

**MESTÎ MEHMED EŞREF EL-MEVLEVÎ VE
NÜSHA-İ KÜBRÂ ADLI ESERİ: ÇEVİRİ YAZI-
İNCELEME**

**2022
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ**

Seda BOZOĞLU

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hamdi KIZILER**

**MESTÎ MEHMED EŐREK EL-MEVLEVÎ VE NÜŐHA-İ KÜBRÂ ADLI ESERİ:
ÇEVİRİ YAZI-İNCELEME**

Seda BOZOĞLU

Doç. Dr. Hamdi KIZILER

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

KARABÜK

Kasım 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	11
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	11
GİRİŞ.....	13
MESTÎ MEHMED EŞREF EL-MEVLEVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM.....	13
1. Siyasi Hayat	13
2. İlmî ve Kültürel Hayat.....	16
3. Tasavvufî Hayat	18
1. BİRİNCİ BÖLÜM	20
MESTÎ MEHMED EŞREF EL-MEVLEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	20
1.1. Biyografisine Dair Bazı Mülâhazalar.....	20
1.2. Hayatı	22
1.2.1. Doğumu ve Ailesi	22
1.2.2. İlmî ve Manevî Kişiliği	23
1.2.3. Vefatı ve Kabri	26
1.3. Eserleri	27
1.3.1. Dîvân	27

1.3.2.	‘Âyin-i Tarîkat-ı Mevlânâ	30
1.3.3.	Hak Yolu.....	31
1.3.4.	Gıdâu’r-rûhâniyye fî tarîki’l-‘irfâniyye.....	32
1.3.5.	Nüşa-i Kübrâ.....	33
2.	İKİNCİ BÖLÜM	36
	NÜSHA-İ KÜBRÂ ADLI ESERİN İNCELENMESİ.....	36
2.1.	Transkripsiyonda İzlenen Yöntem	36
2.2.	<i>Nüşa-i Kübra</i> ’da Ele Alınan Başlıca Tasavvufî Konular	36
2.2.1.	Beden.....	37
2.2.2.	Kalb	38
2.2.3.	Ruh	41
2.2.4.	Nefis ve Ma’rifet-i Nefis	44
2.2.5.	Akıl ve Şehvet	46
2.2.6.	Nübüvvet.....	48
2.2.7.	Levh-i Mahfûz	51
2.2.8.	Hicâb-ı Rabbâni	54
2.2.9.	Vahdet-i Vücûd	56
2.2.10.	Ma’rifet-i Ef’âl	58
3.	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	61
	NÜSHA-İ KÜBRÂ’NIN TRANSKRİPSİYONLU METNİ	61
	SONUÇ	125
	KAYNAKÇA	127
	EKLER	135
	ÖZGEÇMİŞ	136

TEZ ONAY SAYFASI

Seda BOZOĞLU tarafından hazırlanan “MESTÎ MEHMED EŞREF EL-MEVLEVÎ VE NÜSHA-İ KÜBRÂ ADLI ESERİ: ÇEVİRİ YAZI-İNCELEME” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Hamdi KIZILER

Tez Danışmanı, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir. 30.11.2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Hamdi KIZILER (KBÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Uğur GÖZEL (KBÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Eyyup AKDAĞ (KÜ)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Müslüm KUZU

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Seda BOZOĞLU

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda 1882-1962 yılları arasında yaşamış Osmanlı bakiyesi mevlevî bir mutasavvıf olan Mestî Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin, tasavvuf literatüründe çokça yer edinen beden, kalb, ruh, nefis, akıl, şehvet, levh-i mahfûz vb. terimlere dair değerlendirmelerini, çoğunluğu manzum beyitlere referansla ele aldığı *Nüsha-i Kübrâ* isimli eserinin transkripsiyonu ve eserde ele alınan konuların incelemesi yapılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla müellif hakkında başta tabakât-terâcim türü biyografik eserler olmak üzere, ilgili matbu tasavvuf literatüründe hiçbir malumat bulunmaması ve müellifin hayatına dair biyografik tespitlerin, bireysel çabalarla edindiğimiz özel bir mahtut not defterine dayanıyor olması, çalışmamızın orijinal yönünü oluşturmaktadır.

Çalışmamız giriş hariç toplamda üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin yaşadığı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş döneminin siyasi, ilmi ve tasavvufi hayatına başlıklar altında özetle değinilmiştir. Birinci bölümde Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin biyografik tespiti, hayatı ve eserlerine yer verilmiş; ikinci bölümde öncelikle transkripsiyonda izlenen yöneme değinilmiş, akabinde *Nüsha-i Kübrâ*'da yer alan başlıca konular belirli bir bağlam ve sıralamayla incelemeye tabi tutulmuştur. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise *Nüsha-i Kübrâ* metni, İsnad Atıf Sistemi 2. Edisyon Çeviri Yazı Alfabesi/Transkripsiyon esas alınarak transkribe edilmiştir.

Bu çalışmanın nihai aşamaya gelmesinde desteğini esirgemeyerek mütesahil, yapıcı yaklaşımlarla yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Hamdi KIZILER'e; kıymetli tavsiyeleriyle yönlendirmelerde bulunan Doç. Dr. Orkhan MUSAKHANOV'a; Mehmed Eşref el-Mevlevî gibi unutulmaya yüz tutmuş önemli bir manevi şahsiyetin tanıtılmasına sağladığı katkılardan dolayı Mustafa GEZİCİ'ye ve yukarda zikri geçen mahtut not defterini bizle paylaşma nezaketinde bulunduğu için Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ'a teşekkürlerimi sunarım. Son olarak çalışmanın her safhasında katkı ve önerileriyle çokça emeği geçen, tecrübelerinden ziyadesiyle istifade ettiğim eşim Oğuz BOZOĞLU beyefendiye de teşekkürü bir borç bilirim.

Seda BOZOĞLU

Safranbolu 2022

ÖZ

Bu çalışmada 1882-1962 yılları arası Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyet'ine geçiş döneminde yaşamış edîb ve mutasavvıf önemli bir manevi şahsiyet olan mevlevî dedesi Mestî Mehmed Eşref Efendi'nin *Nüşa-i Kübrâ* adlı Osmanlı Türkçesi ile yazılmış eserinin transkripsiyonu ve incelenmesi konu edinilmiştir. Çalışmanın amacı, ihmal edildiği düşünülen müellif nüshası bir tasavvuf eserini ve hiç bilinmeyen müellifini tanıtarak ilim camiasına katkı sunmaktır. Bu bağlamda çalışmanın kapsamı, eserde çoğunlukla manzum alıntılarla desteklenerek incelenen birtakım yaygın tasavvufî terimlerin literatürdeki anlamları ve müellifin söz konusu terimler hakkındaki değerlendirmeleriyle sınırlandırılmıştır. Çalışmada müellifin yaşadığı dönem, hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş ve eserde ele alınan başlıca konular incelenmiştir. Bunun yanında transkripsiyonda izlenen yöntemle değinilmiş ve belirtilen yöntemle göre metin transkribe edilmiştir. İncelemeler neticesinde müellifin kim olduğu ve *dîvân'* ının yazım tarihi hakkında daha önce hatalı tespitler yapıldığı görülmüştür. Ayrıca müellifin nübüvvet, kader ve irade gibi bazı meselelerde tasavvuf literatürüne katkı niteliği taşıyan görüşler ifade ettiği gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Mestî Mehmed Eşref el-Mevlevî, Mevleviyye, *Mesnevî*, *Nüşa-i Kübrâ*

ABSTRACT

This study presents a transcription and analysis of the work *Nuskha-i Kubrā*, written in Ottoman Turkish, by Mastī Mahmad Ashraf Effendi, an important literary and sufi figure who lived during the transition period from the Ottoman Empire to the Turkish Republic between 1882-1962. The study aims to contribute to the scientific community by introducing a sufi manuscript written in the author's handwriting, presumably neglected, and its unknown author. The scope of the study is limited to the meanings in the literature of some sufi terms, which he examined by quoting poems. The study introduces the period in which the author lived and his life and books before discussing the main topics in the work. In addition, the method followed in the transcription is mentioned, and a Turkish transcription of the text is suggested. It is concluded that some academics' findings regarding the author and the date of his *Dīvān* are inaccurate. Also, it is observed that the author has opinions that contribute to the sufi literature on some issues, such as prophethood, destiny, and will.

Keywords: Tasawwuf, Mastī Mahmad Ashraf al-Mawlawī, Mawlawiyyah, *Mathnawī*, *Nuskha-i Kubrā*

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Mestî Mehmed Eşref el-Mevlevî ve <i>Nüşa-i Kübrâ</i> Adlı Eseri: Çeviri Yazı-İnceleme
Tezin Yazarı	Seda BOZOĞLU
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Hamdi KIZILER
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans Tezi
Tezin Tarihi	31.11.2022
Tezin Alanı	Temel İslam Bilimleri
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	136
Anahtar Kelimeler	Tasavvuf, Mestî Mehmed Eşref el-Mevlevî, Mevleviyye, <i>Mesnevî</i> , <i>Nüşa-i Kübrâ</i>

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Mastī Mahmad Ashraf al-Mawlawī and His Work Titled <i>Nuskha-i Kubrā</i> : Transcription-Study
Author of the Thesis	Seda BOZOĞLU
Advisor of the Thesis	Assoc. Prof. Dr. Hamdi KIZILER
Status of the Thesis	Master Thesis
Date of the Thesis	31.11.2022
Field of the Thesis	Basic Islamic Sciences
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	136
Keywords	Tasawwuf, Mastī Mahmad Ashraf al-Mawlawī, Mawlawiyyah, <i>Mathnawī</i> , <i>Nuskha-i Kubrā</i>

KISALTMALAR

- a : Yazma eserde varağın ön/vech sayfası
a.s. : Aleyhisselâm
b : Yazma eserde varağın arka/zahr sayfası
b. : bin, ibn (oğlu)
bk. : Bakınız
b.y. : Basım yeri yok
çev. : Çeviren
Erişim : Erişim tarihi
h : Hicrî
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
krş. : Karşılaştırmamız
No. : Numara
nşr. : Neşreden
ö. : Ölüm tarihi
r.a. : Radıyallahu anh
sad. : Sadeleştiren
s.a.v. : Sallallâhü aleyhi ve sellem
thk. : Tahkik eden
ts. : Tarihsiz
vb. : Ve benzerleri
vd. : Ve diğerleri
vr. : Varak
yy. : Yüzyıl
y.y. : Yayıncı yok

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmamızın amacı, 1882-1962 yılları arası yaşamış ve gerek yaşadığı çevrede gerekse de eserleriyle belirli şöhrete ulaşmış bir mevlevî dedesinin son eseri olan *Nüsha-i Kübrâ*'yı ve müellifi Mehmed Eşref el-Mevlevî'yi tanıtmak ve literatüre kazandırmaktır. *Nüsha-i Kübrâ*'nın en geç tarihli eser olması sebebiyle ilmî ve edebî birikim açısından müellifin nispeten olgunluk dönemine denk gelmesi ve diğer eserlerine nazaran daha genel konuları ihtiva etmesi bizi bu eseri çalışmaya sevk eden sebeplerdir.

Araştırmalarımıza göre başta tabakât-terâcim türü biyografik eserler olmak üzere, ilgili matbu tasavvuf literatüründe müellifin hayatı hakkında hiçbir malumat bulunmamaktadır. Bununla birlikte ilerde ayrıntısıyla değineceğimiz, hiçbir kütüphanenin veritabanında künye bilgisi yer almayan, bizim de çalışmamızda esas aldığımız şahsi bir mahtut not defterinde müellifin biyografisine dair birtakım bilgiler yer almaktadır. Çalışma özellikle bu açıdan orijinal sayılabilecek bir öneme sahiptir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Lisansüstü araştırmalarda tez çalışmasının konusu, aynı zamanda araştırmanın yöntemini de belirleyen önemli bir etkidir. Nitekim terim, eser, şahıs, tarih vb. temalı çalışmalar, belirli noktalarda birbirinden farklılaşabilen araştırma yöntemlerine sahiptir. Bizim çalışmamız ise “metin-inceleme” türünde bir çalışmadır. Bu yönüyle çalışmanın içeriği, müellifin hayatı ve eserlerinin tanıtımı ile çalışma konusu edinilen eser metninin olabilecek en doğru halinin ortaya çıkarılması ve akabinde incelenmesinden oluşmaktadır.

Çalışmamızda konuyu sınırlandırma ve taslak oluşturma merhalelerinden sonra müellifin yaşadığı dönem ve eserinde ele aldığı başlıklar hakkında saha araştırması yapılarak kaynaklık edecek bilimsel veriler toplanmıştır. Daha sonra bu verilerden hareketle öncelikle müellifin yaşadığı dönemin siyasi, ilmi, ve tasavvufi hayatı hakkında bilgiler verilmiştir. Sonra müellife ait mahtut eserlerdeki bazı bilgilerle zikri geçen not defterindeki bilgiler mukayese edilerek müellifin biyografisinin teyit ve tespiti yapılmış, ardından eserleri ve hayatından söz edilmiştir. İnceleme kısmında ise eserde zikredilen başlıklardan nispeten hacimli ve muhteva açısından tatmin edebilecek düzeyde olanlar değerlendirilmiştir. Değerlendirme yaparken söz konusu

başlıkların öncelikle sözlük ve terimsel anlamlarına, Kur'ân-ı Kerim ve hadislerdeki kullanımlarına, daha sonra mümkün mertebe ilk dönem tasavvuf klasiklerinden hareketle literatürdeki anlamlarına ve son olarak müellifin konu hakkındaki yorumlarına yer verilmiştir.

Metnin transkripsiyonunda İsnad Atıf Sistemi 2. Edisyon Çeviri Yazı Alfabesi/Transkripsiyon¹ kullanılmış, gerektiği yerlerde farkları dipnotlarda gösterebilmek için müellif nüshasına “S” remzi tanınmış ve farkların gösteriminde ise İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu² esas alınmıştır.

¹ bk. İSNAD Atıf Sistemi (İSNAD), “Çeviri Yazı Alfabesi/Transkripsiyon” (Erişim 17 Kasım 2022).

² bk. Okan Kadir Yılmaz, *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu* (Ankara: İSAM Yayınları, 2020).

GİRİŞ

MESTÎ MEHMED EŞREF EL-MEVLEVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

1. Siyasi Hayat

Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin (1882-1962) dünyaya geldiği 19. yy. sonları, art arda kaybedilen savaşlar, toprak kayıpları, iç isyanlar ve ekonomik buhranlar sebebiyle Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan itibaren yaşadığı en zor dönemlerinden birine tekabül etmektedir. Özellikle 1877 yılında patlak veren ve 93 harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus savaşı, Osmanlı Devleti için ağır bir mağlubiyetle sonuçlanmıştır.³ Mehmed Eşref Efendi'nin babası Mustafa Sabri Efendi'nin (ö. 1914/15) de 93 Harbi'nin en çetin çatışmalarının yaşandığı cephelerden biri olan Plevne Savunmasında (1877)⁴ Gazi Osman Paşa'yla beraber savaştığı bilinmektedir.⁵

93 Harbi boyunca Rusları destekleyen Ermeniler hem Rus ve İngilizlerden aldıkları destekle hem de Sırp'ların bağımsızlığını (1878) fırsat bilerek kendi bağımsız devletlerini kurmak için baskılarını arttırmışlar, bu hedef doğrultusunda İstanbul'da ve Doğu Anadolu'nun farklı yerlerinde örgütlenerek isyanlar çıkarmış ve Müslüman halka karşı katliamlar yapmışlardır.⁶ Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Müslüman-Türk nüfus yaşadığı Balkan ve Kafkaslar'da çok önemli topraklar kaybedilmiş, bir milyondan fazla insan Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır.⁷ Ayrıca çoğunluğu Hristiyan tebaanın yaşadığı Balkan topraklarının kaybedilmesi, bu bölgelerde yaşayan Müslüman halkın Trakya ve Anadolu'ya göç etmesi Osmanlı Devleti'nin demografik yapısını da değiştirmiştir.⁸ Nitekim Osmanlı Devleti, Müslümanlardan oluşan bir devlet haline gelmiştir. Bu durum ise Tanzimat'tan itibaren oluşturulmaya çalışılan Osmanlıcılık yahut Osmanlı vatandaşı düşüncesinin yıkılmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlıcılık fikrinin yıkılması, Müslüman halkın Anadolu'ya akın etmesi ise İttihad-ı

³ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), 57.

⁴ Geniş Bilgi için bk. M. Metin Hülagü, "Plevne Muharebeleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/304-305.

⁵ Emrullah Demirkaya, *Not Defteri* (Kastamonu: Mustafa Gezici Özel Kitaplığı, Yazma eserler), 168.

⁶ Yahya Bağçeci, *1895 Zeytin Ermeni İsyanı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 47-48.

⁷ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Modernleşme ve Uluslaşma*, çev. F. Dilek Özdemir (Ankara: İmge Yayınları, 2006), 55.

⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 117-118.

İslam fikrinin benimsenmesinin önünü açmıştır. Nitekim, Sultan II. Abdülhamid Han (1876-1909), halifeliği canlandırarak Müslümanları sömürgeci Batılı devletlerin yönetiminden kurtarmayı planlamıştır. İttihad-ı İslam düşüncesi Osmanlı Devleti'nin bekası için yegâne çözüm olarak görülmüştür. Sultan Abdülhamid'in İttihad-ı İslam siyaseti, Araplar arasında yaygınlaşan milliyetçi, ayrılıkçı çabaların etkisiz hale getirilmesi ve Hint Müslümanlarının İngilizlere karşı mücadele etmesi için önemli bir çaba olarak görülmüştür.⁹ Öyle ki bu siyaset dönemin tanınmış alimleri olan Cemaleddin Efgânî (1838-1897), Muhammed Abduh (1849-1905) gibi şahıslar tarafından da desteklenmiş, Sultan II. Abdülhamid tahttan indirildikten sonra bile Müslümanlar arasında tartışılmaya devam edilmiştir.

II. Abdülhamit döneminde dünyaya gelen ve çocukluk yıllarını Anadolu'da geçiren Mehmed Eşref el-Mevlevî, rumî 1323 (m.1907) yılında İstanbul'a gelmiştir.¹⁰ Bu yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Hükümeti bir taraftan savaşlar, ayaklanmalar ve mali krizlerle uğraşırken diğer taraftan sürekli olarak güçlenen bir iç muhalefetle mücadele etmiştir. Muhalif gruplar içerisinde ön planda olan, "Jön Türkler" olarak da bilinen İttihat ve Terakkî Cemiyeti üyeleri 1907 yılında Paris'te toplanarak Abdülhamid'i tahttan indirmek için Osmanlı topraklarında silahlı direnişler, gösteriler ve grevler düzenleme kararı almışlardır. Bu karardan kısa bir süre sonra Sultan Abdülhamid, "31 Mart Vakası" ile (13 Nisan 1909)¹¹ tahttan indirilmiş onun yerine Sultan Abdülmecid'in (1823-1861) 65 yaşındaki oğlu V. Mehmet Reşad (1909-1918) getirilmiştir.¹² Bu yıllarda İstanbul'da bulunan Mehmed Eşref el-Mevlevî, II. Abdülhamit'in devrilmesine de tanıklık etmiştir.

Osmanlı bu iç meselelerle uğraşırken 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. Osmanlı Devleti, her ne kadar başarılı olduğu cepheler olsa da içerisinde bulunduğu İttifak Devletleri'nin 1918 yılında teslim olmasıyla Mondros Ateşkes Antlaşması'nı¹³ imzalayarak yenilgisini tescil etmiştir. Bu olaydan kısa bir süre sonra

⁹ Karpat, *Osmanlı'da Modernleşme ve Uluslaşma*, 57.

¹⁰ Demirkaya, *Not Defteri* (Yazma eserler), 169.

¹¹ Azmi Özcan, "Otuzbir Mart Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/9-11.

¹² Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, 68, 69.

¹³ Geniş Bilgi İçin bk. Cemil Öztürk, "Mondros Mütarekesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/271-273.

da Yunan, Fransız ve İngiliz kuvvetleri İstanbul'u işgal etmiştir. Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin hayatı hakkında bilgi veren elimizdeki tek kaynak, onun hastalığı nedeniyle savaşa alınmadığını, ancak bu süre boyunca kısa bir süre Bursa'da kalması dışında genelde İstanbul'da bulunduğunu bildirmektedir.¹⁴

Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin 1334/1918 yılında İstanbul'dan ayrıldığı ve Kastamonu'ya gittiği bilinmektedir. Kastamonu'ya gidişinin sebepleri arasında, İstanbul'un aynı yıl işgal edilmesi ihtimali söz konusudur. İlerde ayrıntılı değineceğimiz üzere 1920' de Konya'ya gidip iki yıl süreyle orada kalmış, sonrasında tekrar Kastamonu'ya dönmüştür. Bu sebeple Mehmed Eşref el-Mevlevî, Millî Mücadele yıllarının büyük bir bölümünü Konya'da geçirmiştir.¹⁵ Bu tarihlerde özellikle Ankara'da 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması gibi büyük hadiseler meydana gelmiştir.¹⁶ Millî mücadele için yeni bir dönemin başladığı bu yıllarda istiklal çabaları, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ve akabinde 6 Ekim 1923 tarihinde İstanbul'un işgal kuvvetlerinden tamamen geri alınmasıyla neticelenmiştir.¹⁷

Mehmed Eşref el-Mevlevî, Mustafa Kemal Atatürk döneminin tamamına şahitlik etmiştir. Bu dönemde batılılaşma adına ortaya konulan reformlar-inkılaplar kısa süre içerisinde Türk toplumunda büyük bir değişim meydana getirmiştir. Tevhid-i Tedrisat kanunun çıkarılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, kılık kıyafet inkılabı, harf inkılabı gibi yasalar ve özellikle de devletin yönetim şekli olarak laikliğin kabulü, dini yaşantıda büyük değişiklikleri beraberinde getirmiştir.¹⁸

Mehmed Eşref el-Mevlevî, Mustafa Kemal'in 1938 yılında vefatıyla beraber başlayan ve kendisini partinin ve devletin değişmez başkanı olarak "Millî Şef" ilan eden İsmet Paşa dönemine de tanıklık etmiştir. İnönü'nün başa geçmesinden kısa bir süre sonra baş gösteren İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye tüm baskılara rağmen tarafsızlığını korumuş ancak yine de dünyadaki ekonomik bunalımdan fazlasıyla etkilenmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'ne olan güvenin azalmasına sebebiyet veren bu

¹⁴ Demirkaya, *Not Defteri* (Yazma eserler), 169.

¹⁵ Demirkaya, *Not Defteri* (Yazma eserler), 170.

¹⁶ Saadet Kaplan, *Türk Kurtuluş Savaşı'nda İç ve Dış Mücadele* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 91.

¹⁷ Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, 112.

¹⁸ İbrahim Agah Çubukçu, "Atatürk ve Din", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 1/2 (1985), 574, 574, 576.

durum çok partili hayata geçilmesinin de önünü açmıştır. Halkın, başka partilere teveccüh göstermesi nedeniyle, Cumhuriyet Halk Partisi kendi içerisinde bazı değişiklikler yaparak halka yakınlaşmaya başlamış ve dini okulların açılmasına izin vermiştir.¹⁹

Mehmed Eşref el-Mevlevî ömrünün yaklaşık son on yılını Kastamonu'da iç siyasetten tamamıyla uzak bir şekilde çok partili hayata geçiş döneminde geçirmiş ve vefatına az bir süre kala merhum Adnan Menderes idam edilmiştir. 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimde Demokrat Parti'nin birinci parti çıkmasıyla yeni bir dönem başlamış ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin 27 yıl süren iktidarı son bularak Türkiye Cumhuriyeti demokratik bir siyasi hayata geçiş yapmıştır.²⁰ Ancak, Türkiye'nin sosyal yapısının değişmesi, büyük şehirlere göçlerin artması, enflasyonun yükselmesi gibi sorunlar Demokrat Parti hükümetini zor durumda bırakmıştır. Ayrıca, daha önce Türkçe okutulan ezanın yine Arapçaya döndürülmesi gibi bazı uygulamalar, laiklik ilkesi bağlamında Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında tartışmalara sebep olmuştur. İki parti arasında gerilimin artması ve İsmet İnönü'nün çeşitli söylemlerinde orduyu göreve çağırması nedeniyle 27 Mayıs 1960 tarihinde askeri darbe meydana gelmiş ve Başbakan Adnan Menderes tutuklanmıştır.²¹ Eylül 1961 tarihinde ise Demokrat Partilileri yargılayan Yassıda Mahkemesi, Adnan Menderes ve arkadaşlarını ölüm cezasına çarptırmıştır.²²

2. İlmî ve Kültürel Hayat

Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin dünyaya geldiği yıllarda her ne kadar Tanzimatla beraber eğitim hayatında ciddi yeniliklere gidilse de medreseler önemini korumaya devam etmiştir. Örneğin, 1869 yılında dönemin Şeyhülislam'ı Hasan Fehmi Efendi'nin (ö. 1298/1881) emriyle hazırlanan listede sadece İstanbul'da 166 medresenin, hemen hemen aynı tarihlerde Kastamonu'da da 14 medresenin faaliyet gösterdiği belirtilmektedir.²³

¹⁹ Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, 135.

²⁰ İbrahim Şahin, *Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi (1945-1950)* (Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 179-186.

²¹ İlyas Topçu - Sema Akılmak Topçu, "Adnan Menderes'in Yargılanması ve İdamı", *AkÂdemik Bakış Dergisi* 61 (2017), 59, 64, 80.

²² Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, 143, 144.

²³ Abdullah Bay, "Modernleşme Dönemi Osmanlı Taşra Medreseleri: Kastamonu Medreseleri ve Taşrada Medrese Hayatı", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 33 (2012), 59, 75, 95.

1839 Tanzimat fermanıyla beraber başlayan Batılılaşma, birçok alanda olduğu gibi ilmi ve kültürel değişimin de dönüm noktası olmuştur.²⁴ Okullaşma oranı, II. Abdülhamit döneminde daha da artmıştır. Nitekim çocuklarını gönderecekleri okul bulamadıklarından gayrimüslimlerin kurdukları okullara göndermek durumunda kalan Müslüman aileler için II. Abdülhamit döneminde Batı tarzı eğitim veren birçok yeni okul açılmıştır. Ayrıca Batı tarzı eğitim veren ilk üniversite olan Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) 1900 yılında eğitim hayatına başlamıştır. Okullaşma alanında yapılan yenilikler her ne kadar savunmacı bir düşünceyle ortaya konulmuşsa da Osmanlı/Türkiye modernleşmesi açısından önemli bir katkı sağlamıştır.²⁵

Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin eğitim hayatına Erzurum'un Hasankale ilçesinin Sıbyan (ilkokul) mektebinde başladığı bilinmektedir.²⁶ Sıbyan okulları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en yaygın okulları teşkil etmektedir. Ayrıca II. Abdülhamit, Sıbyan eğitimini zorunlu hale getirdiği gibi bu okullarda önemli değişiklikler yapmıştır.²⁷ Sıbyan okullarının öğretmenleri Darümuallimin mezunlarından atanmaya başlanmış ve 1879 senesinde Maarif Nezareti altında "Mekatib-i Sübyaniye Dairesi" tesis edilmiştir.²⁸

Eğitim alanındaki modernleşme I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar devam etmiştir. Ancak, Cihan Harbi'nin başlamasıyla beraber eli silah tutan bütün erkekler cepheye alınmış, kadınlar ise toplumda erkeklerden boşalan alanlarda sorumluluk almaya başlamıştır. Savaşın başlarında 20-45 yaşları arasındaki erkekler savaşa alınırken, ilerleyen süreçlerde daha askerlik çağına ulaşmamış çocuk yaşta sayılabilecek erkekler de silah altına alınmıştır. İstanbul ve taşradan askere gönderilen öğrencilerin büyük çoğunluğu geri dönememiş ve cephede şehit düşmüştür.²⁹

Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra ilmi ve kültürel faaliyetler, 16 Temmuz 1921 tarihinde düzenlenen Maarif Kongresi'nde alınan kararlarla tekrar hareketlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa, modern bir ulus devlet inşa etme amacıyla hızlı bir Batılılaşma siyaseti takip etmiş ve kısa zamanda geleneksel eğitim kurumları olan

²⁴ Bedri Gencer, *İslam'da Modernleşme 1839-1939* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012), 77.

²⁵ Ramazan İde, *Osmanlı Modernleşmesi Açısından II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları* (İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 78.

²⁶ Demirkaya, *Not Defteri* (Yazma eserler), 168.

²⁷ İde, *Osmanlı Modernleşmesi Açısından II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları*, 131.

²⁸ İde, *Osmanlı Modernleşmesi Açısından II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları*, 131.

²⁹ Fahri Kılıç, "Çanakkale savaşlarında okullar ve öğrenciler", *Türk Yurdu* 35/331 (2015), 44-46.

medreseleri Haziran 1924 tarihinde yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat kanunu ile kapatılarak modern okulların sayısını arttırmıştır. Medreselere alternatif olarak kurulan okullar da bir süre sonra tekrar kapatılmıştır.³⁰ Böylece eğitimin, laik bir yönetimle Milli Eğitim Bakanlığı himayesinde tek merkezden idare edilmesi sağlanmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı 1940'lı yılların sonuna kadar dini eğitimden tamamıyla uzak bir eğitim politikası takip etmiştir. Ancak, namaz kıldırarak ve ölümlerin defin işlemlerini yapacak imam bulunamaması problemi nedeniyle 1949 yılında, on ay eğitim veren İmam-Hatip kursları açılmıştır. 1950 yılında hükümete gelen Demokrat Parti zamanında ise büyük illerde İmam Hatip okulları hayata geçirilmiştir. Ayrıca, 1959 yılında, İstanbul'da Yüksek İslam Enstitüsü kurulmuş ve böylece dini eğitim Türk eğitim sistemi içerisinde tekrar yerini almıştır.³¹

3. Tasavvufî Hayat

Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin çocukluk ve gençlik dönemlerinde tasavvuf, Osmanlı toplumundaki önemini korumaya devam etmiştir. Bu dönemde gerek Mevlevî gerek Nakşibendî Tarikatları'nda önemli şahıslar yetişmiştir. Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin de bağlı olduğu Mevlevî Tarikatı'nın Osmanlı siyasetinde önemli bir yeri bulunmaktaydı. Sultan II. Abdülhamit'in hükümdar olmasında Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Osman Selâhaddin Dede'nin (1820-1887) önemli etkisi olduğu gibi Yenikapı Mevlevihanesi, Osmanlı devlet adamlarının toplandığı yer haline gelmiştir. Sultan II. Abdülhamit ayrıca Mevlevîlerin talepleri üzerine İstanbul ve Anadolu'daki bazı Mevlevihaneleri tamir ettirmiş ve yeni Mevlevihaneler inşa ettirmiştir.³²

Tarikatların önemi Sultan II. Abdülhamit zamanında “İttihad-ı İslam” siyasetiyle tekrar artmıştır. Sultan II. Abdülhamit, Müslümanlar arasında birlik fikrini yaygınlaştırmak için Anadolu ve Osmanlı coğrafyasının diğer bölgelerindeki tarikatlardan ve tarikat şeyhlerinden istifade etmiştir. İslam coğrafyasının farklı bölgelerine gönderilen tarikat şeyhleri, İnsanların Halife'ye bağlı kalmaları konusunda tavsiyelerde bulunmuşlardır. Hicaz, Yemen, Kuzey Afrika ve Hindistan gibi bölgelere

³⁰ Asım Arı, “Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 22/2 (2002), 181-192.

³¹ Halis Ayhan, “İmam-Hatip Lisesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/191-194.

³² Serdar Ösen, *19. Yüzyıl Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevilik* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 212.

giden tarikat şeyhleri ayrıca bu bölgelerde sömürgeci Batı devletlerine ortak bir mücadele fikrinin de yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Bu yönüyle Sultan II. Abdülhamit'in tarikatlardan ziyadesiyle istifade ettiği söylenebilir.³³

Mevlevilik dışında Osmanlı son döneminde, tasavvuf hayatına önemli katkılarda bulunan başka tarikatlar ve şeyhler bulunmaktadır. Bunlar arasında Sultan II. Abdülhamit'in bizzat sohbetlerine iştirak ettiği yahut görüştüğü Halidî Tekkesi şeyhleri Şeyh Ahmed Ziyauddin Gümüşhanevî (1813-1893) ve onun vefatından sonra yerine geçen Şeyh Ömer Diyaüddin Dağistani (1849-1920), daha sonra Şeyh Ubeydullah en-Nehrî (1826-1883), Şeyh Seyyid Fehim (ö. 1825-1896), Şeyh Es'ad Erbili (1847-1930), Seyyid Abdülhakim Efendi (1865-1943), Ali Haydar Efendi (1870-1960), gibi Nakşibendi şeyhleri bulunmaktadır.³⁴

Mehmed Eşref el-Mevlevî Osmanlı Devleti'nin yıkılışına ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemine tekabül eden bir ömür sürdüğü için, tasavvuf hayatında yaşanan radikal değişimlere de maruz kalmıştır. Kurtuluş savaşı kazanıldıktan sonra yeni Türkiye'nin temelleri atılırken modern bir ulus meydana getirme çabaları köklü değişimleri beraberinde getirmiş, hilafet ilga edilmiş ve medreseler de kapatılmıştır. Ayrıca Nisan 1925 tarihinde patlak veren Şeyh Said İsyanı, dikkatlerin tasavvuf şeyhleri ve tekkelere yönelmesine neden olmuştur. Nitekim aynı sene çıkarılan bir kanunla tekke, zaviye ve türbeler kapatılmıştır.³⁵ Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin hayatının bundan sonraki dönemi de tekke ve zaviyelerden uzak bir şekilde devam etmiştir.

³³ Hamza Semih Vural, *Sultan II. Abdülhamid'in Tarikatlarla Münasebetleri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 29.

³⁴ Emre Aydın, *Sultan II. Abdülhamid'in, Ulema ve Meşayih ile İlişkileri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 60-70.

³⁵ Cem Apaydın, "Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 16/32 (2017), 152.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

MESTÎ MEHMED EŞREF EL-MEVLEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Biyografisine Dair Bazı Mülâhazalar

Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin hayatı hakkında yaptığımız araştırmalarda, bir şahsın kendine özel kütüphanesinde yer alan mahtut bir not defteri dışında, başta tabakât-terâcim türü biyografik eserler olmak üzere, ilgili matbu tasavvuf literatüründe hiçbir malumata rastlayamadık.³⁶ Bununla birlikte Mehmed Eşref'in *Dîvan*'ı üzerine yapılmış bir yüksek lisans tezi çalışmasında, *Hâtimetü'l-eş'âr*³⁷ ve *Sicill-i Osmânî*'den³⁸ referansla Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin hayatı hakkında malumat verilmiştir.³⁹ Fakat *Hâtimetü'l-eş'âr* müellifi Fatîn Efendi (1814-1866), Mehmed Eşref doğmadan önce vefat ettiğinden onun hakkında malumat vermesi mümkün değildir. *Sicill-i Osmânî*'ye atıfla işaret edilen kişi ise yine Mehmed Eşref el-Mevlevî doğmadan 1876 tarihinde vefat etmiş Eşref Halil Efendi adında bir zattır. İşin garibi, her iki kaynaktan referans gösterilen şahıslardan her biri de birbirlerinden farklı kişilerdir.

Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin hayatına kaynaklık eden söz konusu mahtut not defteri, merhum Hattat Emrullah Demirkaya'ya (1894-1992)⁴⁰ aittir. Defterde yazılanlar ilk defa Prof. Dr. Mehmet Serhat Yılmaz tarafından, Kastamonu'nun manevi değerlerini tanıtmaya amacıyla kurulmuş bir web sitesinde köşe yazısı olarak

³⁶ Vardığımız neticeyi teyit eder mahiyette Mehmed Eşref'in *Dîvan*'ını, *Kastamonulu Muhammed Eşref Mestî Divanı (İnceleme Metin)* başlığıyla neşreden Mehmet Ünal da hiçbir kaynaktan Mehmed Eşref el-Mevlevî hakkında malumata rastlamadığını beyan etmiştir. Müracaat ettiğini belirttiği kaynaklar şunlardır: Mevlevilikle ilgili bütün kitap, tez, tezkireler; Sefîne-i evliyâ, Yüzyılın Türk Şairleri Antolojisi, Son Asır Türk Şairleri: Kemalü's-Şuara, Mevlevî Şairler: Semâhâne-i Edeb, İslam Ansiklopedisi, Galata Mevlevihanesi Şeyhleri, şairin intisap ettiği Kastamonu ve Galata Mevlevihanelerin'in kütüphane ve kaynakları. bk. Mehmet Ünal, *Kastamonulu Muhammed Eşref Mestî Divanı (İnceleme-Metin)* (Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 2020), 15.

³⁷ Fatîn Davud, *Hâtimetü'l-eş'âr (Fatîn Tezkiresi)*, nşr. Ömer Çifçi (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ts.), 59.

³⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 2/498.

³⁹ Betül Elmacı, *İstanbullu Eşref Divanı (Metin İnceleme)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 5.

⁴⁰ Hattat Emrullah Demirkaya'nın hayatı hakkında geniş malumat için bk. Burhan Baltacı vd., "Hattat Feride Hanım ve Hattat Emrullah Efendi (Demirkaya) Örneği Üzerinden Hat Sanatında Kastamonu", *Osmanlı'dan Günümüze Kur'an ve Hüsn-i hat : Sempozyum Bildiri Metinleri 01-03 Kasım 2013 Amasya* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), 375-396.

*Mevlevî Mehmed Eşref el-Mevlevî*⁴¹ başlığıyla yayınlanmıştır. Yazısında belirttiği üzere kendisi de mezkûr not defterini araştırmacı Mustafa Gezici'den temin etmiştir.

Sözü geçen mahtut not defterinde tanıtılan Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin, çalışma konumuz olan *Nüsha-i Kübrâ* adlı eserin müellifi olan Mehmed Eşref el-Mevlevî olduğu kanaatine ise not defterindeki malumatlar ile Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin eserlerinde yer alan bilgilerin mukayesesi neticesinde vardık. Şöyle ki *Nüsha-i Kübrâ*'nın müellif nüshasının mukaddime kısmının bitimine doğru "... velinimetim azîzim Şeyh Ahmed Celâleddin Efendi Hazretleri ..." ⁴² şeklinde bir ifade kullanılmaktadır. Bu ifade aynı zamanda Şeyh Ahmed Celâleddin Efendi'nin, Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin mürşidi olduğuna delalet eder. Bu zatın, soy adı kanunu ile Baykara soy ismini almış Galata Mevlevîhanesi son postnişini şair ve musikişinas Ahmet Celâleddin Dede (1853-1946) ⁴³ olduğu anlaşılmaktadır. Keza müellifin, kendisine ait eserlerin hemen hepsinde "Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) kölelerinin kölesi Mehmed Eşref el-Mevlevî" anlamına gelen "bende-i bendegân-ı Mevlânâ, Mehmed Eşref el-Mevlevî" ⁴⁴ kaydını bir imza olarak düşmesi ve el-Mevlevî nisbesini taşıması, kendisinin Mevlevî tarikatına mensup olduğunu göstermektedir. Bu bilgilerle örtüşür mahiyette Hattat Emrullah Demirkaya kendi not defterinde Meydancı Dede/Mehmed Eşref el-Mevlevî olarak tanıttığı kişinin, rûmî 1327 (m. 1911) tarihinde Galata Mevlevîhanesi şeyhi Ahmed Celâleddin Efendi'nin irşad halkasına dahil olup orada 1001 günden ibaret meşhur Mevlevî çilesini çıkardığını belirtmektedir. ⁴⁵

Bu bilgilerin yanında *Nüsha-i Kübra* adlı eserin Sâmi adında bir zat tarafından sadeleştirilerek istinsah edilen nüshasında, müstensih tarafından "Aziz kardeşlerimizden olup şimdi ticaret borsasında memur bulunan Eşref Bey'in ..." şeklinde bir ibare geçmektedir. Aynı şekilde Emrullah Demirkaya, Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin Kastamonu Nasrullah Meydanı'nda bulunan Ticaret ve Sanayi Odası binası altında kiraladığı bir dükkânda pul bayiliği yaptığına dair zikrettiği malumat,

⁴¹ Mehmet Serhat Yılmaz, "Mevlevî Eşref Dede" (Erişim 25 Ağustos 2022).

⁴² Mehmed Eşref el-Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdaî Efendi, 000662), 3.

⁴³ Abdullah Uçman, "Ahmed Celâleddin Dede", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989).

⁴⁴ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdaî Efendi, 000662), 3; Mehmed Eşref el-Mevlevî, *Hak yolu* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma başlıklar, 001501), 1b; Mehmed Eşref el-Mevlevî, *Gidâu'r-rûhâniyye fî tarîki'l-'irfâniyye* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, 001319), 1.

⁴⁵ Demirkaya, *Not Defteri* (Yazma eserler), 169.

müstensihin verdiği bilgiyle örtüşmektedir. Emrullah Demirkaya'nın not defterinde tanıtılan Mehmed Eşref el-Mevlevî ile Nüsha-i Kübrâ müellifi Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin aynı kişiler olduğuna bir başka delil ise ilgili not defterinde Mehmed Eşref el-Mevlevî'ye ait tasavvufî şiirleri ihtiva eden bir *Dîvân*'ının varlığından söz edilmesidir. Ayrıca not defterinde, *Dîvân*'ın başında yazdığı belirtilen beyit ile elimizde nüshası mevcut olan Muhammed Eşref el-Mevlevî'ye ait *Dîvân*'ın başında geçen beyit⁴⁶ ve beyitte geçen Mestî mahlasını alma sebebini anlatan yazı da aynıdır.⁴⁷

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin eserlerinden hareket ederek kendisi hakkında edindiğimiz birtakım bilgilerle yukarıda zikri geçen şahıs kütüphanesinden temin ettiğimiz özel not defterinde yer alan biyografik malumat birebir örtüşmektedir. Bu durum söz konusu not defterinde hayatı hakkında malumat verilen şahsın, *Nüsha-i Kübrâ* müellifi Mehmed Eşref el-Mevlevî olduğunu tereddütsüz bir şekilde doğrulamaktadır.

1.2. Hayatı

1.2.1. Doğumu ve Ailesi

Kendisini Mevlevî Eşref Hamidoğlu künyesiyle tanıtan Mehmed Eşref el-Mevlevî 1882 yılında babasının memur olarak görev yaptığı Giresun'da dünyaya gelmiştir. Aslen Taşköprü ahalisinden olup, yaşadığı dönemde bütün Kastamonulularca tanınmış, nezaket ve zarafetiyle kendini sevdirmiş bir şahsiyet olduğu belirtilmektedir.⁴⁸ Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin babası Mustafa Sabri Efendi'dir. Mustafa Sabri Efendi, 1877-78 Osmanlı- Rus Harbi'ne, Gazi Osman Paşa kumandasında bulunan Plevne müdafileriyle katılmış, kahramanca mücadele etmiş bir Osmanlı subayıdır. Sivas'ın Zağra Kasabası'nda emekliye ayrılan Mustafa Sabri Efendi,⁴⁹ emekli olduktan sonra Kastamonu'nun Taşköprü kazasına yerleşmiş ve

⁴⁶ “Mest etti ol ruhumu hitâb-ı “Elest”

Ol zamândan beri mestim hâlâ mest.” bk. Demirkaya, *Not Defteri* (Yazma eserler), 171.

⁴⁷ Karşılaştırma için bk. Demirkaya, *Not Defteri* (Yazma eserler), 171; Mehmed Eşref el-Mevlevî, *Dîvân-ı Mestî* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazma Eser Koleksiyonu, Yz. A 7342/1), 64a; Ünal, *Kastamonulu Muhammed Eşref Mestî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 16.

⁴⁸ Demirkaya, *Not Defteri* (Yazma eserler), 168.

⁴⁹ Ünal, Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin babası hakkında malumat verirken “Türbedar Hacı Hasan Efendi” ismini zikretmiştir. Fakat zikrettiği kişi, Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin *Dîvân*'ında kendisinden manevi pederim şeklinde bahsettiği ve Mevlevî Tarikatı'na kendisi vesilesiyle intisap ettiği ilk şeyhi Hacı Hasan Efendi'dir. Muhtemeldir ki Ünal, “manevi pederim” sözünden yola çıkarak Hacı Hasan Efendi'nin Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin babası olduğu zannına kapılmıştır. bk. Ünal, *Kastamonulu*

Harmancık mahallesinde 1914/15 senesinde vefat etmiştir. Kabri Taşköprü'de bulunmaktadır.⁵⁰

Tekkelerin kapatılmasına kadar bekar bir hayat yaşayan Mehmed Eşref el-Mevlevî kırk yaşına geldiğinde, Şeyh Tahir Çelebi vesilesiyle Hamza Ağa Mahallesi'nden Cemile Hanım'la iç güveyi olarak evlenmiş fakat bu evliliğinden çocuğu olmamıştır. 1951 yılında Cemile Hanım'ın vefatıyla eşinin ailesinin evinden ayrılarak tekrar mücerret hayatına dönmüştür. Mehmed Eşref el-Mevlevî birkaç kiralık ev gezdikten sonra, son olarak pul sattığı dükkâna yatak yorgan getirerek orada kalmaya başlamıştır. Ancak yaşı ilerledikçe gözleri görmez olmuş, bakıma muhtaç hale gelmiştir. Dükkân ahşap ve bakımsız olduğu için burada kalması kendisi için mahzurlu görülmüş ve dükkânı boşaltmaya zorlanmıştır.⁵¹

1.2.2. İlmî ve Manevî Kişiliği

Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin tahsil hayatı hakkında yalnızca ilkokul ve ortaokul eğitimine dair bilgiler bulunmaktadır. Buna göre ilk okula Erzurum'un Hasankale ilçesinde bulunan Sıbyan Mektebi'nde başlamış ve orada tamamlamıştır. Orta tahsiline ise, Hınıs Rüştüyesi'nde başlayıp, Ahlat Kazası'nda bulunan Rüştüye'de tamamlamıştır.⁵²

Mehmed Eşref el-Mevlevî, biyografisinin yer aldığı not defterinde yer alan kendi el yazısında kendisinin ilme ve tasavvufa yönelişinin, dini yaşantıdan uzak, bedenen ve manen zararını tecrübe ettiği içki ve eğlence dolu bir gençlik dönemi geçirmesinin ardından seyrüsülûke girmek ve maneviyatını güçlendirmek suretiyle gerçekleştiğini ifade etmiştir. Ayrıca hayatta en çok zevk aldığı şeyin felsefe ve tasavvuf ilimleri olduğunu, bu iki disiplin üzerine senelerce araştırma ve incelemelerde bulunduğunu belirtmiştir.⁵³ Bu bilgilerden Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin sadece sıradan bir Mevlevî müridi olmadığı, eserlerinden de anlaşılacağı üzere hafife alınamayacak derecede felsefi, tasavvufî ve edebi bir birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu neticeyi teyit eden bir diğer kaynak ise *Nüşa-i Kübra*'yı

Muhammed Eşref Mestî Dîvânı (İnceleme-Metin), 15. krş. Mevlevî, *Dîvân-ı Mestî (Yazma Eser Koleksiyonu, Yz. A 7342/1)*, 46a.

⁵⁰ Demirkaya, *Not Defteri (Yazma eserler)*, 168, 169.

⁵¹ Demirkaya, *Not Defteri (Yazma eserler)*, 170.

⁵² Demirkaya, *Not Defteri (Yazma eserler)*, 168.

⁵³ Demirkaya, *Not Defteri (Yazma eserler)*, 167.

sadeleştirerek istinsah eden Sami adında bir zatın, Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin ilmî ve manevî kişiliği hakkında bizlere malumat veren şu sözleridir:

“Aziz kardeşlerimizden olup şimdi ticaret borsasında memur bulunan Eşref Bey'in Mesnevî-i Şerif kuvvetinden aldığı ilham ile başka kitaplar dahi okuyarak anlayışı ile yazdığı Nüsha-i Kübrâ adındaki pek güzel bir kitabını okudum. Hoş bir eserdir. Lakin bizden evvel gelip geçenlerin lügat ve istilah merakı bu kardeşimize de geçerek kitabını terkipler, secîler ve lügatlerle süslemiş. Havas dediğimiz zevât, Arabiyye ve Acemiyyeyi iyi bilmekle beraber kalpleri asıl olan manaya açılmış gözleri basiretleriyle hakikatleri görmüş olan o eski büyük adamlar kalmadı. Artakalanlar bile günden güne eksiliyor. Allah bilir ama bundan sonra gelemeyecek ve yetişemeyecek. Bu kitaptaki; malumata, manaya ve ruha ait olan şeylerdir. Böyle şeylerin okunması kalbi bir dereceye kadar temizler.”⁵⁴

Mehmed Eşref el-Mevlevî şiirlerinde “Mestî” mahlasını kullanmıştır. Bu mahlası kullanma sebebini ise 20 Temmuz 1927 tarihinde yazdığı bir yazıda kendisi ifade etmiştir. Buna göre Mehmed Eşref el-Mevlevî gençlik yıllarında bir gece meyhanede çok fazla içerek kendinden geçer ve uyuyakalmıştır. Kendine geldiğinde ise meyhanede Rum tezgahar dışında hiç kimsenin kalmadığını ve kapının içerden kilitlendiğini görmüştür. Bir cesaretle kapının hemen açılmasını isteyerek oradan çıkmıştır. Bu vaziyetten oldukça korkan Mehmed Eşref el-Mevlevî kendisine herhangi bir zarar gelmediği için şükretmiş ve o gece bir daha asla içmemek üzere içkiye tövbe etmiştir. O dönemde gençlik yıllarında olan Mehmed Eşref el-Mevlevî aşkını tatmin edecek bir şeyler ararken eline Şeyh Kuddusi Ahmed Efendi'nin (1769-1849) Divan'ı geçmiştir. Okuduğu bu divandan öyle etkilenir ki içerisinde zikri tavsiye eden beyitlerin olduğu kısmı aynen uygulamaya başlamıştır. Kendi ifadesiyle, mürşitsiz zikir olmaz sonra deli olursun sözlerine kulak asmadan kendince zikre devam etmiştir. Bir gün Keçecizâde İzzet Molla'nın (1786-1829) “Gülşen-i Aşk” adlı eseri eline geçmiştir. Eserde Mevlevilik'le ilgili kısımlardan oldukça etkilenerek adeta mest olan Mehmed Eşref el-Mevlevî Mevleviyye Tarikatı'na intisap etmeye karar vermiş ve böylece Mestî mahlasını da edinmiştir.⁵⁵

1323/1907 yılında İstanbul'a gelip bir müddet memur olarak çalışan Eşref Dede, Mevleviliğe duyduğu söz konusu muhabbet neticesinde Pertevniyal Valide

⁵⁴ Mehmed Eşref el-Mevlevî, *Nüsha-i kubra*, sad. Sami (İstanbul: İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma eserler, 297.7 MEH 1933 M.1), 1b.

⁵⁵ Demirkaya, *Not Defteri* (Yazma eserler), 171, 172, 173.

Sultan'ın (ö. 1884) türbedarı Mevlevî halifelerinden Hacı Hasan Efendi'nin hizmetine girmiştir. Burada alışveriş işlerini yürütmekle görevli olan Mehmed Eşref el-Mevlevî, Hacı Hasan Efendi'nin müridi olarak Mevlevî Tarikatı'na intisap etmiştir. Daha sonra Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından birkaç sene evvel 1327/1911'de İstanbul'da Mevlevîliğin önemli merkezlerinden olan Galata Mevlevîhanesi'nde⁵⁶ hizmete girmiş ve Ahmet Celaleddin Efendi'nin halkasına dahil olmuştur. Meşhur mevlevî çilesini burada çıkardıktan sonra da bir müddet Bursa'da Şeyh Mehmet Şemsettin Efendi'nin (ö. 1856-1930) hizmetinde bulunmuştur. Bir süre sonra Kasımpaşa Mevlevîhanesi'ne vazifeli olarak alınmış ve altı ay sonra Galata Mevlevîhanesi'ne tekrar vazifeli olarak görevlendirilerek üç sene devamlı surette orada hizmet etmiştir.⁵⁷

Mehmed Eşref el-Mevlevî 1334/1918 yılında İstanbul'dan Kastamonu'ya dönmüş ve Kastamonu Mevlevîhânesi şeyhi Âmil Çeleb'nin (ö. 1920) iki yıl hizmetinde kalmış, şeyhinin tayini Konya'ya çıkınca onunla birlikte 1336/1920'de Konya'ya gitmiştir. Kısa süre sonra Âmil Çelebi de vefat edince onun yerine, Konya İsyânı'nda parmağı olduğu şüphesiyle şeyhlikten daha önce azledilip isyanda bir dahil olmadığı anlaşılan şeyh Abdülhalim Çelebi (ö. 1869-1925) getirilmiştir. Abdülhalim Çelebi'nin hizmetinde de iki sene bulunduktan sonra 1338/1922' de tekrar Kastamonu'ya dönmüştür. Bir müddet Kastamonu Mevlevîhânesi şeyhi Tahir Çelebi'nin maiyyetinde meydancı dede vasfıyla görev yapan Mehmed Eşref el-Mevlevî, 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması kararıyla vazifesi de dedeliği de sona ermiştir.⁵⁸

Emrullah Demirkaya'nın ifadelerine göre Mehmed Eşref el-Mevlevî hafızası çok sağlam biri olup Şeyh Galip (ö. 1213/1799), Yunus Emre (ö. 720/1320 [?]), Niyazi Mısri (ö. 1105/1694) ve Şeyh Kuddusi'nin şiirlerinden birçok parçayı yanılmadan ezbere okuyabilmektedir. İlgili not defterinde ayrıca Emrullah Demirkaya kendisinin Kastamonu Ticaret ve Sanayi Odası başkatipliği yaptığı sırada (1928-1942) sık sık Mehmed Eşref el-Mevlevî'yi ziyaret ettiğini, bu görüşmelerin de genellikle tasavvuf, şiir, Mevlevîliğin tasavvuftaki yeri ve Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin kendi şiirleri üzerine gerçekleştiğini, kendisinin de Mehmed Eşref el-Mevlevî'ye “sultanım”

⁵⁶ Geniş bilgi için bk. M. Baha Tanman, “Galata Mevlevîhânesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/317-321.

⁵⁷ Demirkaya, *Not Defteri* (Yazma eserler), 169.

⁵⁸ Demirkaya, *Not Defteri* (Yazma eserler), 170.

şeklinde hitab ettiğini ifade etmiştir. Demirkaya'nın beyanına göre Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin şiir birikimi o denli çoktur ki her zaman ve zemine uygun şiiri ya da Mesnevi'den bir parçayı oracıkta yanılmadan güzel bir ifade ile okuyabilmekte, ayrıca okuduğu kısmın manasını da izah edebilmektedir. Bunun yanında Mehmed Eşref el-Mevlevî “aşk” kelimesine çok sık değinmiş ve izahını büyük bir heyecanla yapmıştır. Bir gün sohbet esnasında Demirkaya'nın kendisine sorduğu “Aşık kim, maşuk kim?” sorusuna, “Aşık da ben, maşuk da ben.” cevabını veren Mehmed Eşref el-Mevlevî, aşkı tam anlamıyla idrak etmenin vahdet-i vücud sırrını çözmekle mümkün olacağını söylemiştir. Sohbetlerde insanın ruh aleminden şuhûd alemine gelmesini aşkın bir tecellisi olarak yorumlamış, insanoğlunun ilahi aşk ve mecazi aşk mahsulü bir varlık olduğunu söylemiş ve sükût etmiştir.⁵⁹

1.2.3. Vefatı ve Kabri

Demirkaya'nın belirttiğine göre Mevlevî Tarikatı'na intisabı dolayısıyla hayatı boyunca tekkelerde muhasebe ve yemekhane sorumluluğunu üstlenip, ayinlerde ise meydancı dede vasfıyla idarecilik yaparak bir başına ömür geçiren Mehmed Eşref el-Mevlevî, ihtiyarlık zamanında kimsesiz halde bakıma muhtaç duruma düşmüştür. Daha sonra Kastamonu Merkez İsfendiyar Mahallesi'nde kiraladığı bir evin odasında 1962 yılı Ağustos ayı içerisinde 75 yaşını aşkın olduğu halde vefat etmiş ve cenazesi Bocudoğlu Suyu yukarılarındaki büyük mezarlığa defnedilmiştir.⁶⁰

Cenazenin defnedildiği yer hakkında yaptığımız aştırmalara göre Demirkaya'nın sözünü ettiği Bocudoğlu Suyu, Şeyh Şâbân-ı Velî (ö. 976/1569) hazretleri türbesinin de bulunduğu Kastamonu Merkez Hisarardı Mahallesi'ndeki çeşmelere akan sudur. Hatta Hisarardı Mahallesi'nde Bocudoğlu adında bir sokak bulunmaktadır. Söz konusu bölgede yer yer çeşitli türbeler ve Eski Hisarardı Mezarlığı gibi kabristanlar bulunmakla beraber zikri geçen Bocudoğlu Suyu'nun üst taraflarında kalan bölgedeki en büyük ve bilindik mezarlık, Mehmet Feyzi Efendi (1912-1989) gibi önemli birçok manevi şahsiyetin de medfun bulunduğu Gümüşlüce Mezarlığı olmalıdır.

⁵⁹ Demirkaya, *Not Defteri* (Yazma eserler), 174.

⁶⁰ Demirkaya, *Not Defteri* (Yazma eserler), 171.

1.3. Eserleri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin Türkiye'deki yazma eser kütüphanelerinde kaydı bulunan toplamda beş adet eseri bulunmaktadır. Nüshaların tamamı da müellif hayattayken telif ya da istinsah edilmiş ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. İleride ayrıntılı bir şekilde zikredeceğimiz üzere müellif bazı nüshalarda, çeşitli kütüphanelere hediye ettiği eserlerinin kayıt bilgilerini zikretmiştir. İşaret edilen bilgilerde söz konusu eserler arasından, birden fazla nüshası bulunanlar mevcuttur. Söz konusu birden fazla nüshası bulunan eserlerin de künye bilgisi müellif tarafından bazı eserlerin dibacelerinin sonlarında zikredilmiştir. Bu bilgilerden hareketle müellifin hayattayken bazı eserlerini kendi bilgisi dahilinde istinsah ettirmiş olması ihtimal dahilindedir.

Müellifin eserlerinde genel olarak varakları sayfa usulü önlü arkalı şekilde numaralandırıldığı görülmektedir. Fakat tasnif edilirken eserlerin, kütüphane görevlilerinin inisiyatifine bağlı olarak genelde varak usulü numaralandırıldığı, bazı varaklara da yanlış numaralar verildiği görülmüştür. Buradan hareketle çalışmamızda müellifin söz konusu eserlerinin kaynakça bilgileri arasında yer alan sayfa aralıklarının belirlenmesinde tarafımızca takip edilen yöntem şu şekilde olmuştur:

Nüsha-i Kübrâ'nın müellif nüshasında olduğu gibi nüsha sadece sayfa usulü numaralandırılmış ve varak numaraları bulunmuyorsa nüshanın kaynakça bilgisi sayfa usulü numaralarla gösterilmiştir. Eğer hem sayfa numarası hem de tasnife dayalı sonradan eklenen varak numaraları bir arada bulunuyorsa varak numaralandırması esas alınmış, varakların numaralandırmasında hata varsa da tarafımızca düzeltilerek doğru varak numaraları girilmiştir.

Tespit edilen eserlerin, müellif hakkında edindiğimiz biyografik malumat ve müellife ait nüshalarda geçen bilgilerden yola çıkarak telif tarihlerine göre yapmaya çalıştığımız kronolojik sıralama aşağıdaki gibidir.

1.3.1. Dîvân

Nüsha Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu no. 06 Mil Yz A 7342/1 vr. 1^b-65^a da kayıtlıdır. Kareli deftere, genelde her sayfada 17 satır olacak şekilde rik'a hattıyla yazılmıştır. Nüsha müellif nüshasıdır ve tespit edebildiğimiz kadarıyla tek nüshası bulunmaktadır. Eser Betül Elmacı tarafından "*İstanbulu Eşref Divanı*

(*Metin-İnceleme*)” başlığıyla Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde 2016 yılında Yüksek Lisans Tezi olarak çalışılmıştır. Bunun yanında Mehmet Ünal tarafından dil, üslup, edebiyat ve muhteva açısından ayrıntılı incelemeye tabi tutularak *Kastamonu’lu Mehmed Eşref Mestî Divanı (İnceleme-Metin)* başlığıyla kitap olarak basılmıştır.⁶¹

Müellif eserin 1^b-40^a varaklarında kendine ait 96 manzume, 41^b-63^b varakları arasında ise müellifin Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628), Şems-i Tebrizi (ö. 645/1247 [?]), Mevlânâ, Sultan Veled (ö. 712/1312), Bâkî (ö. 1008/1600), Şeyh Galip, Fevzi (1871-1924), Nazîf’ül-Mevlevî (1877-1951), gibi birçok isimden seçmiş olduğu 54 manzume bulunmaktadır. Nazım şekilleri olarak ise eserde toplamda 70 gazel, 3 kaside, 8 müfred, 4 kıt’a, 2 müstezad, 2 müseddes, 2 muhammes ve 5 beyit bulunmaktadır.⁶²

Müellif, dibacenin sonunda beyan ettiği aşağıdaki sözlerle⁶³ divanın kısımları, değeri, cem edilme sebebi ve tarihi hakkında malumat vermiştir:

Bi-Hî

“Ve mine’llâhi’t-tevfik”

Eser-i fakîrânemin birinci kısmı hîn-i şebâbetde sevk-i mecâz ile yazılmış birkaç eş’ârı, diğer kısmı ise bu tarihten tokuz sene sonra Tarikat-ı ‘Alîyye-i Mevlevîyye’ye intisabım esnasında söylenmiş eş’ârı hâvidir. Her ne kadar zikre şâyân bir şey olmadığını bilür isem de perîşân-ı rûz-gâr olmasını gönül arzu itmediğinden, bir yâd-gâr u hâtıra olmak üzere evrâk-ı perîşân üzerinden cem’ ile bir ufak eser hâline ifrâğ eyledim. Mütâla’a buyuran ihvân-ı kirâmdan bu Mestî-i nîstî-i bî-çâreyi ma’zûr tutmalarını ve vâkî’ olan hatâyânın ‘afvıyla hayr-ı du’â ile yâd buyurmalarını niyâz u istîrhâm eylerim. Hû!

Fî 20 Eylül sene 328

Galata Mevlevîhânesi’nde

el-Fakîru’l-Mevlevî Dervîş Eşref

Görüldüğü üzere müellifin dibacenin sonuna düştüğü tarih, Galata Mevlevîhânesi’nde bulunduğu Rûmî 20 Eylül 1328 (3 Ekim 1912)’ dir. Bununla beraber müellif divanının iki kısma ayrıldığını, ilk bölümün gençlik yıllarında yazdığı

⁶¹ bk.Ünal, *Kastamonulu Muhammed Eşref Mestî Dîvânı (İnceleme-Metin)*.

⁶² Ünal, *Kastamonulu Muhammed Eşref Mestî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, IX, 16, 67, 146.

⁶³ Mevlevî, *Dîvân-ı Mestî (Yazma Eser Koleksiyonu, Yz. A 7342/1)*, 1b.

şiiirlerden ibaret olduğunu, ikinci kısmın ise bu tarihten dokuz sene sonra Tarikat-ı ‘Aliyye-i Mevleviyye’ye intisap etmiş olduğu zaman dilimi içerisinde söylediği şiiirlerden oluştuğunu belirtmiştir. Bu bilgilerden hareketle ilk bölümde yer alan şiiirlerin yazımını, 1912’ den 9 yıl öncesi kabaca 1903’ lü yıllarda bitirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ilk bölümdeki şiiirlerin sonlarında müellifin “mestî” mahlasını kullandığı görülmektedir. Bu da müellifin, akabinde mestî mahlasını almasına sebep olan İstanbul’daki meşhur hadiseyi en geç 1903’ lü yıllarda 21 yaşlarındayken yaşadığını göstermektedir. Dolayısıyla Demirkaya’nın 1907 yılında İstanbul’a gitti⁶⁴ dediği Mehmed Eşref el-Mevlevî’nin daha önceki tarihlerde de İstanbul’da bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yalnız eserin ikinci bölümünde müellifin, kendi şiiirlerinin yanında bazı şairlerin külliyyatından derlediği manzumeler de bulunmaktadır. İkinci bölümde yer alan müellifin 40^a varağına kadar olan kendine ait şiiirlerin bazılarının sonlarında ise dibacede yer alan 1912 tarihinden çok sonraki tarihler yer almaktadır. Bunlar arasından en erkeni 17 Teşrin-i Sani 1336⁶⁵ (17 Kasım 1920) en geç tarihli ise 9 Şaban 1339⁶⁶ (18 Nisan 1921)’ dir. Müellifin kendine ait şiiirlere ilk tarih attığı varak ise Taşköprü’de babasının kabrini ziyarete gittiği zaman söylediği mersiyeyi ihtiva eden 1336 tarihli 31^b varığıdır. Tahminlerimize göre de müellif, divanının ikinci kısmının bir bölümünü teşkil eden 11^b-30^a⁶⁷ arası varakları 1912 yılında Galata Mevlevîhânesi’nde bulunduğu sırada, 30^a-40^a arası kısmı ise daha önce zikredilen tarihlerden hareketle 1920 ve 1921 tarihlerinde kaleme almıştır. Müellifin 41^b’ den sonraki derleme manzumelerinin sonlarında ise herhangi bir tarih belirtilmemiştir. Fakat bu derlemelerin de en erken 1920 tarihinden sonra esere alındığını öngörmek mümkündür.⁶⁸

⁶⁴ Demirkaya, *Not Defteri* (Yazma eserler), 169.

⁶⁵ Mevlevî, *Divân-ı Mestî* (Yazma Eser Koleksiyonu, Yz. A 7342/1), 36b.

⁶⁶ Mevlevî, *Divân-ı Mestî* (Yazma Eser Koleksiyonu, Yz. A 7342/1), 39b.

⁶⁷ Sayfa düzeni ve yazı şekli esas alınarak yapılan karşılaştırma sonucu söz konusu varakların 11^b-31^b arası değil, 11^b-30^a arası olması gerektiğini düşündük.

⁶⁸ Dolayısıyla müellifin *Divân*’da verdiği tarihlerden hareketle eserini yazmaya 1910 yılında başlayıp 1927’de bitirdiğine dair Ünal tarafından yapılan tespit tarafımızca çok isabetli görünmemektedir. Ayrıca Ünal’ın, eserin ikinci kısmını, derleme şiiirlerin başlangıcı olan 41^b varağından sonra başlatması, görebildiğimiz kadarıyla kişisel tercihinine dayalı bir tasniftir. bk. Ünal, *Kastamonulu Muhammed Eşref Mestî Divânı (İnceleme-Metin)*, 16, 146. Nitekim müellif daha önce işaret edildiği üzere eserinin ikinci kısmını 11^b varağından itibaren başlatmıştır.

Manzumelerin sonlarına düşülen tarihlerde yer yer hicrî, bazen de rûmî takvim esas alınmıştır. Bunların yanında bir de eserin hitamında Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin Mestî mahlasını nasıl aldığını anlattığı meşhur hadise ile Mevlevî Tarîkatı'na intisabını anlattığı "İfade" başlığını taşıyan 20 Temmuz 1927 tarihli nesir halde bir not bulunmaktadır.⁶⁹ Yalnız bu not edebî bir manzume olmaması yönüyle *Dîvân*'ın bir parçası olmayıp eser tamamlandıktan sonra eserin sonuna eklenmiş bir nottur. Notun yazıldığı sayfa düzeni, yazıda kullanılan mürekkep ve yazı şeklinin bir önceki varaktan epeyce farklılaşması da bu kanaatimizin sebeplerindedir. Söz konusu notun Demirkaya'nın not defterinde de geçtiğine daha önce işaret etmiştik. Muhtemeldir ki Demirkaya da söz konusu hadiseyi *Divan*'dan alıntılamıştır. Zikri geçen olayın hem müellifin kendi eserinde hem de Emrullah Demirkaya'nın not defterinde zikredilmiş olması, söz konusu hadisenin kendi hayatında ne denli derin bir tesir uyandırdığını, kendisini Mehmed Eşref el-Mevlevî yapan hadise olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

1.3.2. 'Âyin-i Tarîkat-ı Mevlânâ

Eser Milli Kütüphane Yazma Eser Koleksiyonu no. 06 Mil Yz A 8172 vr. 1^b-24^a da yer almaktadır. Eser müellif nüshası olup tespitlerimize göre başka nüshası bulunmamaktadır. Ortalama her sayfada 20 satır olacak şekilde rik'a hattı ile yazılmıştır. Müellif ve nüshanın telif tarihi hakkında nüshanın zahriyesinde yer alan bilgi şu şekildedir:

*"Muharriri: Kastamonu Mevlevîhâne'sinde defîn-i hâk-i 'ıtrnâk Dede Sultan kaddese sirrahu'l-Mennân hazretlerinin türbedârı Mehmed Eşref el-Mevlevî. Sene 1335."*⁷⁰

Müellifin, takvim türü belirtmeksizin zahriyeye düştüğü 1335 senesi, tespitlerimize göre rûmîdir. Çünkü hicrî 1335 yılı, müellifin İstanbul'dan Kastamonu'ya henüz dönmediği 1916 yılına denk gelmektedir. Rûmî 1335 yılı ise tam da müellifin zahriyede belirttiği üzere ve daha önce zikrettiğimiz tarihi bilgilerle de örtüşür mahiyette Kastamonu Mevlevîhânesi'nin türbedârı olduğu zaman dilimine (1919) denk gelmektedir. Nitekim kendisi 1918 yılında İstanbul'dan Kastamonu'ya

⁶⁹ Mevlevî, *Dîvân-ı Mestî* (Yazma Eser Koleksiyonu, Yz. A 7342/1), 65a.

⁷⁰ Mehmed Eşref el-Mevlevî, *'Âyin-i Tarîkat-ı Mevlânâ* (İstanbul: Milli Kütüphane, Yazma Eser Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8172), 1a.

dönmüş ve Kastamonu Mevlevîhane'si şeyhi Âmil Çelebi'nin hizmetine girmiştir.⁷¹ Eğer rûmî değil hicrî takvim esas alınır ise müellifin Kastamonu'ya döndüğü tarih 1916, iki yıl sonra Konya Mevlevîhanesi'nde görevli iken Âmil Çelebi'nin vefatı ve yine müellif Konya'da iken bahsi geçen Konya İsyanı henüz I. Dünya Savaşı'nın yeni sona erdiği ve milli mücadelenin başlamadığı 1918 yılına denk gelmektedir. Halbuki Âmil Çelebi 1920 yılında vefat etmiş ve Konya İsyanı, bir diğer adıyla Delibaş İsyanı ise 2 Ekim-22 Kasım 1920 tarihleri arasında vuku bulmuştur.⁷²

Eser iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda sema', ehl-i beyte muhabbet, münâcât, dua ve niyaz gibi konular ele alınmış, ikinci kısımda ise eserin adından da anlaşılacağı üzere Mevlevî ayini ve âdâbı ele alınmış; buna dair aşk, Mesnevî gibi konular işlenmiştir. Eser manzûm ağırlıklı olup eserde incelenen konular Mevlânâ'nın *Mesnevî'si*, Taşlıca'lı Yahyâ'nın (ö. 990/1582) *Gencine-i Râz* adlı eseri gibi *Mesnevî* türü edebî manzumelerden beyitler şeklinde yapılan alıntılarla zenginleştirilmiştir.

1.3.3. Hak Yolu

Tespit edebildiğimiz kadarıyla toplamda iki adet nüshası bulunmaktadır. Her iki nüshanın hediye edildiği kütüphane kayıt bilgileri, hem *Nüsha-i Kübrâ*'nın müellif nüshasının hem de daha önce geçtiği üzere "*Gıdâu'r-rûhâniyye fî tarîki'l-'irfâniyye*" adlı eserin Millet Kütüphanesi nüshasının mukaddime kısımlarının sonunda müellif tarafından verilmiştir.⁷³ Her iki nüshanın söz konusu yerlerinde işaret edilen kütüphaneler ve kayıt numaraları, *Hak Yolu*'na ait bizim edindiğimiz iki nüshanın da halihazırda yer aldığı kütüphaneler ve "eski" kayıt numaralarıyla örtüşmektedir.⁷⁴ Bu bilgiler aynı zamanda müellifin, *Hak Yolu* adlı eserini *Gıdâu'r-rûhâniyye fî tarîki'l-'irfâniyye* ve *Nüsha-i Kübrâ* adlı eserlerinden önce telif ettiğini gösterir. Müellifin *Gıdâu'r-rûhâniyye fî tarîki'l-'irfâniyye* adlı eserinin mukaddime kısmında zikrettiği şu sözlerden de bu bilgiyi teyit etmekteyiz:

⁷¹ Demirkaya, *Not Defteri* (Yazma eserler), 170.

⁷² Serpil Sürmeli, "Konya Delibaş Mehmed İsyanı Sırasında İsyancılara Esir Düşen Hâkimiyet-İ Milliye Gazetesi Muhabiri Ensari Bülend Bey'in Hatıraları", *Atatürk Dergisi* 1/1 (2012), 111, 112.

⁷³ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 3.

⁷⁴ Mevlevî, *Hak yolu* (Yazma bağışlar, 001501), 1a; Mehmed Eşref el-Mevlevî, *Hak yolu* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şry., 001318), 1a; Mevlevî, *Gıdâu'r-rûhâniyye fî tarîki'l-'irfâniyye* (Ali Emiri, 001319), 1b.

“‘*Ve lâ ratbin ve lâ yâbisin illâ fî kitâbin mubîn*’⁷⁵ sırrının mazharı, medh-i celîl-i mahbûb-i nîrân olan iş bu Kitâb-ı Mustetâbdan ‘inâyet-i cenâb-ı pür-destgîrle çıkarabildiğim her zerresi bin zerrede devâ olan iş bu cevâhir-i girân-bahânın seyr-i sulûke ‘â’id olanlarını, Hakk Yolu nâmıyla tevsîm iderek bir risâlecik hâlinde bi’t-tahrîr vesîle-i rahmet-i ilâhî olur ümidiyle ihvân-ı dînime takdîm itmişdim.”⁷⁶

Nüshalardan biri Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu no. 001501 vr. 1^b-13^b arasında yer almaktadır. Nüsha her sayfada 27 satır olmak üzere çizgili bir defter üzerine yazılmış ve yazı türü olarak rik‘a hattı kullanılmıştır. Müellif hattı olmayıp Mehmet Şevki el-Mevlevî adında bir zat tarafından istinsah edilmiştir. Nüshada, istinsah edildiği zamana işaret eden herhangi bir tarih yer almamaktadır.

Sözünü ettiğimiz diğer nüsha ise Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emiri Şry. Koleksiyonunda no. 001318 vr. 1^b-38^b arasında yer almaktadır. Müstensih tarafından çizgisiz aharlı kağıt üzerine başlıklarda ta‘lîk, metin içinde rik‘a hattı kullanılarak ve her sayfada 15 satır olacak şekilde yazılmıştır. Nüshada istinsah edildiği tarihe ya da müstensih bilgisine işaret edecek herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

Eser müellifin de belirttiği⁷⁷ üzere seyrüsülûke dair konuları içermektedir. Başlıklar sırasıyla şu şekildedir: Hz. Adem’in (a.s.) ilk ortaya çıkışı, marifet, sülûkun başlangıcı, tevbe ve istiğfâr, tesbih, zikir; atvâr, menâzil, seyrüsülûk; biat, hilafet, mürşid ve muhabbet.

1.3.4. Gıdâu’r-rûhâniyye fî tarîki’l-’irfâniyye

Tespitlerimize göre eserin toplamda iki müellif nüshası bulunmaktadır. İlk yazılan nüsha Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdai Efendi Koleksiyonu no. 000657 vr. 1^b-14^a’da bulunmaktadır. Başlıklarda ta‘lîk, metin içinde rik‘a yazı türü kullanılmıştır. Çizgili bir defter üzerine her sayfada 30 satır olacak şekilde yazılmıştır. Zahriyede yer alan bilgilere göre nüsha h 1350 Ramazan Ayı’nda (1932 Ocak-Şubat) telif edilmiş, hemen akabinde 12 Şubat 1932’ de zikri geçen kütüphaneye bağışlanmıştır.⁷⁸

⁷⁵ el-En‘âm, 6/59.

⁷⁶ Mehmed Eşref el-Mevlevî, *Gıdâu’r-rûhâniyye fî tarîki’l-’irfâniyye* (İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi, 000657), 1b.

⁷⁷ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 3.

⁷⁸ Mevlevî, *Gıdâu’r-rûhâniyye fî tarîki’l-’irfâniyye* (Hüdai Efendi, 000657), 1a.

Diğer müellif nüshası ise Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu no. 001319 vr. 1^b-14^b arasında yer almaktadır. Bu nüshada da başlıklarda ta‘lik, metin içinde rik‘a yazı türü kullanılmıştır. Çizgili bir defter üzerine her sayfada 30 satır olacak şekilde yazılmıştır. Fakat telif zamanına dair nüshada herhangi bir tarih belirtilmemiştir. Bununla birlikte nüshanın mukaddimesinin sonunda müellife ait *Hak Yolu* adlı eserin iki nüshası ile *Gıdâu’r-rûhâniyye fî tarîki’l-’irfâniyye* adlı eserin bir nüshasının hediye edildiği kütüphane kayıt bilgileri yer almaktadır.⁷⁹ *Gıdâu’r-rûhâniyye* nüshasının kayıt bilgileri ise ilk zikrettiğimiz müellif nüshasının kayıt bilgileri ile tamamen aynıdır. Bu durum, ilk paragrafta zikrettiğimiz Hacı Selim Ağa Kütüphanesi’nde kayıtlı olan müellif nüshasının, Millet Kütüphanesi’ndeki nüshadan daha önce yazıldığını göstermektedir.

Eserin muhtevası hakkında ise müellif mukaddime kısmında şu ifadeleri kullanmaktadır:

*“Bu def‘a da semâ‘, devrân, sadâya ‘âid olan âyât-ı celîle ve ehâdis-i nebeviye ile buna mute‘allık ebyât-ı şerîfeyi cenâb-ı şârihin şerhleriyle birlikde hâl-i aslîsine halel getirmeyerek, ‘Gıdâu’r-rûhâniyye fî tarîki’l-’irfâniyye’ nâmıyla bi’t-tevsîm ihvânıma takdîm idiyorum.”*⁸⁰

1.3.5. Nüsha-i Kübrâ

Aynı zamanda tez konusu olarak belirlediğimiz eserin tespitlerimize göre bir adet nüshası bulunmaktadır ve söz konusu nüsha müellif hattıdır. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdai Efendi Koleksiyonu no. 000662 de yer almaktadır. Eserdeki varakların numaralandırma usulü, önlü arkalı her bir varağa bir numara verilerek gösterilen klasik usulden farklı olarak, varakların her bir yüzüne bir numara verilmek suretiyle yapılmıştır. Bu haliyle eser toplamda 68 sayfadır. Nüshanın yazımında başlıklarda ta‘lik, metin içinde ise rik‘a hattı kullanılmış olup nüsha her sayfada toplamda 28 satır olacak şekilde çizgili bir deftere yazılmıştır. Ferağ kaydında zikredilen bilgilere bakılacak olursa eser 29 Ramazan 1351/20 Ocak 1933 tarihinde Ramazan Bayramı Arefe’sinde tamamlanmış ve müellif tarafından yukarda künye bilgileri geçen kütüphaneye hediye edilmiştir.⁸¹ Ayrıca daha önce de belirtildiği üzere nüshanın mukaddime kısmının sonunda müellif, telif ettiği eserlerini bağış yaptığı

⁷⁹ Mevlevî, *Gıdâu’r-rûhâniyye fî tarîki’l-’irfâniyye* (Ali Emiri, 001319), 1b.

⁸⁰ Mevlevî, *Gıdâu’r-rûhâniyye fî tarîki’l-’irfâniyye* (Hüdai Efendi, 000657), 1b.

⁸¹ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 68.

kütüphaneler ve eserlerin kayıt bilgilerine yer vermiştir.⁸² İsmi zikrettiği söz konusu eserleri arasında “*Hak Yolu*” ve “*Gıdâu’r-rûhâniyye fî tarîki’l-‘irfâniyye*” geçmektedir. Bu bilgiler aynı zamanda müellifin, *Nüşa-i Kübrâ* adlı eserini söz konusu her iki eserinden sonra yazdığını göstermektedir.

Tespitlerimize göre eserin, Sami adındaki bir müstensih tarafından “sadeleştirilerek” yazıldığı bir nüshası daha bulunmaktadır. Söz konusu nüsha, İBB Atatürk Kitaplığı Yazma Eser Koleksiyonu 297.7 MEH 1933 M.1 numarada vr. 1^b-18^b arasında yer almaktadır. Nüşanın istinsah tarihi 9 Zi’l-Hicce 1351/4 Nisan 1933’ tür. Nüşa, her sayfada genelde en fazla 30 satır yer alacak şekilde ve metnin tamamında rik‘a hattı kullanılarak çizgisiz kağıt üzerine yazılmıştır. Eserin, telifi üzerinden henüz üç aydan daha kısa bir süre geçmişken bir başkası tarafından incelenip sadeleştirme gereği duyularak istinsah edilmesi dikkat çekicidir. Ayrıca bu durum, müellifin eseri telif ederken konuşma dilinden uzak, gayet ağdalı ve sanatsal bir dil kullandığını, ilmî ve edebî birikiminin üst seviyede olduğunu göstermektedir. Müstensih Sami Bey’in, Mehmed Eşref el-Mevlevî’nin ilmî ve manevî yönü hakkında sarf etmiş olduğu sözlerini daha önce zikretmiştik.

Daha önce belirttiğimiz üzere Mehmed Eşref el-Mevlevî’nin 1918 yılında Kastamonu’ya geri döndüğü ve Demirkaya’nın, Kastamonu Ticaret ve Sanayi Odası’nda başkatiplik yaptığı (1928-1942) yıllar arasında kendisini sıkça ziyaret ettiği malumatı göz önünde bulundurulduğunda, Mehmed Eşref el-Mevlevî’nin en azından Demirkaya’nın zikri geçen görev süresi aralığında yer alan bir zaman diliminde Kastamonu Ticaret ve Sanayi Odası’nın altında kiraladığı dükkânda pul bayiliği yaptığı söylenebilir. Nitekim *Nüşa-i Kübrâ*’nın, telifinden yaklaşık iki buçuk ay sonra sadeleştirmesini tamamlayan Sâmi Bey’in de esere başlamadan önce yazdığı dibâcede geçen aşağıdaki ifadeleri Mehmed Eşref el-Mevlevî’nin, 1933 tarihli *Nüşa-i Kübrâ* adlı eserini, Kastamonu’da pul bayiliği yaptığı süre zarfı içerisinde yazdığını doğrulamaktadır.

“Aziz kardeşlerimizden olup şimdi ticaret borsasında memur bulunan Eşref Bey’in Mesnevî-i şerif kuvvetinden aldığı ilham ile başka kitaplar dahi okuyarak anlayışı ile yazdığı *Nüşa-i Kübrâ* adındaki pek güzel bir kitabını okudum.”⁸³

⁸² Mevlevî, *Nüşa-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 3.

⁸³ Mevlevî, *Nüşa-i kubra* (Yazma eserler, 297.7 MEH 1933 M.1), 1b.

Eser spesifik bir tema üzerine yazılmamış hem nazım hem de nesir türünden bir metin yapısına sahip olup beden, kalp, ruh, nefis, nübüvvet, levi mahfuz vb. tasavvufi terimlerden oluşan toplamda 19 ayrı başlıkta ele alınmıştır. Başlıkların seçimi ve sıralamasından yola çıkarak konuların sistemli bir tematik incelemeye tabi tutulmadığını söylemek mümkündür. Mukaddime kısmında zikredildiği üzere eserin, müellif tarafından seçilen birtakım beyitlerin ve bu beyitlere ilişkin ayet ve hadislerin bir araya getirilmesiyle meydana geldiği anlaşılmaktadır.⁸⁴ Ayrıca müellif, söz konusu eseri telif ederken, rahmete ve şefaatin feyzine vesile olması temennisiyle İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin (ö. 1041/1631) *Mesnevî Şerhi*'ni esas aldığını ve söz konusu şerhlere herhangi bir müdahalede bulunmadığını belirtmiştir.⁸⁵

Çalışmamızda müellifin eserleri arasından *Nüsha-i Kübrâ*'yı tercih etmemizin sebebi ise *Nüsha-i Kübrâ*'nın, müellifin son eseri olmasıdır. Eser bu yönüyle bize diğerlerine nazaran daha mükemmel ve kapsamlı bir muhteva içerebileceğini düşündürmüştür. Nitekim diğer eserlerde ele alınan mevzular genel itibariyle Mevlevî Tarikatı'nın âdâb ve erkânıyla alakalı iken *Nüsha-i Kübrâ*'da zikredilen hususlar daha çok tasavvuf literatürünün geneline hitap edebilecek nitelikte olup yer yer müellifin kanaatlerini de içermektedir.

Eserde kullanılan kaynaklar ise ayet ve hadisler dışında başta *Mesnevî* olmak üzere genelde *Dîvân* türü manzume külliyatından oluşmaktadır. Bunlar arasında Ferîdüddin Attâr'ın (ö. 618/1221) *Pendnâme*'si ile Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ö. 792/1390 [?]), Şîrîn-i Mağribî'nin (ö. 809/1407), Abdurrahman Câmî'nin (ö. 898/1492), Lâmekânî Hüseyin Efendi'nin (ö. 1035/1625) ve Nakşî-i Akkirmânî'nin (ö. 1065/1655) *Dîvân*'ları bulunmaktadır.

⁸⁴ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdaî Efendi, 000662), 3.

⁸⁵ Aslında Mehmed Eşref el-Mevlevî mukaddime kısmında, eserde istifade ettiği *Mesnevî Şerhi*'nin müellifinden sadece “*cenâb-ı şârihin...*” ifadesiyle söz ederek adını açıkça zikretmemiştir. bk. Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdaî Efendi, 000662), 3. Zikri geçen şârihin kim olduğuna dair bilgiye, eserin sadeleştirilmiş nüshasında Sâmi Bey tarafından dipnot olarak şu sözlerle işaret edilmiştir: “*Galata Mevlevihanesi'nde medfun Şârih-i A'zâm vasfıyla mevsuf Ankaravî İsmâil Rusûhî Mehmed Eşref el-Mevlevî Hazretleri*” bk. Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Yazma eserler, 297.7 MEH 1933 M.1), 3a.

2. İKİNCİ BÖLÜM

NÜSHA-İ KÜBRÂ ADLI ESERİN İNCELENMESİ

2.1. Transkripsiyonda İzlenen Yöntem

Öncelikle *Nüsha-i Kübrâ*'ya dair eserin müellife aidiyeti, muhtevası, üslubu, yazılış sebebi, kaynakları vb. hakkındaki tüm malumatı daha önce “Eserleri” başlığı altında ayrıntılı bir şekilde verdiğimiz için söz konusu bilgileri bu bölümde de tekrar zikretme gereği duymadık. Bunun yerine çeviriyazıda takip edilen yönteme değinmeyi daha uygun gördük.

Metin transkribe edilirken İsnad Atıf Sistemi 2. Edisyon Çeviri Yazı Alfabeti/Transkripsiyon⁸⁶ kullanılmıştır. Eser müellif nüshası olduğu ve başka nüshası da bulunmadığı için mukabele edilmeksizin transkribe edilmiştir. Bununla birlikte Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde bulunan söz konusu müellif nüshasına “S” remzi verilmiş, müellifin hatalı bir şekilde alıntılacağı referanslar ya da metin içi ifadelerin doğruları metne yazılarak yanlış farklar dipnotlarda “S” harfi ile gösterilmiştir. Böylelikle müellifin kastı ihlal edilmeksizin en doğru metin elde edilmeye çalışılmıştır. Farkların gösteriminde ise İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu⁸⁷ esas alınmıştır.

Metinde geçen ayet ve hadislerin tahriri yapılmış, beyitlerin alıntılacağı kaynaklar tespit edilmiştir. Müellifin kimi zaman dipnotlarda gösterdiği yerler⁸⁸ aynı şekilde tekrarlanmış, hatalı olduğu düşünülen ve aslına ulaşılamayan bazı alıntı ibarelere⁸⁹ de yine dipnotta işaret edilmiştir.

2.2. *Nüsha-i Kübra*'da Ele Alınan Başlıca Tasavvufî Konular

Çalışmamızın bu bölümünde Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin *Nüsha-i Kübrâ* adlı eserinde ele aldığı beden, kalp, ruh, nefis, akıl ve şehvet, nübüvvet, levh-i mahfûz gibi tasavvufî konular başlıklar halinde incelenecektir. İnceleme yapılırken her bir başlık için öncelikle sözlük ve terimsel anlamlara, Kur'ân-ı Kerim ve hadislerdeki kullanımlara yer verilecektir. Daha sonra mümkün olduğunca ilk dönem tasavvuf

⁸⁶ bk. İSNAD, “Çeviri Yazı Alfabeti/Transkripsiyon”.

⁸⁷ bk. Yılmaz, *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*.

⁸⁸ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 9.

⁸⁹ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 19.

klasiklerinden istifade edilerek söz konusu terimlerin tasavvuf literatüründe kazandığı anlamlara işaret edilecektir. Son olarak da müellifin *Nüsha-i Kübrâ* adlı eserinde mezkûr terimlere dair yorumları ele alınacaktır.

Çalışma konusu edindiğimiz eserde yer alan mevzular toplamda on dokuz başlık altında incelenmiştir. İçerik açısından çoğu başlığın birbiri ile bağlantılı olmasının yanında genel itibariyle başlıkların, konu ve bağlam bütünlüğüne dayalı bir tasnife tabi tutulmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde ele alınacak başlıklar, birbiri ile bağlantılı konular mümkün merteye bir arada olacak şekilde nicel olarak indirgenmiş, “vahdet-i vücûd” gibi eserde yer almayan bazı başlıklar ise dağınık haldeki müşterek muhtevayı bir arada sunabilmek gayesiyle tarafımızca eklenmiştir. Bunun yanında başlıkların tertibinde Vâcibü'l-vücûd'un varlığına ulaşma gayesine işaret eden insan=>evren=>Allah sıralamasını gözetmeyi amaçlayan endüksiyonel bir yaklaşım esas alınmıştır.

2.2.1. Beden

Beden kavramı kelim ve tasavvufta çoğunlukla ruh ve nefis ile ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Nitekim, Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân el-Hücvîrî'nin (ö. 465/1072 [?]) de belirttiği gibi insan ruh, beden ve nefisten meydana gelmektedir.⁹⁰ Beden, insanın zâhirî tarafını oluştururken ruh ve nefis insanın bâtinî tarafını teşkil etmektedir. Ancak yapısı sebebiyle kusurlu olan beden zamanla fonksiyonları azalır, bozulur ve dağılarak gider. Bedenin her tarafına yayılan ruh ise bedenden farklı bir mahiyette nurâni bir yapıda olduğu için beden bozulup dağıldıktan sonra bedenden ayrılır.⁹¹ Nitekim “Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz”⁹² mealindeki ayet bu hakikati en güzel şekilde dile getirmektedir.

Mehmed Eşref el-Mevlevî ise “*Ten cānda ve cān ise tende mesturdur*”⁹³ diyerek ruh ve beden insanı meydana getiren temel iki unsur olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca ruh ile beden arasındaki farklardan bahsederken beden fani ruhun ise ölümsüz olduğunu, ayrıca beden açlık, susuzluk ve uyku gibi ihtiyaçları olduğunu

⁹⁰ Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân el-Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, thk. Ahmed Abdürrahîm es-Sâyih, Tevfik Ali Vehbe, çev. Mahmud Ahmed Mâzî Ebu'l-'Azâim (Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 1428), 262.

⁹¹ Musa Koçar, “İbn Kemal'in Risâle fi Beyâni'n-Nefis ve'r-Ruh ve'l-Beden Adlı Eseri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2003), 6.

⁹² el-Ankebût, 29/57.

⁹³ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 10.

söylemiştir.⁹⁴ Ayrıca müellif insan bedenini tarif ederken yer yer anatomik tasvirlerle değinerek yiyeceğin insan bedenindeki yolculuğundan söz etmiştir. Buna göre yiyecek önce midede hazmedilir sonra ciğerde kan haline gelir. Ardından üzerinde oluşan siyah köpük (ki buna sevda dendiğini ifade etmiştir) “tamal” denilen bir dâhili alet tarafından değişime uğratılır. Son olarak da suyla karışan kan böbrek tarafından saf bir hale getirilir. Kalpten sonra bu kan yedi kısma ayrılıp organlara dağıtılarak meni ve süt oluşturulur. Görüldüğü üzere her bir azanın belirli bir vazifesi vardır. Herhangi birinde problem meydana gelmesi durumunda bütün vücudun dengesi bozulacak ve beden hasta olacaktır.⁹⁵

Müellif *Mesnevî*’den bir beyiti örnek göstererek Allah’ın, rûh-i insânîye cismani parçalardan oluşan bedenin cüzlerini bir arada tutmayı öğretmeye ve dahi yaratmaya kadir olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bedenın bazı organlarının hareket edememesi, bütün beden hareketinin iptal olması anlamına gelmemekte, zira bazı insanlar eksik azayla da yaşayabilmektedir. Ruh-i hayvânî öldükten sonra anasır-ı erbaaya, rûh-i insânî ise ait olduğu melaike cinsine dönecektir. Ancak o vakte kadar dünyevi arzulara fazlaca dalarsa aslından uzaklaşacağı için bir nevi hasret azabı çekecektir.⁹⁶

2.2.2. Kalb

Kelime anlamı, bir şeyi ters çevirmek, içini dışına çıkarmak, değiştirmek ve dönüştürmek olan “kalb”, fiziksel anlamda vücuttaki kanın dolaşımını sağlayan organdır. Terimsel anlamda ise bilgi ve düşüncenin kaynağını temsil etmektedir.⁹⁷ “Kalb” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde sıkça geçmektedir. “Kalpleri var ama onunla bir şey anlamıyorlar.”⁹⁸ ve “Akletmek için onlarda kalp yok mu?”⁹⁹ mealindeki ayetler kalbin bir düşünce ve bilgi merkezi olduğuna işaret etmektedir. “Kalb”

⁹⁴ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 27.

⁹⁵ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 28.

⁹⁶ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 22, 23.

⁹⁷ Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), “klb”, 1/685; Süleyman Uludağ, “Kalb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/229-232.

⁹⁸ el-A'râf, 7/179.

⁹⁹ Kâf, 50/37.

Kur'ân'da gönül manasına gelen "fuâd" ve akıl manasına gelen "lûbb" kelimeleriyle de ifade edilmiştir.¹⁰⁰

Hadis literatürüne bakıldığında da “kalb” kelimesinin çokça zikredildiği görülmektedir. “Şunu iyi bilin ki, insan vücudunda küçücük bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa, bütün vücut iyi olur. Eğer o bozulursa, bütün vücut bozulur. İşte bu et parçası kalptir.”¹⁰¹ hadisi, konuya dair bilinen en meşhur hadislerden olup kalbin insan için hem bedenen hem de manen ne denli mühim olduğunu vurgulaması açısından önemlidir. Literatürde kalb, aynı zamanda imanla olan ilişkisi sebebiyle de ele alınmıştır. Çünkü imanın sahih olabilmesi için dil ile yapılan ikrarın kalp ile tasdik edilmesi gerekmektedir. Bu yüzden iman için “kalbin ameli” kalp için de “imanın mahalli” denilmiştir.¹⁰²

İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) kalp, ruh, nefis ve akıl kelimelerinin, ayrıştığı noktalar olmakla birlikte insanın hakikati ve özü anlamında müşterek bir mana ifade ettiğini belirtmektedir. Bunun yanında Gazzâlî kalbin cismani ve ruhani olmak üzere iki manada kullanıldığını ifade etmektedir. Buna göre cismani kalp, hayvanlarda ve hatta ölümlerde bulunan fiziki anlamda bedenin bir organını ifade etmektedir. İçerisinde bulunan odacıklar, ruhun kaynağıdır. Ruhani kalp ise gözle görülemeyen latif bir varlık olup insanın hakikatının temsilidir. Allah'ın emir ve yasaklarından mesul tutulup hesaba çekilecek olan kalptir. Ruhani kalp, masivadan arınıp taate yöneldiği müddetçe melekut aleminin sırrına mazhar olur. Kişi, kendi özünü temsil eden ruhani kalbini tanıdığı anda nefisini, nefisini tanıdığı anda Rabb'ini tanımış olur. Bununla birlikte Gazzâlî'ye göre ruhani kalbin cismani kalp ile olan alakası hakkında söz etmek mahzurludur. Çünkü bu alaka ancak mükâşefe ilmi ile bilinebilir ve bu alakanın tespiti aynı zamanda ruhun da mahiyetini ortaya koymak demektir ki Hz. Peygamder'in (s.a) hakkında konuşmadığı bir hususta söz etmek doğru değildir. Ayrıca Gazzâlî kalbin hallerini misallerle açıklamaya çalıştığını beyan etmiştir. Aksi takdirde melekut

¹⁰⁰ Elif Okur, “Kur'ân-ı Kerim'de Düşünme Vasıtaları Olarak Kalp, Fuâd, Lûbb Kavramlarının Filolojik Tahlili”, *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 10 (2020), 99.

¹⁰¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır (Beyrut: Dâr-u tavki'n-necât, 1422), “İman”, 37 (No. 52).

¹⁰² Emine Öğük, “İmanda Etkin Olan Temel Unsurlar: Akıl, Kalp ve Beden”, *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]* 12/1 (2014), 169-184.

alemine dahil olan kalbin sırlarını ve hallerini açık bir şekilde ifade etmenin birçoğu tarafından anlaşılamayacağını ifade etmiştir.¹⁰³

Tasavvufta kalp ifadesi aynı zamanda ilahi isim ve sıfatların en iyi tecelli ettiği yer olarak kabul edilmiştir. Nitekim insanda maneviyatın kendisini gösterdiği yerlerin başında kalp gelmektedir. Bu yüzden de kalp birçok mutasavvıf tarafından Allah'ın (cc) sıfatlarının tecelli ettiği ayna şeklinde kabul edilmiştir. Yüz ise insanın kalbindekini göstermesi açısından kalbin aynası olarak vasıflandırılmıştır.¹⁰⁴ Nitekim Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde; "Gönlün güzel şekillerle, sûretlerle dolu bir ayna olsun; orada her yanında gümüş bedenli bir güzel görürsün!" demektedir.¹⁰⁵

Müellif Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin kalp tarifi ise Gazzâlî'nin kalp tanımıyla benzeşmektedir. Çünkü müellif de aynı şekilde kalbin maddi görevinin hayat merkezi olduğunu, manevi görevinin ise rahmanî bir ayna olduğunu söyleyerek kalbi ikiye ayırmıştır.¹⁰⁶ Bununla birlikte müellif, Gazzâlî'den farklı olarak kalbin alem-i melekuta dahil olan hallerinden de bahsetmiştir.

Müellife göre kalbin derinliğinde iki pencere açılmaktadır ki insan bu pencerelerden alemleri seyrederek. Bu alemlerden ilki alem-i gâyb (alem-i ma'kûlat, alem-i ruhânî) diğeri ise alem-i şehadettir (alem-i mülk, alem-i cismanî, alem-i mahsûsat). Kalpte bu iki pencerenin açıldığına dair iki delil vardır ve bu delillerden birisi rüyadır. İnsan rüya yoluyla âlem-i melekûtta ve levh-i mahfûzdan ilerde başına gelecek olayları birebir ya da imgesel işaretlerle görür. Bu tür rüyaları ancak rüya yorumcuları yorumlayabilir. Uyku esnasında duyular devre dışı olsa da hayal gücü devre dışı kalmaz. İnsan bu hayal gücüyle kendisine seyrettirilen suretleri kaydeder. Ancak duyular hayalle sınırlandığı zaman insan bu suretleri gerçek olarak değil hayal olarak görür. İnsan öldüğünde ise bütün duyular kesilir, ruh beden örtüsünden kurtulacağından dolayı da kişinin kalbi, melekleri ve kalbî sırları perdesiz seyredebilir.¹⁰⁷ İkinci delil ise ilhamdır. Nitekim ilham yoluyla hiçbir bilgisi olmadan, görmeden, işitmeden bazı şeyleri idrak eden ama ne açıdan bildiğini ve neden

¹⁰³ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 3/2-4.

¹⁰⁴ Kerim Kara, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Kalp-Gönül", *Tasavvuf İlmî ve Akâdemik Araştırma Dergisi* 6/14 (2005), 488.

¹⁰⁵ Kara, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Kalp-Gönül", 409.

¹⁰⁶ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 30.

¹⁰⁷ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 30.

fehmettiğini bilmeyen kimseler vardır. Ayrıca kalp, alem-i mahsûsâtla meşgul olduğu sürece alem-i melekût seyrinden mahrumdur, seyr-i ruhânî de ona yasaktır.¹⁰⁸

Müellif, kalbi çeşitli yerlerden içine su akan bir göle benzetmiştir. Gölün içine dahil olan söz konusu sular çeşitli pislikleri de göle taşımakta ve bu sular havass-ı zahireye örnek olmaktadır. Pis suların gölü kirlettiği gibi kalp de kirlenmektedir. Göldeki suyun içilmesi için nasıl ki gölün pisliklerden temizlenmesi gerekiyorsa kalbin de kötü fikir ve düşüncelerden arınabilmesi için temizlenmesi gerekir. Bu batıl fikirler kalbin derinliklerinden temizlenmezse kalbin pencereleri açılmaz. Zahirî alem bir kabuktur, bâtın ilmi olmayınca ilahi sırlar keşfedilemez.¹⁰⁹ Benzer bir teşbih metodu aynı zamanda *Mesnevî*'de ruh ve beden anlatımında kullanılmıştır. Buna göre durağan olan beden ırmak, dinamik olan ruh ise ırmağın içerisinde akıp giden sulardır. Irmak hep aynı ırmaktır ama içinde akan su daima farklılaşır. Dolayısıyla ruh akıcı, hareketli, latif ve değişkendir.¹¹⁰ Nitekim ruh ile aynı anlamda kullanılan ruhani kalbe de kalp denmesinin sebebi, bir halden bir hale dönüşebilmesi, kalbolması sebebiyledir.

2.2.3. Ruh

Kelime anlamı insan ve hayvanlardaki hayat kaynağı yahut bir şeyin özü gibi anlamlara gelen ruh daha çok insanın kendisiyle hayat bulduğu şey anlamında kullanılmaktadır. İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) ifadesine göre ruh ve nefis aynı anlama gelmektedir. Aralarındaki tek fark cinsiyettir. Ruh kelimesi müzekkerken, nefis kelimesi müennestir. Bunun yanında Araplar, cismani boyutları olmadığı için melek ve cinler için "rûhânî" kelimesini kullanmışlardır.¹¹¹

Ruh kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli anlamlarda 20 farklı yerde geçmektedir:

"Biz, O'na (Meryem'e) Ruhumuzu gönderdik"¹¹² ve "Melekler ve Ruh o gecede, Rablerinin izniyle her türlü iş için iner de iner".¹¹³ ayetlerinde geçen ruh

¹⁰⁸ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 31.

¹⁰⁹ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 31.

¹¹⁰ Ali Yıldırım, "Mesnevî'de Ruh ve Beden Tasavvurları", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 9/23 (2021), 55.

¹¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "rvh", 2/463.

¹¹² Meryem, 19/17.

¹¹³ Kadir Suresi, 4. Cibrîl (as) için Ruhü'l-Kuds ifadesinin kullanılması da yine bu anlamda önemlidir. Geniş bilgi için bk. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selâme (Riyad: Dâru Tîbe li'neşr ve't-tevzî', 1420), 5/108.

ifadesi ile Hz. Cebrâil (a.s.) kastedilirken,¹¹⁴ “Buluşma günü hakkında uyarıda bulunması için kullarından dilediğine iradesiyle ruhu (vahyi) indirir”¹¹⁵ ayetinde ise vahiy ve Kur’ân-ı Kerîm kastedilmektedir.¹¹⁶

Kur’ân-Kerim’de geçen ve ruh konusunda tartışmalar neden olan ayet ise İsrâ Suresi’nin “De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir” mealindeki seksen beşinci ayetidir. Yahudilerin, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ruh hakkında sormasından sonra inen bu ayet ulemadan bir kısmının ruh hakkında yorum yapmaktan kaçınmasına neden olmuştur.¹¹⁷

Hadislerde ise ruh kavramı daha çok kendisiyle beden kaim olduğu ve hayatın var olduğu şey anlamında kullanılmıştır. Bunlar dışında rahmet, Hz. Cebrail (a.s.) ve Hz. İsa (a.s.) için de kullanıldığı yerler olmuştur.¹¹⁸

Ruh kavramı, kelamcılarının ve sûfilerinin de hakkında çok tartıştığı bir konudur. Ancak, yukarıda zikri geçen ayet nedeniyle ruh konusunda yorum yapmaktan kaçınanlar olmuştur. İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi bazı alimler ise ruh hakkında kesin bir bilgiye ulaşmanın zor olduğunu belirtmekle beraber çeşitli fikirler öne sürmüşlerdir.¹¹⁹ Daha önce değindiğimiz üzere İmam Gazzâlî ruhu kalp, nefis ve akıl kavramlarıyla ilişkilendirerek ele almıştır. Buna göre ruh kelimesinin ilk manası, cismani kalbin boşluğunda bulunan latif bir cisim olmasıdır. İkinci manası ise insanın gözle görülmeyen, idrak eden ve alim olan parçası oluşudur. Bununla birlikte ruh, insanın özü ve hakikati olma, hesaba tabi tutulma anlamlarında nefis ve akılla müşterek manaya da sahiptir.¹²⁰ Mutasavvıflara göre Allah her şeyi kendi ruhundan üfürerek var etmiştir. Allah’ın tüm insanlara iyi ve kötü istidatların mevcut olduğu bir ruh vermesi onun Rahman sıfatına delil gösterilmiştir.¹²¹

İmam Kuşeyrî’ye (ö. 465/1072) göre insan, birbirini tamamlayan ruh ve bedenle bir bütündür. Ruh, insanın kalbi içerisinde kaim olmakla beraber uyku sırasında bedeni terk eder uyanınca da geri döner. Haşr, azap ve mükafat hem ruh hem

¹¹⁴ Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî, *el-Garibeyn fi’l-Kur’ân ve’l-hadîss*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419), 3/786.

¹¹⁵ el-Mü’min, 40/15.

¹¹⁶ Herevî, *el-Garibeyn fi’l-Kur’ân ve’l-hadîss*, 3/786.

¹¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “rvh”, 2/462.

¹¹⁸ Herevî, *el-Garibeyn fi’l-Kur’ân ve’l-hadîss*, 3/786.

¹¹⁹ Mustafa Akçay, “Gazzâlî’de Ruh Tasavvuru”, *Dini Araştırmalar* 7/21 (2005), 98.

¹²⁰ Gazzâlî, *İhyâ’ü ‘ulûmi’-d-dîn*, 3/3, 4.

¹²¹ Amiran Kurtkan Bilgiseven, “Ruh ve Beden”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (1999), 11.

beden için vardır.¹²² İbn Atâ' el-Edemî (ö. 309/922) ise “Andolsun sizi yarattık; sonra size şekil verdik”¹²³ ayetini delil getirerek ruhların bedenlerden önce yaratıldığını iddia etmektedir.¹²⁴

Mehmed Eşref el-Mevlevî ise ruhu, Kur'ân ve hadislerde geçtiği anlamlarından ziyade insan ile olan ilişkisi boyutunda ele almaktadır. Daha önce zikredildiği üzere “*Ten cānda ve cān ise tende mesturdur*” diyen müellif, İmam Kuşeyrî'nin de ifade ettiği gibi ruh ve bedenin birbirini tamamlayan iki unsur olduğunu, ayrıca ruhun beden gibi yaratılmış bir varlık olmasına rağmen bedenden farklı olarak herhangi bir aleme ait olmadığını söylemektedir.¹²⁵

Bunların yanında müellif ruhu, biri marifetullah mahalli olan “rûh-i insânî” diğeri de bedene ait olan “ruh-i hayvanî” olmak üzere ikiye ayırmaktadır.¹²⁶ İnsanî ruh, marifetullahın bulunduğu yerdir ve bu ruha, “hakikat-i ruh, ruh-i sultanî” ya da “ruh-i izâfî” de denilmektedir.¹²⁷ Mehmed Eşref el-Mevlevî, İmam Gazzâlî, İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ve Şeyh Ahmed Sühreverdi'nin (ö. 632/1234) ortak görüşlerine referansla insani ruh için “emr-i Rabbânî ve sırr-ı Raḥmânî” demekle yetinmiş ve bu görüşü daha önce zikri geçen İsra Suresi'nin seksen beşinci ayetiyle desteklemiştir.¹²⁸

Hayvanî ruh ise bedenin sağlıklı ya da hasta olmasını sağlayan bedene ait ruhtur. Bu ruh, insan mizacının dengesiyle sorumludur. Sirke ve balın birleşiminden nasıl insan için faydalar çıkıyorsa diğer yaratılan besinlerin birleşiminden de değişik faydalar çıkar. Bu faydalara buhar-ı latîf denir ki önce kalbe oradan damarlara oradan da beyne gideceği, orada işleneceği ve uzuvlara gönderileceği ifade edilmiştir.¹²⁹ Mehmed Eşref el-Mevlevî'ye göre “rûh-i insânî” ezelde Rabbinden aldığı güzellik ve

¹²² Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalim Mahmud - Mahmud b. eş-Şerîf (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 175.

¹²³ el-A'râf, 7/11.

¹²⁴ Ebü Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebü İshâk el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, thk. A. John Arberry (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1415), 40. Alimlerin ekserisi ruhun yaratılmışlığı konusunda ittifak etmekle birlikte bazı Şii alimler Kurân'da Allah'a nispet edilmesi gerekçesiyle ruhun yaratılmamış ve kadim olduğunu iddia etmektedirler. Bununla birlikte ruhun bedenlerle birlikte vücut bulduğu ve bedenlerden önce var olmadığı yönündeki değerlendirme, bu konuya dair ilgili nasların isabetli yorumu olarak değerlendirilmektedir. bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Ruh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 35/197-199.

¹²⁵ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 10.

¹²⁶ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 7.

¹²⁷ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 8.

¹²⁸ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 8.

¹²⁹ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 8.

olgunluk ne kadar ise bunu “ruh-i hayvani” vasıtasıyla bedende gösterir. Bu yüzden arif insanlar, bir kimseye baktıklarında onun davranışlarından iç dünyasını görebilir.

2.2.4. Nefis ve Ma’rifet-i Nefis

Nefis kelimesi Arapça’da iki anlama gelmektedir. Bunlardan birisi “ruh” ikincisi ise bir şeyin bütünü, hakikati anlamındadır.¹³⁰ Bu anlamlar dışında insan, varlık, beden, kalp, heves anlamlarında da kullanılmaktadır. Mehmet Ali Ayni (1869-1945), Kur’ân-ı Kerîm’den yola çıkarak nefsin; Allah’ın zatı, insan ruhu, kalp, beden, insan bedeninde kötülüğü emreden bir kuvvet, insan ve cinlerde zat (şahıs) ve cins gibi anlamlara geldiğini söylemektedir.¹³¹ Nitekim “nefis”, “Allah kendisi (zati) hakkında sizi uyarıyor”¹³² mealindeki ayette Allah’ın zatı manasında, “Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön” ayetinde ise insan ruhu anlamında kullanılmıştır.¹³³

Nefis kelimesi hadislerde de Kur’ân-ı Kerîm’dekine benzer anlamlarda kullanılmıştır. Söz gelimi “Allah kadar övünmekten hoşlanan hiç kimse yoktur. Bu yüzden Allah nefisini (zatını) methetmiştir.”¹³⁴ hadisinde “nefis” Allah’ın zatı anlamında kullanılmıştır. Yine Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadislerinde sık sık geçen “Nefsim yed-i kudretinde olan Allah’a ant olsun”¹³⁵ ifadelerindeki nefis, insan ruhu için kullanılmaktadır.

Tasavvuf literatüründe nefis, Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerdeki anlamıyla kullanılmakla beraber daha çok insanda kötülüğü emreden kuvvet yönüyle ele alınmıştır.¹³⁶ Şöyle ki nefis insanda kötülüğü emrederken (nefsü'l-emmâre) onun mukabilinde yer alan ruh ise iyiliği emretmektedir. Kuşeyrî’ye göre nefis ve ruh tıpkı şeytan ve melek gibi aynı maddeden yaratılmış zıt tabiatta varlıklardır. Bunun yanında nefis, kulun hastalıklı sıfatlarını ve kötü ahlakını ifade etmektedir. Kuşeyrî daha sonra kulun sıfatlarını ikiye ayırmıştır. Bunlardan birincisi, Allah’a âsî olmak gibi sonradan

¹³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, “nfs”, 6/233.

¹³¹ Mehmet Ali Ayni, “(Nefs) Kelimesinin Manaları”, *Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 4/14 (1930), 46-52.

¹³² Âl-i İmrân, 3/30.

¹³³ el-Fecr, 89/27-30.

¹³⁴ Buhârî, “Tefsîru'l-Kur’ân”, 127 (No. 4634).

¹³⁵ Buhârî, “Eymân ve’n-nüzûr”, 3 (No. 6629).

¹³⁶ Mehmet Uyar, “Tasavvufta Kavramlar Arasındaki Anlamsal Bağların Mahiyeti Üzerine Bir Deneme: nefis ve İlgili Kavramlar Örneği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 176.

kazandığı sıfatlardır. İkincisi ise nefiste sürekli olarak bulunabilen haset, kırgınlık, kibir gibi sıfatlardır. Kul açlık, susuzluk çekerek ve sabahlayarak nefse karşı mücadele edip nefsi terk etmelidir.¹³⁷ Hücvîrî de aynı şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Küçük cihattan büyük cihada döndük." hadisini zikrederek nefisle mücadele edilmesi gerektiğini söylemiştir.¹³⁸ Mevlânâ ise

"Bir yürüyüş edelim de kırıp dökelim

Şu kara yüzlü, şu kötü huylu nefsi yok edelim gitsin".

diyerek nefsi kötü mizaçlı yönüyle ele almış ve nefisle mücadele edip onu yok etmek gerektiğini söylemiştir.¹³⁹

Mehmed Eşref el-Mevlevî ise nefisten ziyade "ma'rifet-i nefis" kavramı üzerinde durmuştur. Bununla beraber kendisinin nefis anlayışı tasavvufta genel kabul görmüş anlamıyla örtüşmektedir. Nitekim "*derhâl ol vücûdu nefsinden hal' u şulh eyler*" ifadesiyle nefsin, kötü huyları sebebiyle terk edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴⁰ "Ma'rifet-i nefis" kavramı ise insanın, kendisini tanıma yoluyla bilinç kazanarak nefsinin (ruhunu) kötü huylardan temizleyip üstün sıfatlarla bezeyerek kemale ulaştırması anlamına gelmektedir. Nitekim sufiler, Allah'ın insanın iç dünyasında daha bariz bir şekilde tecelli ettiğine inandıklarından dolayı Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı ayetlerden yola çıkarak insanın özünü tanımmasının daha önemli olduğunu vurgulamışlardır.¹⁴¹ Özellikle "*Nefsini bilen Rabb'ini bilir.*" ifadesi tasavvuf ehli arasında meşhur bir söylem haline gelmiştir.¹⁴²

Mehmed Eşref el-Mevlevî nefsi aynı zamanda insanın kendi zatı ve bedeni gibi anlamlarda değerlendirmiş olacak ki "ma'rifet-i nefis" başlığı altında insanın *nüşa-i kübrâ* olduğunu, yaratılan her şeyin örneğinin insanda bulunduğunu ifade etmiş ve yer yer teşbihlere başvurarak insandan bahsetmiştir. Buna göre kemikler dağlar, kan

¹³⁷ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 174-175.

¹³⁸ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 231.

¹³⁹ İbrahim Emiroğlu, "Mevlânâ'ya Göre Yanlıslara Düşmemek İçin nefsi Eğitme", *Felsefe Dünyası* 31 (2000), 16.

¹⁴⁰ Mevlevî, *Nüşa-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 45.

¹⁴¹ Süleyman Uludağ, "Ma'rifet-i nefis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/56-57.

¹⁴² Çeşitli kaynaklarda hadis olarak geçen bu ifadenin Kelâm-ı Kibar olması daha muhtemeldir. Geniş bilgi için bk. Yusuf Açikel, "'Nefsini Bilen Rabb'ini Bilir' Hadis mi?, Kelâm-ı Kibar mı?", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), 183. Mehmed Eşref el-Mevlevî de bu ifadeyi eserinin mukaddimesinde ve bir çok farklı yerde zikretmiştir.

yağmur, kıllar ağaçlar, beyin gökyüzü ve dış duyuvar ise yıldızlar misalidir. Yıldızların yörüngeden çıkmadıkları gibi, her bir duyu ve kuvvet de kendi hizmetinin dışına çıkamaz.¹⁴³ Bunların yanında müellif, bazı meslekleri insanların özellikleriyle özdeşleştirmiş, sindirme gücünü aşçıya, yiyeceklere kan rengini verme işini boyacıya, idrarı mideden mesaneye indiren kuvveti sakilere, tüm bu görevlendirmeleri yerli yerince yapan kuvveti ise hâkime benzetmiştir.¹⁴⁴ Keza insan dört mevsim gibidir. Çocukluğu bahara, gençliği yaza, orta yaşları güze ve yaşlılığı da kışa benzer. Fakat bu kadar mükemmel çalışan bedene, kendisine sunulan bu kadar nimete rağmen insan Allah'a itaatte kusurda bulunur. Halbuki bunca nimet kendisine acziyetini göstermek için verilmiştir.¹⁴⁵

İnsandan çeşitli teşbihlerle söz edilmesi, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde de sıkça rastlanan bir anlatım metodudur. Nitekim, Mevlânâ insan ruhunu horoz, kuş, tarla faresi gibi bazı hayvanlara benzetmiş, bedeninin de birtakım hayvanî özelliklerinin olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁶ Benzer şekilde müellif de bazı insanların domuzlar gibi hırslı ve arsız, bazılarının köpekler gibi yırtıcı, bazılarının karıncalar gibi mal biriktirme heveslisi, bazılarının aslanlar gibi cesur ve bazılarının da tilkiler gibi hilekâr olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁷

2.2.5. Akıl ve Şehvet

Sözlükte bağlamak, tutmak gibi anlamlara gelen akıl, insana has düşünme ve anlama melekesi olarak kabul edilmektedir. İnsan, irade ve akıl sahibi bir varlık olduğundan eylemlerinden sorumlu tutulmuş, emir ve nehiylerin muhatabı olmuştur. İnsan akli nedeniyle dinen mükellef olduğu için akli melekesini yitiren kişinin dini sorumluluğu da kalkar.¹⁴⁸

Kur'an-ı Kerîm'de "a-k-l" kelimesi türevleriyle birlikte fiil vezninde kırk dokuz yerde geçmektedir.¹⁴⁹ Özellikle Kur'an'da çokça zikredilen "Akletmez

¹⁴³ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdaî Efendi, 000662), 28.

¹⁴⁴ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdaî Efendi, 000662), 29.

¹⁴⁵ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdaî Efendi, 000662), 29.

¹⁴⁶ Yıldırım, "Mesnevî'de Ruh ve Beden Tasavvurları", 45.

¹⁴⁷ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdaî Efendi, 000662), 29.

¹⁴⁸ Şadi Eren, "Nass'lar Işığında Akıl ve Kalb", *EKEV Akâdemi Dergisi - Sosyal Bilimler* - 1/1 (1997), 206.

¹⁴⁹ Süleyman Hayri Bolay, "Akıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/238.

misiniz?”¹⁵⁰ vurgusu insanın hem dünyası hem ahireti için aklın ne derece mühim olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Akıl doğru kullanıldığında hidayete ve imanın artışına vesile olması sebebiyle müsbet bir vasıta iken insandaki arzu ve istekleri ifade eden şehvet, aklın karşısındaki menfi olguyu temsil etmektedir. Çünkü akıl, Allah ve peygamberlere iman ve şeriatı tasdik gibi ulvi bir görevi yerine getirirken şehvet gibi yanıltıcı duyguların etkisinde kalabilir.¹⁵¹ Hatta kişi “Resûlüm! Nefsinin kötü arzularını kendisine ilâh edinen kimseyi gördün mü?”¹⁵² ayetinde de belirtildiği üzere şehvetinin kölesi haline gelebilir.¹⁵³

Mehmed Eşref el-Mevlevî nüsh-i kübrâ olarak nitelediği insanı, diğer birçok değerlendirmenin yanında akıl ve şehvet açısından da dikotomik bir yaklaşımla melekler ve hayvanlara kıyasla ele almış ve ontolojik farklılıklara dikkat çekmiştir. Buna göre melekler akıl, ruh ve nurun birleşiminden yaratıldıkları için günah işlemezler. Hayvanlar, akıl ve nurdan uzak olarak şehvetle yaratılmış varlıklardır.¹⁵⁴ Âdem ise akıl ve şehvetin birleşimiyle yaratılmıştır. Böylece *berzah-i cami*’ olmuştur. İnsan akıl ve ruhu yönüyle meleklerle, şehveti yönüyle de hayvanlara benzemektedir. Bu sebeple insana *mecmu’u’l- bahreyn* denilmektedir.¹⁵⁵

Müellife göre bir kimsenin akli şehvetine galip gelirse o kişi meleklerden üstün, şehveti aklına galip gelirse de hayvanlardan daha aşağı olur. Ayrıca insanlar suret yönünden birbirinin aynı olmakla birlikte ma’nen üç gruba ayrılmaktadır:¹⁵⁶

Birinci grup, Hz. İsa (a.s.) gibi beşeriyeti melekiyetle değiştirmişlerdir. Bu gruptaki insanlar ruh-i mücerred olmak mertebesine ulaşmışlardır. Görüntüleri Âdem, manaları Cibrîl gibi olmuştur.¹⁵⁷

¹⁵⁰ el-Bakara, 2/44, 73.

¹⁵¹ İbrahim Emiroğlu, “Kur’ân’da Akıl ve İnsan”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1998), 72.

¹⁵² el-Furkân 25/43.

¹⁵³ Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Mişkâtü’l-envâr*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Bedir Yayınları, 1994), 63.

¹⁵⁴ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 49.

¹⁵⁵ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 50.

¹⁵⁶ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 50.

¹⁵⁷ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 50.

İkinci grup ise nefsanî arzuları vasıtasıyla hayvânîyet mertebesine inmiş gadab ve şehvet sıfatlarına mübtela olan insanların grubudur. Bunların vücudundan melekiyet ve Cibrîliyet vasfı gitmiştir.¹⁵⁸

Müellif, kâinatı sırf görünen kısımdan ibaret sanan, manevi hayatın bir kıymetinin olmadığını söyleyen insanların zulmet içinde kaldıklarını ifade etmiştir. Bu tür insanlar etraflarında gördükleri bunca güzelliği, insan aklının ve doğanın tekamülünün bir ürünü olarak yorumlarlar. Yeryüzündeki bütün cevherlerin ve bilgilerin fakir fukaraya faydalı olacak şekilde kullanılması gerektiğini göz ardı ederler. Yeryüzünü Allah'ın emirlerine uygun olarak kullanabilmek için gönül sahibi olmak gerekmektedir.¹⁵⁹

Üçüncü gruba gelince, müellife göre bu kimseler gece gündüz nefisleriyle mücadele halindedirler. Bazen ruh-i hayvanî, akıl ve ruha galip olur, bazen de akıl ve ruh ruh-i hayvanî üzerine galip olur. Bu kesimin tedavisi, bütün varlıklarını terk ederek ilahi emirlere ve nebevî sünnete sarılmak, *tabib-i hâzik-ı rûhâniyetinin* himmetine iltica etmek ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şefaatine nail olmaya çalışmaktır.¹⁶⁰

2.2.6. Nübüvvet

Sözlükte “haber vermek” anlamındaki neb’ yahut “değeri ve konumu yüksek olmak” manasındaki nebve (nübü’) kökünden masdar bir isim olan nübüvvet Allah ve akıl sahibi kulları arasında hem dünya hem ahiret hayatlarıyla alakalı ihtiyaçların giderilmesi maksadıyla yapılan elçilik görevi anlamına gelmektedir.¹⁶¹ Kur’ân-ı Kerîm’de nübüvvet kelimesiyle ilişkili olarak nebi ve resûl ifadeleri kullanılmaktadır. İslam alimlerinin bazılarına göre nebi ve resûl arasında herhangi bir anlam farkı yoktur. Bazı alimler ise resûl kavramının yeni bir şeriat ve yeni kitap getiren peygamberler için kullanıldığını, nebinin ise yeni bir şeriat ve kitap getirmeyenler için kullanıldığını savunmaktadır.¹⁶² Her iki ifadenin Kur’ân’daki kullanımları arasında ise bir fark yoktur. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) için her ikisi de

¹⁵⁸ Mevlevî, *Nüşa-i kübrâ* (Hüdaî Efendi, 000662), 51.

¹⁵⁹ Mevlevî, *Nüşa-i kübrâ* (Hüdaî Efendi, 000662), 51.

¹⁶⁰ Mevlevî, *Nüşa-i kübrâ* (Hüdaî Efendi, 000662), 52.

¹⁶¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Nübüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/279.

¹⁶² Musa Bilgiz, “Kur’an’da Nübüvvet (Peygamberlik)”, *Diyanet İlmî Dergi* 49/1 (2013), 25.

kullanılmaktadır.¹⁶³ Nahl Suresi'nde geçen "Andolsun ki biz her ümmete, 'Allah'a kulluk edin, sahte tanrılardan uzak durun' diyen bir elçi gönderdik."¹⁶⁴ mealindeki ayet tarih boyunca bütün milletlere bir peygamberin gönderildiğini ve bütün milletlerin nübüvvetle şereflendiğini bildirmektedir.

Nübüvvetle ilgili tartışmalar, h II. asırda ortaya çıkan Berâhime¹⁶⁵ ve Sümeniyye¹⁶⁶ gibi bazı fırkaların, peygamberliğin gerekli olmadığı yönündeki fikirleri sonrası gündeme gelmiş ve günümüze kadar farklı açılardan ele alınarak devam etmiştir.

Nübüvveti inkâr edenlerin dayanaklarının temelinde, aklın Allah'ı bulmak ve iyiliğe ulaşmak için yeterli bir vasıta olduğu yönündeki iddiaları bulunmaktadır. Özellikle Ebu Bekir er-Râzî'nin (ö. 313/925), aklın yeterliliği ve insanların eşit olduğu yönündeki iddiaları, nübüvveti yaptığı önemli eleştirilerden birisidir. Ancak, kelimelerine göre akıl birçok yönden noksan ve yetersizdir. Bu sebeple akıl, insanı her zaman iyi sonuçlara ulaştırmaz. İnsan aklının yetersiz kaldığı ve nüfuz edemediği alanlarda ise onlara yol gösterici olarak bir peygamberin varlığı zorunlu hale gelmektedir.¹⁶⁷ İmam Gazzâlî'ye göre nübüvvet, aklın anlamaktan aciz olduğu, akli aşan bir haldir. Ayrıca nübüvveti inkâr etmek küfre düşmeye sebep olur.¹⁶⁸

Tasavvufta nübüvvetin gerekliliği meselesinin yanında nübüvvet-velâyet ilişkisi konusu tartışılmaktadır. Özellikle Hakîm et-Tirmizî'nin (ö. 320/932) *Hatmu'l-evliyâ* adlı eseriyle ortaya attığı ve daha sonra İbnü'l-Arabî başta olmak üzere bazı mutasavvıflar tarafından tartışılan velayet meselesi tasavvufun önemli konularından birisi haline gelmiştir. Genel anlamda velayet makamının nübüvvet makamından üstün olduğunu ancak velilerin hiçbir şekilde nebilerle kıyaslanamayacağını savunan sufiler

¹⁶³ Bilgiz, "Kur'an'da Nübüvvet (Peygamberlik)", 27.

¹⁶⁴ en-Nahl, 16/36.

¹⁶⁵ Geniş bilgi için bk. Günay Tümer, "Brahmanizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/329-333.

¹⁶⁶ Geniş bilgi için bk. Ahmet Güç, "Sümeniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/132-133.

¹⁶⁷ Temel Yeşilyurt, "Nübüvvetin Gerekliliği, Kapsamı ve Süresi", *Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı Çalıştay Bildiri ve Müzakere Metinleri* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Havra Kültür Merkezi, 2015), 231.

¹⁶⁸ Kemal Bahçe, *İmam Gazzâlî ve Nübüvvet Anlayışı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 74.

yine de Takıyyüddîn İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi bazı alimlerin eleştirilerine hatta tekfirine maruz kalmışlardır.¹⁶⁹

Mehmed Eşref el-Mevlevî ise nübüvvet meselesini ağırlıklı olarak nübüvvetin gerekli oluşu, zahirî ve batınî kuvveleri yönleriyle ele almış, nübüvvet-velayet tartışmalarına girmemiştir. Ayrıca müellifin, nübüvvet ahvâlini idrak etmeyi sağlayan söz konusu kuvveleri ve hakikat bilgisine ulaştırması sebebiyle olacak ki bazı yerlerde nübüvvetin de kendisini “tavır/etvâr” terimiyle ifade etmesi ilgi çekicidir. Buna göre insanın ilk önce dokunma duyusu, ardından görme ve işitme duyuları yaratılmış ve akabinde insana bazı ayırıcı özellikler verilmiştir. İnsan bu ayırıcı özelliklerle his aleminde bulunmayan birtakım şeyleri anlamaya başlar. Bundan sonra akıl yaratılmıştır ki akıl normal insanlar için en son idrak vasıtasıdır. İnsan akıl ile hem vacip, mümkün ve imkânsız şeklinde tabir olunan zarûriyyât-ı akliyyeyi hem de diğer hislerle elde edemeyeceği malumatı idrak eder. Akıldan öte bir başka idrak yolu daha vardır ki onunla başka bir göz açılır ve zahiren görülemeyen gaybi hadiseler ve gelecekte vukû bulacak işler müşahede edilir. Ancak kuvve-i mümeyyizinin akla taalluk edenleri, kuvve-i hissin ise kuvve-i mümeyyizeye taalluk edenleri idrak edememesi gibi akıl da bu gaybi bilgileri idrak etmekten acizdir.¹⁷⁰

İnsanın duyularıyla hissedemeyeceği bazı durumları idrak etme haline kuvve-i mümeyyize dendiğini belirten müellif, kendini akıllı zanneden birtakım zevatın sırf cehaletlerinin bir neticesi olarak ellerinde hiçbir delil olmadığı halde nübüvveti idrak etme kuvvelerini inkâr ettiklerini söylemektedir. Bu kimseler kuvve-i mümeyyizeden mahrumiyetleri sebebiyle “nübüvvet” kavramını akla uygun bulmamaktadırlar. Böylelerine nübüvvetin varlığını anlatmak, doğuştan kör olan birine renkleri anlatmak gibidir.¹⁷¹ Halbuki ahvâl-i nebeviyyeyi inkâr etmemek için Allah Teâlâ kullarına uyku gibi bir numune ihsan etmiştir. Buna rağmen kuvve-i mümeyyizeyi tecrübe etmemiş bir kimse, kişinin baygın ve duyu organları idrake kapalı olduğu halde gayba muttali olabileceğini şiddetle inkâr eder. Çünkü idrak sebeplerinin sadece duyu organları olduğunu, duyular devre dışıyken de haliyle gayb bilgisine erişebilmenin imkânsız

¹⁶⁹ M. Mustafa Çakmaklıoğlu, “İbnü'l-Arabî'nin Nübüvvet-Velayet Hakkındaki Görüşleri ve İbn Teymiyye'nin Bu Husustaki Eleştirileri”, *Tasavvuf İlmî ve Akâdemik Araştırma Dergisi* 21 (2008), 217, 242.

¹⁷⁰ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 47.

¹⁷¹ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 47.

olduğunu iddia ederler. Lakin müellif, işin aslının bu kıyası yalanladığını belirtmektedir.¹⁷²

Müellife göre akılda hasıl olan bâtin gözüyle, zahir gözü ile görülemeyen ve dış duyularla algılanamayan türlü ma‘kûlât görülür ve idrak edilir. Nübüvvet ise aklın da ötesinde bir hakikat gözüne sahip olan tavırdır ki gaybi bilgilerin ve aklın idrak edemediği hususların tamamı kendisiyle aşikâr olur.¹⁷³ Dolayısıyla nübüvvet ile elde edilecek bilgilere akıl ile ulaşabilme düşüncesi tasavvur edilemez. Nitekim tıp ve astronomi gibi ilimler ancak Rabbanî ilham ve ilahi yardımla oluşmuştur, nebevî mucizelerdendir. Bu tür ilimlerin tecrübî birikimle oluşması mümkün değildir. Zira astronomide bin yılda bir meydana gelen hadiseler ve ilaçların niteliklerine tecrübe ile vâkıf olmak mümkün değildir. Nübüvvet ile kastedilen, imkân aleminde aklın kavrayamadığı durumları idrak etme yoludur. Aklın haricindeki şeyayı idrak etme özelliği ise nübüvvetin özelliklerinden sadece biridir. Nübüvvetin diğer özelliklerine gelince bunlar da tasavvufta sülukla hasıl olacak zevk-i vicdani ile anlaşılabilir. ¹⁷⁴

2.2.7. Levh-i Mahfûz

Sözlükte “ahşaptan yapılmış ve üzerinde yazı yazılan, yassı ve düzgün yüzey” anlamına gelen “levh” ve korunmuş anlamında gelen “mahfûz” kelimelerinden oluşan “levh-i mahfûz”,¹⁷⁵ terim olarak gökte ve yerde gerçekleşecek olan; insanların ecelleri, milletlerin başına gelen musibetler gibi her şeyin kaydedildiği kitap anlamına gelmektedir.¹⁷⁶

Levh-i mahfûz ifadesi Kur’ân-ı Kerîm’de “O, levh-i mahfûzda olan yüce bir Kur’ân’dır.”¹⁷⁷ şeklinde tek bir yerde geçmektedir. Ehl-i sünnet alimleri, levh-i mahfûz hakkında farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Ragıb el-İsfahani (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), levh-i mahfûzun Kur’ân’da “el-Kitap” şeklinde ifade edildiğini fakat hakkında fazla bilgi verilmediğini söylemekte, İbn Teymiyye ise levh-i mahfûzun Kur’ân’ın yeryüzüne indirilmeden önce yazılı olduğu levha olduğunu

¹⁷² Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 48.

¹⁷³ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 48.

¹⁷⁴ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 48.

¹⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “lvh”, 2/584.

¹⁷⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Levh-i Mahfûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/151.

¹⁷⁷ el-Burûc, 85/22.

belirtmektedir.¹⁷⁸ “Bilmez misin ki kuşkusuz Allah, gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir. Kuşkusuz bunların hepsi bir Kitap’tadır. Şüphesiz bu, Allah’a göre çok kolaydır” ayetindeki “Kitap” ifadesinin levh-i mahfûz olarak yorumlanması gibi, Kur’ân’da geçen ümmü’l-kitâb, aslu’l-kitâb, kitâb-ı mübîn ve kitâb-ı meknûn gibi ifadeler de bazı müfessirler tarafından levh-i mahfûz olarak yorumlanmıştır.¹⁷⁹

Levh-i mahfûz ifadesi, bazı hadislerde de tefsirdeki kullanımlara benzer anlamlarda geçmektedir. Örneğin, Ebü’l-Fidâ’ İbn Kesîr’in (ö. 774/1373), Abdullah ibn Abbas’tan (r.a.) naklettiği bir hadiste Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur; “Allah (cc) beyaz inciden, yaprakları ise kırmızı yakuttan olan bir levh-i mahfûz yarattı. O levh-i mahfûzun kalemi ve mürekkebi nurdandır. Allah Teâlâ’nın her gün üç yüz altmış ânı vardır ki o anlarda yaratır, rızıklandırır, öldürür, yaşatır, yüceltir, zelil eder ve her dilediğini yapar”.¹⁸⁰ Bununla beraber Kütüb-ü Sitte’de levh-i mahfûz ifadesi geçmemektedir. Bunun yerine, Ebu Hüreyre’den rivayet olunan “Allah mahlûkatı yarattığı zaman kendi nezdinde arşın üzerinde bulunan kitabına: ‘Rahmetim gazabıma üstün geldi.’ yazmıştır.”¹⁸¹ hadisinde geçtiği üzere daha çok kaderle bağlantılı olarak “kitap” ifadesi yer almaktadır.

Tasavvuf literatüründe levh-i mahfûz kavramı daha çok kader anlayışı boyutunda ele almaktadırlar. İmam Gazzâlî’ye göre levh-i mahfûzda, kıyamet gününe kadar gerçekleşecek olan her şey yazılmıştır.¹⁸² Mevlânâ aynı şekilde;

“Kalem yazdı, mürekkebi bile kurudu’ sözü de insanı, en önemli işe teşvik etmek içindir.

Şu hâlde kalem, herkesin işine lâyük olan mükâfat ve mücazâtı yazmıştır.”

diyerek levh-i mahfûzun kaderle olan ilişkisini dile getirmiştir.¹⁸³

¹⁷⁸ Kur’ân-ı Kerîm’in bir bütün olarak Kadir Gecesi’nde levh-i mahfûzdan semaya indirildiği kabul edilmektedir. Geniş bilgi için bk. Mücteba Altındaş, “Bir Kitap Olarak Levh-i Mahfûz ve Ümmü’l Kitap”, *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]* 11/1 (2013), 223.

¹⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ümm”, 12/31; Muhammet Koçak, *Kelâmî Açından Kur’an ve hadiste “Levh-i Mahfuz” ve “Kalem” kavramları* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 59, 67.

¹⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 8/367.

¹⁸¹ Buhârî, “Bed’i’l-halk”, 1 (No. 3194).

¹⁸² Gazzâlî, *İhyâ’ü ‘ulûmi’d-dîn*, 3/19.

¹⁸³ Sinan Öge, “Mesnevî’de Kader Anlayışı”, *Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri-II* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007), 2/50.

Müellif de levh-i mahfûz ifadesini kader konusu bağlamında ele almış ve bunu “levh-i kader” şeklinde ifade etmiştir.¹⁸⁴ “İşledikleri her şey, kitaplarda mevcuttur ve küçük büyük hepsi satıra geçmiştir”¹⁸⁵ mealindeki ayeti ve “Acizlik ve tembellik dahil her şeyin bir kaderi vardır” mealindeki hadisi zikrederek levh-i mahfûzun kaderle ilişkisini kurmaya çalışmıştır.¹⁸⁶

Müellif, bazı insanların ömürlerini define bulmaya, bazılarının dağlardan ve denizin dibinden cevher çıkarmaya, bazılarının kilise ve havralara ve sair birçok işe adanmış olduğunu belirterek her birinin levh-i kaderde yazılmış ve takdir edilmiş mananın dünyadaki eseriyle meşgul olduğunu ifade etmiştir. Ehl-i feraset bunların dünyadaki hallerine bakarak fiil ve amellerinin levh-i kaderde kendi haklarında yazılmış ve takdir olunmuş hükümlerin eseri olduğunu bilir.¹⁸⁷ Ayrıca insan uyku halindeyken idraki kapalı olacağından kalp kötü ahlaktan uzak hale gelir ve levh-i mahfûza erişebilir. Böylece orada saklı olan manevi suretler onun kalbine ayna gibi yansır.¹⁸⁸

Müellife göre her insan levh-i kaderde kendisine yazılan ameli işlerken bir diğerine bakıp, onun yaptığı amelin ne kadar acayip ve boş iş olduğunu söyleyerek birbirini kınar. Bununla birlikte herkes kendisinin doğru yol üzere olduğu ve iyi işler yaptığı zannına kapılır. Halbuki ekserisi iç dünyasını bir yöne çevirmiş onu kendine gönül kıblesi ve mabûd edinmiş, Allah’ın rızasına uygun amel işlemekten uzaklaşmışlardır. İnsanların birbirlerinden farklı oluşları, asıl a’yân-ı sâbitelerinin ve levh-i mahfûzdaki a’yân-ı sâbitelerinin gerektirdiği üzere yazılmış hükümlerin eseri olsa da zahirde gönül kıblelerini insanlardan gizlemişlerdir.¹⁸⁹ Müellifin bu açıklamaları kendisinin kader anlayışını yansıtmaktadır. Ayrıca a’yân-ı sâbiteleri asıl ve levh-i kader olarak iki grupta değerlendirmesi dikkat çekicidir. Nitekim dış alemdeki mümkün varlıkların, Allah’ın ilminde külli bilgi halinden müşahhas ve farklılaşmış hale dönüştüğü hakikatler anlamına gelen a’yân-ı sâbitenin bizatihi kendisi, “şüûn-ı sâbite - a’yân-ı sâbite - a’yân-ı hâriciyye” şeklinde kategorize edilen

¹⁸⁴ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 56.

¹⁸⁵ el-Kamer 54/52-53.

¹⁸⁶ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 56.

¹⁸⁷ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 58.

¹⁸⁸ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 30.

¹⁸⁹ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 59, 60.

yaratma safhasının ikinci merhalesini teşkil etmektedir.¹⁹⁰ Bunun yanında müellifin a'yân-ı sâbiteleri kendi içerisinde sınıflara ayırması, özgün bir yaklaşım örneği arz etmektedir.

2.2.8. Hicâb-ı Rabbâni

Sözlükte örtmek, gizlemek, engel olmak anlamlarına gelen “hicab” kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği yedi yerde cennet ehli ile cehennem ehlinin birbirlerini görmelerine engel olan perde, örtü anlamında kullanılmıştır. Hadislerde ise Kur'ân-ı Kerîm'deki anlamının yanında Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den (ö. 42/662-63) nakledilen “O'nun hicabı nurdur. Eğer o perdeyi açacak olursa vechinin sübuhatı, basarının ihata ettiği mahlukatının tamamını yakardı.”¹⁹¹ hadisinde olduğu gibi mahlukatın Allah'ı görmesini engelleyen perde, örtü anlamında da kullanılmıştır.¹⁹² Yine başka bir rivayette Allah'ın nûrdan (veya nur ve zulmetten) yetmiş, yedi yüz veya yetmiş bin perdesinin bulunduğu nakledilmiştir.¹⁹³

Mevlânâ, Mesnevi'de:

“Çünkü Hak nurunun yedi yüz perdesi vardır

Nur perdelerini bu kadar (bil)” demektedir.¹⁹⁴

Hicab konusundaki görüşler kelim ve tasavvuf disiplinlerinde “rü'yetullah” veya “rü'yetü rab” başlıkları altında Allah'ın görülmesi meselesine dair tartışmalara sebebiyet vermiştir.

Rü'yetullah tartışmaları Allah'ın dünyada ve ahirette görülmesi şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Ehli Sünnet alimlerinin çoğunluğu kulların güç yetiremeyecekleri iddiasıyla Allah'ın dünyada görülmesinin mümkün olmadığını, Mu'tezile ve Şia'nın aksine ancak ahirette mümkün olabileceğini söylemektedirler. Nitekim Hz. Musa (a.s.) Allah'ı görmek istemiş ancak “Sen beni asla görmezsin”¹⁹⁵ cevabını almıştır. İmam

¹⁹⁰ Süleyman Uludağ, “A'yân-ı Sâbite”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/198.

¹⁹¹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Daru İhyâ-i't-türâsi'l-arabî, ts.), “İman”, 293.

¹⁹² İlyas Çelebi, “Hicab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/429-430.

¹⁹³ Çelebi, “Hicab”, 17/429-430.

¹⁹⁴ Adnan Karaismailoğlu, “Mesnevi'de ‘Hicab’ Kavramı”, *7. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)* (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1994), 91.

¹⁹⁵ el-A'râf, 7/143.

Gazzâlî de Allah'ın bu cevabını delil göstererek dünyada hiç kimsenin Allah'ı göremeyeceğini söylemektedir.¹⁹⁶ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mi'rac sırasında Allah'ı görüp görmediği ise yine tartışmalı bir konudur.

Sufiler ve Ehl-i Sünnet kelimcileri, Allah'ın ahirette kulları tarafından görüleceği konusunda icma etmişlerdir.¹⁹⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de "O gün rablerine bakan parlak yüzler vardır"¹⁹⁸ mealindeki ayet, müminlerin ahirette Allah'ı göreceklerine dair en güçlü delil sayılmaktadır.¹⁹⁹ İbn Arabî ise rü'yetullah konusunda tasavvuf erbabı ve Ehli Sünnet kelimcilerinden farklı bir görüş savunarak yüce Allah'ın "O evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtındır"²⁰⁰ ayetinden hareketle ahirette rü'yetin gerçekleşmeme ihtimalinin de olduğunu söylemektedir.²⁰¹

Mehmed Eşref el-Mevlevî rü'yetullah meselesini sadece Allah'ın bu dünyada görülmesi tartışmaları çerçevesinde ele almıştır. Müellif Gazzâlî'nin Allah'ın kendisini görmek isteyen den çekinmediğini ancak O'nun tam zuhurunun akıllar tarafından idrak edilemeyeceğini söylediğini ifade etmiştir. İlgili pasajda bu iddianın doğruluğu, bir örnekle desteklenmeye çalışılmıştır: Buna göre güneşin bir yerde sabit olup hiç doğup batmadığı farz edilse ve güneş ışığının belli yerlerde sabit kalacağı düşünülse, bu durum güneş ışığının olmadığını göstermez. Üzerimize güneş doğmasa da onun var olduğu bir gerçektir. Yani Allah'ı gözlerimizle birebir göremiyor olmamız O'nun var olmadığı anlamına gelmemektedir.²⁰²

Müellifin temas ettiği diğer önemli bir husus ise rü'yetullahın iman üzerinde etkisinin olmaması gerektiğidir. Hz. Ali'ye nispet edilen "Gayb perdesi kalksa imanım artmaz."²⁰³ sözünü delil getirerek kişinin imanının rü'yetullah dahil hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmayan kâmil bir iman olması gerektiğini ifade etmiştir. Müellif bu düşüncesini ayrıca Mevlânâ'nın mealen şu örneği ile açıklamıştır: Karanlık bir odada sabaha kadar her biri farklı yöne yönelerek namaz kılan insanlardan bazıları, sabaha

¹⁹⁶ Ferzende İdiz, "Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (2016), 2473.

¹⁹⁷ İdiz, "Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi", 2474.

¹⁹⁸ el-Kıyâmet, 22-23.

¹⁹⁹ Temel Yeşilyurt, "Rü'yetullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/311-314.

²⁰⁰ el-Hadîd, 57/3.

²⁰¹ İdiz, "Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi", 2476.

²⁰² Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 11.

²⁰³ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'* (Mısır: Dâru's-Saade, 1394), 10/202.

doğru hava aydınlanınca kiblelerinin yanlış olduğunu fark ederek doğru yöne yönelmeye başlarlar. Ancak zaten doğru kibleye yönelerek namaz kılanların böyle bir çabaları yoktur, onlar namaz kılmaya aynen devam ederler. Tıpkı bu örnekte olduğu gibi hayatları boyunca yüzlerini masivadan çevirip Hakk'a yönelenlerin bir şeyleri görmeleri ya da görmemeleri onların imanlarını etkilemeyecektir. Bu kişileri ahireti hayır olan bir son beklemektedir.²⁰⁴

Müellif özetle rü'yetullah hakkında Ehli Sünnet alimleri ve tasavvuf ehlinin, kulların dünyada Allah'ı görmeye takatleri olmadığı yönündeki iddialarını esas almıştır. Güneşin bu haliyle bize iyiyi kötüyü ayırmak için ışık olduğunu, ağaçların onun sayesinde meyve verdiğini, ham olanların olgunlaştığını, altın, gümüş, lal, yakut gibi değerli madenlerin onun sayesinde oluştuğunu ancak bu kadar faydalı olan güneşin bize biraz yaklaştığında herkesin yanıp kül olacağını söylemiştir. Dolayısıyla Allah hicaplı haliyle bu düzeni kurup bize yaşatmaktadır. Hicapsız tecelli ettiğinde ise bütün düzen alt üst olacaktır.²⁰⁵

2.2.9. Vahdet-i Vücûd

Vahdet-i Vücûd kavramı, tasavvuf literatüründe en fazla tartışılan konuların başında gelmektedir. Türkçe'ye varlığın birliği şeklinde tercüme edilen vahdet-i vücûd düşüncesi dünyada gerçek varlığın sadece Allah olduğunu ve Allah dışındaki varlıkların gerçek olmadığını savunmaktadır. Vahdet-i vücûd düşüncesinin izlerini ilk sufilerde de görmek mümkün olsa da bu düşüncüyü zirve noktasına ulaştıran kişi İbnü'l-Arabî'dir.²⁰⁶ İbnü'l-Arabî, vahdet-i vücûd felsefesinin mimarı kabul edilse de eserinde doğrudan bu ifadeyi kullanmamıştır. Ayrıca, İmam Gazzâlî vahdet-i vücûd konusunda İbnü'l-Arabî'ye önemli ölçüde malzeme bırakmıştır. Nitekim İmam Gazzâlî, *Mişkâtü'l-Envâr* adlı eserinde; “‘Allah en büyüktür’ sözünün manasını da anlamamışlar, O’nu başkasından büyük zannetmişlerdir. *Hâşâ lillâh, Allah’tan başka varlık yoktur ki O, ondan büyük olsun*” diyerek vahdet-i vücûd düşüncesini savunmaktadır.²⁰⁷

²⁰⁴ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 11.

²⁰⁵ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 12-13.

²⁰⁶ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 46.

²⁰⁷ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, 30-31.

Vahdet-i vucûd düşüncesinin bir diğer önemli temsilcisi de Mevlânâ'dır. Eserlerinde vahdet-i vucûd ifadesini kullanmayan Mevlânâ'nın İbnü'l-Arabî'den önemli ölçüde etkilendiği bilinmektedir. Nitekim *Mesnevî*'de;

“*Bizim Mesnevimiz vahdet dükkâmandır*

Onda Bir'den/Allah'tan başka ne görürsen, o puttur” diyerek bu düşünceyi savunmaktadır.²⁰⁸

Mehmed Eşref el-Mevlevî, İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ'da olduğu gibi vahdet-i vucûd kavramını doğrudan kullanmamıştır. Ancak eser içerisinde farklı bölümlerde bu düşünceye dair atıflarda bulunmuştur. Nitekim müellifin şu sözleri, vahdet-i vucûd düşüncesini benimsediğini göstermektedir:

“... *Ba'zî ervāhda ise rūhu bedene ta'alluk etdikde hidāyet-i ilāhiyye āña rehnümā olduğu sebebden ol 'ālemden maḥbūb ol meclis-i insī ve seyr-i ervāh-ı kudsī unutmaz ve tecell-i zāt u şifāt dünyāda dahī ānda meşūr olmayub temennā-yı vişāl ve şevk-i müşāhede-i cemāl yevmen fe-yevmen ziyāde olur ve 'aynı görür ve ğayrı gördüğünden istiğfār ider.*”²⁰⁹

“... *Bināen 'aleyh vārişāt-ı enbiyā ve vāşılāt-ı ḥaḳīkat-i hüdā dahī “Mā ra'eytü şey'en illā ve ra'eytullāhe ḳablehū”²¹⁰ fehvāsınca her neye nazar etseler ibtidā Hüdā'yı görürler āndan şoñra nūr-ı Hüdā ile eşyāyı müşāhede ḳırlarlar müeşşirden eşeri bulurlar.*”²¹¹

“... *cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ vücūdda şerīk u niddi ve ulūhiyyetde muḳābil ve zıddı yokdur ki bi-vāşiṭa-i tezād ve ḳābil-i zuhūra gele belki cemī' evşāf-ı mütezādde esmā-i müteḳābile ile mürāyā-yı kāināt ve mecāl-i-yi mevcūdātta mütecelliyeye olan ḥazret-i Allah'dır. 'ināyet-i ḥuffāsı kemāl-i zuhūrundandır ve nihān olması ziyāde 'ayan olmasındandır.*”²¹²

“*Eger nazar-ı Ḥaḳḳ bīniyle bakarsan bir vahdet görürsün ki cemī'-i keşerātla revnümā olmuş ve bir ḥaḳīkat bulursun ki cümle ezdād ve ihtilāfātla zuhūr ḳılmıṣ ma'a hāzā bu keşerāt ve müzāhir [41] āña mahall u mekān degildir.*”²¹³

²⁰⁸ Mevlânâ Celāleddīn-i Rūmī, *Mesnevî-i Ma'nevî*, nşr. Adnan Karaismailoğlu-Derya Örs (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2004), 6 (Beyit: 1528).

²⁰⁹ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 17.

²¹⁰ Ebü'l-Hasen Nürüddin Alî el-Kārî, *Mirkātü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkāti'l-mesâbih* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1422), 2/609.

²¹¹ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 37.

²¹² Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 39.

²¹³ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 40, 41.

Nüsha-i Kübrâ'da vahdet-i vücûda dair en fazla malumat, *Āyât-ı beyyinât* başlığı altında yer almaktadır. Bu bölümde daha çok Mevlânâ'nın sözleri referans gösterilerek vahdet-i vücûd düşüncesine atıfta bulunulmuştur. Ontolojik boyutta ele alınan vahdet-i vücûd felsefesinin yanı sıra dinlerin hakikatlerinin birliğine de değinilmiştir. Buna göre aslında gönderilen tüm dinlerin hakikatleri aynıdır. Fakat insanlardan bazıları Hakk'ın yolunda bazıları da dalâlette olmasından dolayı bu dinlerin suretleri, ibadet şekilleri, ibadethaneleri vb. farklıdır. Mümin, Yahudi ve Mecûsî'nin farklılıkları, görüş ve anlayış farklılıklarından ileri gelmekte, manaya değil de sadece surete bakmak insanları farklılaştırmaktadır. Eşyanın zahirdeki bu farklılıkları dış görünüşten kaynaklanmakta, aslında bu kadar farklı sıfat ve isim *ayn-ı vahideden*, yani tek hakikat olan Hakk'ın kendisinden çıkmaktadır. Bu *ayn-ı vahideyi* herkes kendi istidadınca bulmakta ve *ayn-ı sabitesinde* olan kadarına ulaşabilmektedir.²¹⁴ Nitekim dış dünyadaki varlıklar, sadece suret ve mertebe itibarıyla birbirinden farklılaşmaktadır. Lakin hariçteki bu varlıklar, Hakk'ın tecellisi sayıldığından ma'dûm ve gölge varlıklar hükmünde olup esas farklılaşma, a'yân-ı sabitelerde gerçekleşmektedir. Her birinin ayn-ı vâhidesi ise haliyle birdir. Daha açıklayıcı bir tabirle sayı metafiziği açısından düşünüldüğünde bütün sayılar aslında 1'in mertebeleridir. Her bir sayı farklı mertebelerde zuhur ve taayyün ettiğiinden suret ve mana itibarıyla diğer sayılardan ayrılrsa da ayn-ı vahidesi 1'dir. Söz gelimi 7 rakamı yan yana dizili 1'lerin yedinci mertebesine, 9 rakamı ise dokuzuncu mertebesine karşılık gelir. Bununla birlikte her sayının kendisi kesret suretinde zuhur eden, eşi olmama anlamında da bir birliği ifade etmektedir. Özetle vahid, sayıların tüm mertebelerinde, suretlerinde ve delalet ettikleri mefhumlarda onlarla beraber isimlendirilir. Çünkü 1, üçün üçüncüsü, beşin beşincisidir. Sonsuza dek böyle devam eder. Herhangi birinden vahid çıkarılacak olursa o mertebe bozulur.²¹⁵

2.2.10. Ma'rifet-i Ef'âl

Tasavvufta tartışılan ve Mehmed Eşref el-Mevlevî'nin de eserinde ele aldığı konulardan birisi de kulların fiilleri ve irade hürriyeti meselesidir. İslam tarihinde irade hürriyeti ilk olarak, büyük fitne olarak bilinen ve daha sonraki süreçte birçok olayın da

²¹⁴ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 13.

²¹⁵ Abdullah Kartal, "İbnü'l-Arabî Düşüncesinde Varlığın Tasavvufî Yorumunun Sayı Metafiziğine Uzanan Yansımaları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)* 9/23 (2009), 388.

başlangıcı sayılan, Hz. Osman'ın (r.a.) şehit edilmesi hadisesinden sonra gündeme gelmiştir. Hz. Osman'ın (r.a.) şehit edilmesi olayından sonra başlayan siyasi çekişmeler, Cemal ve Sıffin gibi iç savaşlarda Müslümanların birbirlerini öldürmeleri, yaşananların bir kader tecellisi mi yoksa özgür irade ile gerçekleşen hadiseler mi olduğu yönünde tartışmaları doğurmuştur. Bu minvalde irade hürriyeti meselesi, insanın eylemlerinde tamamen özgür olduğunu savunarak kaderi inkâr eden Kaderiyye, kaderi savunarak insan hürriyetini yok sayan Cebriyye ve bunlar arasında ortak bir duruş sergileyen Eş'âriyye ile Mâtürîdiyye gibi fırkalar arasındaki temel ayrışma noktalarından biri olmuştur.²¹⁶ Ehli Sünnet'e göre özet tabirle bir fiilin meydana gelmesini irade eden kul, o fiili yaratan ise Allah'tır. Bu sebeple kul eylemlerinden de doğrudan sorumludur. İmam Gazzâlî, irade hürriyeti konusunda Eş'ârî geleneğini devam ettirmekte ve insanın cüzi iradesinin olduğunu, böylece insanın bir eylemin gerçekleştirirken seçme hakkının bulunduğunu söylemektedir.²¹⁷

İrade kavramını dilemek, tercih hakkına sahip olmak anlamlarına gelen ihtiyar kelimesiyle kullanan Mevlânâ, insanın kendi eylemlerini seçme özgürlüğü bulunduğunu, dolayısıyla seçimlerinden sorumlu olduğunu söylemektedir. Nitekim Mevlânâ bu durumu şöyle ifade etmektedir;

“Bir hırsız polise, ‘Ey padişah, o şey ki ben yaptım, o hükm-i ilâhîdir’ dedi.

Polis de ‘Ey benim iki parlak gözüm (seni yakalamakla) benim de yaptığım

iş Hakk'ın hükmüdür.’ dedi.”²¹⁸

Müellif Mehmed Eşref el-Mevlevî irade hürriyeti konusunda İmam Gazzâlî ve Mevlânâ gibi insanın cüzi iradesinin önemine atıf yapmaktadır. Müellif, Allah'ın insan bedenindeki tasarrufunu mealen şöyle açıklamıştır: Bir kâğıt üzerine bir satır yazı yazmak için önce insanda bir istek oluşur. *Ruh-i hayvanî* bu isteği beyne gönderir ve orada kâğıda yazılacak şeyin suret-i hayali “kuvvet-i hayal” vasıtasıyla zahir olur. Sonra *hayt-ı ebyaz* denilen bir sinir bu suret-i hayali parmak uçlarına gönderir. Ardından kalbin istemesiyle hazine-i hayalde olan bu şekil *havass-ı zahir* kuvvetiyle surete dönüşür. Yani kalp ve *hayt-ı ebyaz* isimli sinir vasıtasıyla hazine-i hayalde olan

²¹⁶ Ekrem Özdemir, *Mevlânâ ve Maturîdi'de İrade Hürriyeti* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 25.

²¹⁷ Fatma Zehra Pattabanoğlu, “Âmirî ve Gazzâlî'de İrade Hürriyeti”, *Dört Öge* 1/2 (2012), 148.

²¹⁸ Özdemir, *Mevlânâ ve Maturîdi'de İrade Hürriyeti*, 35.

yazı kalem kâğıt üzerine nakşolur. Müellif kalbin bu işinin emr-i saltanat-ı ilahiyenin eserinden başka bir şey olmadığını belirtmiştir.²¹⁹

Müellifin ifadelerine göre bazı kimseler, insan iradesinin kalpten zuhur etmesi itibarıyla insanın kendi kalbinde etkisiz olma anlamında sakın bulunması gibi, Allah'ın da ilahi iradenin cümle eşyada tasarruf etmesi yoluyla mahlukatın işlerini yönetme ile görevli olan arş-ı ilâhîde sakın olduğunu iddia etmiştir. Halbuki insan, bedeninin yönetiminde kalbi, Allah Teâlâ ise arş üzerinde idare ve hüküm sahibidir. Yani insan kalbine hükmeder, kalp bedeni yönetir; Allah Teâlâ da arşa hükmeder, arş da cümle mahlukatın işlerini yönetir. Allah azamet ve kudretini kullarına bildirebilmek için insanlara nüsha-i kübrâ olan bedenlerini ihsan etmiş ve onların hizmetine sunmuştur. Böylelikle insanlara uluhiyeti idrak edebilme ve Allah'ın yüceliğini tanıyabilme fırsatı tanınmıştır.²²⁰

²¹⁹ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 55.

²²⁰ Mevlevî, *Nüsha-i kübrâ* (Hüdai Efendi, 000662), 55.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÜSHA-İ KÜBRÂ'NIN TRANSKRİPSİYONLU METNİ

[1] Bismillâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm

Muḳaddime

El-hamdü lillâhi Rabbi'l-‘âlemîn ve’s-şalâtü ve’s-selâmü ‘alâ seyyidinâ Muḥammedin ve âlihî ve şaḥbihî ve ehl-i beytiḥi ecma‘în Kevn-i câmi‘ ve ‘âlem-i vâsi‘ olan insân şüreten “‘âlem-i şuḡrâ” ve ma‘nen “‘âlem-i kübrâ” olduğu gibi zübde-i kâinât ve ḥülâşa-i mevcüdâtdır.

“Leḳad ḫalaḳna'l-insâne fî aḥseni taḳvîm”²²¹ muḳtezâ-yı kerîmince kezâlik şüret ve ma‘nâ i‘tibârıyla aḥsen-i taḳvîm üzere ḫalk ve “‘Alleme âdeme'l-esmâ’”²²² fermân-ı ilâhîsiyle de ‘ilm-i ḫikem-i ilâhiye ile tafzîl ve tekrîm ve “nefaḫtü fîhi min rûḫî”²²³ emr-i şerîfiyle rûḫ-ı izâfiyye ile teşrîf ve tañzîm kılınmış bir nüsha-i a‘zâm ve ḫalîfe-i ekremdir.

Bu şüret-i tekrîm ve tafzîle karşı kendi ḫaḳîkat cevherine âgâh ve “Men ‘arefe nefsehü feḳad ‘arefe rabbehü”²²⁴ muḳtezâ-yı şerîfince ma‘bûd-ı ḫaḳîḳîyi ‘ârif olamayanlar ise işbu tekrîm ve tafzîl çerçevesi ḫâricinde ḳalmış dimekdir.

Zîrâ “Küntü kenzen maḫfiyyen fe aḥbebtü en u‘rife feḫalaḳtü'l-ḫalka li-u‘rife”²²⁵ ḫadîş-i ḳudsîsi muḳtezâsınca ḳullarına karşı bilinmekliği ve muḫabbeti murâd iden cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd ḫazretleri her ‘aşırda zuhûra gelen ḳullarını ḫayât-ı sermediyeden behremend itmek üzere şümûs-ı felek-i ulûhiyyet ve tâc u taḫt-ı nübüvvet ve ḫilâfet-i peygamberân-ı kirâm irsâl ve “Ba‘zuhum fevḳa ba‘zi'n-nebiyy”²²⁶ emr-i kerîmiyle içlerinden ba‘zılarını şuhuf-ı şerîfe ve kütüb-i muḳaddesiye ile de ḳadr-i ‘âlîlerini i‘zâm buyurmuşlardır.

²²¹ et-Tîn 95/4.

²²² el-Bakara 2/91.

²²³ el-Hicr 15/29.

²²⁴ Ebü Abdullâh Muhammed b. Abdullâh ez-Zerkeşî, *et-Tezkire fi'l-Eḫâdisi'l-Muşteḫira*, nşr. Mustafâ Abdulkâdir ‘Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘Ilmiyye, 1406), 129.

²²⁵ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, nşr. Abdü'l-Hamîd b. Ahmed el-Hendâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420), 2/156.

²²⁶ Kur‘ân-ı Kerîm’de bu ifadelerle bir ayet yer almamaktadır. Söz konusu ifadelerle en yakın ayet **بَلِّغْ** **الرَّسُلَ** **فَضَلْنَا** **بَعْضَهُمْ** **عَلَى** **بَعْضِ** şeklindeki el-Bakara 2/253 ayetidir. Müellif metinde zikretmiş olduğu ifadelerle ayete manen atıf yapmış olmalıdır.

Silk-i enbiyâdan seyyidü'l-mürselîn ve hâtemü'n-nebiyyîn Efendimiz ki nitekim Cenâb-ı Hüdâvendigârımız buyurur:

[2] Luṭf-i Hüdâ-yı cümle kemâlât râ

Yek çiz kerd u dâd bud u nâm-ı Muştafâ

Muḥammed Muştafâ 'aleyhi ekmeli't-tehâyâ Efendimiz ḥâzretlerini maḳâm u pîşuvâ kılmışlardır

“Levlâke levlâke lemâ ḥalaktü'l-eflâke”²²⁷ olan ve hiçbir peygambere iḥsân buyrulmayub şırf “raḥmeten li'l-âlemîn” olan ḥabîb-i necîbine olan muḥabbet-i ilâhiyyesine muḳâbil ve ümmetlerine bir lüṭf-ı maḥşûş olmak üzere “Ulemâü ümmetî ke-enbiyâi benî İsrâil”²²⁸ ḥadîs-i şerîfi mücebince her birerleri Benî İsrâil peygamberleri maḳâmında olmak üzere aşḫâb-ı²²⁹ ebrâr ve evliyâ-i aḫyâr iḥsân ve ânları kendi beytü'l-emânında:

“Elâ inne evliyâa'llâhi lâ ḥavfün 'aleyhim ve lâ hum yaḫzenün”²³⁰

Nidâsıyla maşûn ve maḥfûz buyurarak mübârek vücûdlarını nüfûs-ı nâkışanıñ sebep-i ikmâli kılmışdır.

İşte Hüdâvendigârımız ḳutbü'l-evliyâ, sultânü'l-etḳıyâ ve'l-muḥaḳḳıkîn, burhânü'l-muvâḫḫidîn kâşifü'l-esrârü'l-ezeliye, şâriḫu rumûzü'l-ebediye, sirru'llâhi'l-ekber, bürhânullâhi'l-ezher, maḥbûb-ı cenâb-ı Rabbi'l-erbâb, ḳutbü'l-aḳtâb, el-müstaḡnî 'an cemî'i'l-elḳâb Mevlânâ cenâb-ı celâlü'l-ḫaḳḳ ve'l-milleti ve'd-dîni vârişü'l-enbiyâi ve'l-mürselîn 'azzemallâhu zıkrühü ve ḳaddesallâhu ervâḫihim bi-kemâlâtihi ve nûr-ı ervâḫü'l-mürîdîn efendimiz ḥâzretleri ki: maḫzar-ı sırr-ı hüden ve raḥmeten li'l-mü'minîn” ândan 'ibâretdir ve ḫuşûşıyla medḫ-i celîl-i maḥbûb-ı yezdân ve çeşme-i feyz-i raḥmet-i ilâhî olan *Meşnevî*-yi şerîfi ki “Ve lâ ratbin ve lâ yâbisin illâ fî kitâbin mübîn”²³¹ sırr-ı celîline maḫzar siyyemâ maḡz-ı Kur'an ve ṭalibân 'aşıḳân sâdıḳâna ilâ yevmi'l-ḳıyâm bir baḫr-ı muḫîṭ 'ilm-i 'irfândır öyle bir kitâb-ı müsteṭâb, öyle bir melce-i 'ulviyetpenâh ki ümmet-i merḫûme içün dū cihânda nûr u felâḫ ve bâ'ış-i şeref ve sa'âdet-i dâreyne sebep-i yegâne olub rûḫâniyet-i

²²⁷ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2/192.

²²⁸ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2/74.

²²⁹ S: aşḫâb ve

²³⁰ Yûnus 10/62.

²³¹ el-En'âm 6/59.

‘aliyyelerinden ve füyüzât-ı ma‘neviyelerinden istimdād eden her t̄alib-i ‘āciz isti‘dād ve istiṭā‘atı nisbetinde ‘ināyet-i feyz-i Mevlānā ile cevāhir-i ḥaḳīkatden ḥisse-mend olurlar.

Bārgāh-ı ‘ulviyetpenāhına ve menba‘ı füyüzāt-ı ilāhī olan kitāb-ı müsteṭābına sığınan lā yū‘ad ve lā yuḥsā bendegānı [3] arasında bu ‘abd-ı ‘āciz de “Kellimu’n-nāse ‘alā ḳadri ‘uḳūlihim”²³² feḥvāsınca veliy-yi ni‘metim ‘azīzim Şeyḫ Aḫmed Celāleddīn Efendi Hazretleri’nin himmet-i mürşidāneleriyle istiṭā‘atım derecesinde deryādan bir ḳatre olarak topladığım ebyāt-ı şerīfe ve buña müte‘allıḳ āyāt-ı kerīme ve eḥādīs-i şerīfeyi cenāb-ı şāriḥin şerḥine ḥalel getirmeyerek vesīle-i rahmet ve feyz-i şefā‘at olur ümīdiyle bir demet ḥālinde toplayarak “*Nüşa-i Kübrā*” nāmıyla bi’t-tevsīm iḥvān-ı dīnime taḳdīm ediyorum tertīb u ṭanzīm ve üslūb-ı taḫrīrinde olan ḳuşūrumuñ ‘afvını ḳāri’in-i kirāmdan bi’l-ḥaṣṣa ricā ederim

Ve mina’llāhi’t-tevfīḳ

Bende-i Bendegān-ı Mevlānā

Meḫmed Eşref el-Mevlevī

Üsküdar’da Hacı Selīm Ağa Kütübḥānesi’nin ‘Azīz Maḫmūd Hüdāyi Ḳaddesallāhu esrārahum ḥazretleriniñ Taşavvuf kısmına hediye edilmiştir.

Meḫmed Eşref el-Mevlevī

				Numro
Faḳīre ‘aid	Seyr ü sülūke dāir	“Ḥaḳḳ Yolu”	Fatih Ali Emīrī Efendi Kütübḥānesi şer‘iyye kısmı	1154/165
“	Taşavvufa dāir	Ġidāi’-rūḥāniye fi ṭarīḳi’l-‘irfāniye	Üsküdar’da ‘Azīz Maḫmūd Efendi taşavvuf kısmı	407
“		Ḥaḳḳ Yolu	Süleymāniye Āşār-ı Cedīde Kütübḥānesi	6/6

²³² Şemsuddīn Muhammed b Yūsuf el-Kirmānī, *el-Kevākibu’d-Derārī fi Şerhi Sahīhi’l-Buhārī*, nşr. ‘Alī b. Dahīlullāh b. ‘Uceyyān el-‘Avfī (Beyrut: y.y., ts.), 2/153.

[4] Bismillāhi'r-Raḥmāni'r-Rahīm

Nüşa-i Kübrā

Felāsife, ādeme, nüşa-i şuğrā hukemā-i ilāhī ise nüşa-i kübrā dirler.

Zīrā felāsifeniñ 'ilmi Ādem'in şüretine maḥşüş ve maḥşür olub ḥaḳīḳāt ma'nāsından sırr-i insānīden ḥaberdār olamamışlardır

Ḥukemā-i ilāhiyeniñ 'ilmi ise ādemiñ ḥaḳīḳatiniñ ḥaḳīḳātine mevşül, ya'nī ğayb-ı hüviyet sırr-i eḥadiyete muḫḫali' olmuşlardır ki 'ālem ve ādem'iñ aşıl mebde'idir. Nitekim Cenāb-ı İmām 'Ali Kerremallāhu vecheh efendimiz ḥazretleri "Ve tez'ümü enneke cirmün şağırün ve fike inḫavā el-'ālemü'l-ekber"²³³ buyurmuşlardır.

Gerçi bu 'ālem şüret bi-ḥasbi'z-zāhir bizim aşlımızdır lākin min ḥayşī'l-ma'nā biz āña aşıl gibi vāḳi' olmuşuzdur. Meşelā bir ağacıñ dalı meyveniñ aşıdır lākin bāḫinen ağac meyveden dolayı var olmuşdur. Eđer meyveye olan meyl ve ümīd olmasa idi bağçivān o ağacıñ köküne el sürer mi idi? Bināen 'aleyh ağac meyveden toğdu. Ağaçdan murād 'ālem ve meyveden murād Ādem'dir. Şu ḥālde 'ālemiñ vücūdu Ādem'iñ zuhūru içündür zīrā 'ālemden maḥşūd-ı aşlı ve ğaraz-ı küllī Ādem'dir.

Ādem'den maḥşūd dahī enbiyāya ḥātem olan Rasūl-i Ekrem ve nebiyy-i muḫteremdir. Bu sebebden cenāb-ı pīr-i destğīrimiz buyurur: *Meşnevī*:

Muştafā zīn guft, kādem venbiyā,

Ḥalf-i men bāşend²³⁴ der zīr-i liva.²³⁵

Nitekim cenāb-ı risāletpenāh şallallāhu 'aleyhi ve sellem Efendimiz ḥazretleri bu sebebden buyurdular ki: Ādem ve cemī'-i enbiyā 'aleyhimü's-selām ḥazerātı "Ādemü ve men dūnehū taḫte livāi yevme'l-kıyāmeḥ"²³⁶ ḥadīş-i şerīfī muḫtezāsınca zāhiren cümle enbiyādan şoñra geldi ise de ma'nen cümleden esbaḳ oldu. Şeyḫ 'Atṭār:

[5] Seyyidü'l-kevneyn, ḥateme'l-mürselin,

²³³ "Sen kendini küçük bir cisim sanırsın ama en büyük âlem sende gizlidir." bk. Ebû'l-Ḥasen Alî b. Ebî Tâlib, *ed-Divân*, ts., 175.

²³⁴ S: başed

²³⁵ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 4 (Beyit: 525).

²³⁶ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşar Avvad Ma'rûf (Beyrut: Daru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1998), "Tefsîru'l-Kur'ân", 18 (No. 3148).

Āharu āmed būda fahrū'l-evvelīn.²³⁷

İşte bu ma'nevî tekdüm dolayısıyla “Nahnü'l-âhirüne's-sâbiķün”²³⁸ hadîs-i şerîfinin remzi zâhir olur ya'nî biz şuretâ âhiriz ma'nen sâbiķız demek olur. Nitekim “Küntü nebiyyen ve Ādemü beyne'l-mâi ve't-ṭīn”²³⁹ hadîs-i şerîfi bu haķîkate işâret olmuş olur. Cenâb-ı Hüdâvendigârımız buyurur: *Meşnevî*:

Kez berâ-yi men budeş secde-i melek,

Vez pî men reft ber heftum felek.²⁴⁰

Cenâb-ı risâletpenâh Efendimiz buyururlar ki cenâb-ı Ādem'e mülküñ secdesi benden dolayı olmuş ve kezâlik benden dolayı yedi felek üzere gitmiştir. Ya'nî melâike-i kirâm hazerâtı cenâb-ı risâletpenâhın nūr-ı haķîkati ibtidâ ebu'l-beşerde zuhûr eylediğini müşâhede etmeleri üzerine secde etmişler ve heft felek üzere olan cennet-i a'lâya zemînde cesedi halk olunduktan sonra risâletpenâhın ânda olan nûrundan dolayı gitmiştir. Ya'nî hazret-i Ādem'in heft felek üzere gitmesi cesed-i şerîfi zemînde halk ve nefh-i rûh olub insân şuretine geldikten sonra vâķi' olmuş ba'dehû cennetden çıkarub yine zemîne gelmiş ba'de'l-irtihâl rûh-ı şerîfi semâ-i evvelde karar kılmıştır ki bu merâtibe vuşûle cenâb-ı risâletpenâhın ânda zuhûr eyleyen nûru vâsıta olmuşdur.

Meşnevî:

Pes zi men²⁴¹ zâyîd der me'nî pider,

Pes zi mîve zâd der me'nî şecer.²⁴²

Ma'nâda pederinden toğdu egerçi şuretâ ben ândan toğdum binâen 'aleyh ma'nâda ağaç meyveden toğdu egerci şuretâ meyve ağacdan toğdu ise de zîrâ ağaçdan maķşûd meyvedir ki ağacıñ zuhûru meyve içündür çünkü maķşad-ı aşlî meyve ola ma'nen ağaç ândan toğmuş olur. Kezâlik 'âlemden maķşûd Ādem ve Ādem'den dahî

²³⁷ “İki cihanın ulusu, peygamberlerin sonu olan Yüce Peygamber ötekilerden sonra geldi: Fakat önce gelenlere iftihar örneği oldu.” bk. Ferîdüddîn-i Attar, *Pendname*, çev. M. Nuri Gençosman (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 5.

²³⁸ Müslim, *el-Câmi'u's-sahih*, “Cuma”, 855; Ebû 'Abdurramân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî en-Nesâ'î, *es-Sünen*, thk. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde (Halep: Mektebetu'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1406), “Cuma”, 1 (No. 1367).

²³⁹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ'*, 2/152.

²⁴⁰ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 4 (Beyit: 528).

²⁴¹ S: mîn

²⁴² Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 4 (Beyit: 529).

mağşud hazret-i Risāletpenāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellemdir ber müceb-i hadīs-i kudsi “Levlāke levlāke lemā ḥalaqtü’l-eflāke”²⁴³ çünkü ol hazretin vücūd-ı şerīfi ‘illet-i ğāibe-i ‘ālem ve Ādemü evvelehü min ḥayṣi’l-ma‘nā Ādem ānda zuhūra gelmiş olur.

[6] Ağacıñ meyveden dolayı zuhūra geldiği gibi: *Meşnevî*:

Evvel-i fikr āḥir āmed der ‘emel,

Ḥāşe fikrî kû buved veşf-i ezel.²⁴⁴

Fikrin evveli ‘amelde āḥir geldi fi’l-ḥaḳīka da böyledir Meşelā bir mühendis bir dostunu bir ḥānede sākin itmek istese āniñ için bir ḥāne binā eyler ḥāne temām olduğdan şoñra āḥir ‘amelde evvel dostunu ḥānede sākin ider. Bināen ‘aleyh fikrinin evveli ‘amelde āḥir gelmiş olur.

Mişāl āḥir bir kimse bir meyve yemek istese o meyvenin ağacını diğere nice zamān terbiye ve ḥidmetle o ağac meydāna gelir ve meyvesi ḥāşıl olduğdan şoñra o kimse de o meyveyi yer bu mışra‘da fikirden murād mağşud-ı ilāhī vāridāt-ı Rabbānīdir ki ezeli āña şıfat olmuşdur ki bu ekvān ve eflākiñ ḥalkından mağşud-ı aşlı “Levlāke levlāke lemā ḥalaqtü’l-eflāke” feḥvāsınca sultān-ı enbiyā Efendimiziñ vücūd-ı şerīfi olur. Bināen ‘aleyh fikrin evveli ‘amelde āḥir geldi ise ḥāşşaten vaşf-ı ezeli olan kaşd-ı ilāhī daḥī ‘amelde āḥir gelmiş olur ki mağşud-ı ilāhī olan hazret-i Nebī’niñ vücūdu olub bu ekvān ve eflāki ḥalk eyleyüb mevcūd olduğdan ve enbiyā-i ‘izāmīñ daḥī vücūdları zuhūr kıldıkdan evvel mağşad-ı aşlı olan hazretiñ vücūd-ı şerīfi zuhūra ve mertebe-i maḥbūbiyete getirmiş olur. Ḥülāşa-i kelām bir ānda bir zamānda āsumān-ı ma‘neviyeden dāimā kafile-i füyüzāt-ı ilāhiye ve kārbān-ı nefḥāt-ı subḥāniye tecelliyāt-ı Rabbāniye cānibine gelir āgāh-dil olanlara ḥayāt baḥş olur ve yine aşlına zāhib olur.

[7] Şūret-i Ḥalk ve Aḥvāl-i Rūḥ

İnsan beden ile kalbden mürekkebe olarak ḥalk buyrulmuşdur. Burada kalbden murād maḥall-i ma‘rifetullāh olan ḥaḳīkat-i rūḥ olub yoksa meyyit u behīmeden daḥī mevcūd olan laḥm u dem değıldir.

²⁴³ Aclūnî, *Keşfu’l-Hafâ*, 2/192.

²⁴⁴ Rûmî, *Mesnevî-i Ma‘nevî*, 4 (Beyit: 530).

Bedenin müceb-i selâmet ve sa'âdeti olan bir sıhhati ile, bâ'ış-i helâki olan bir marazı olduğu gibi kezâlik kalbîn de ber muktezâ-yı emr-i ilâhî "illa men etallâhe bi-kalbîn selîm"²⁴⁵ mücebince bâ'ış-i felâh ve necât-ı sıhhat u selâmeti ve kezâlik "Fî kulûbihim marazun"²⁴⁶ emr-i ilâhisini müstelzim helâki olacak bir marazı vardır.

Şu beyânâtdan müstebân oluyor ki birisi "Ma'rifetullâh" olan haqîkat-i rûh, diğeri bedenin müceb-i selâmeti ve helâkini müceb bi'l-cümle zî-rûha 'âid ya'nî bedene 'âid rûhdur. İşte bi'l-cümle zî-rûha 'âid olan bu rûh bir buhâr-ı laţiftir ki hayvânîñ bātımında olan ihtilâtdan hâşıl olur. Mizâcın i'tidâliyle kâimdir. Meşelâ sirke ile balın imtizâcı gibi imtizâc hâşıl olursa laţif ve müfid olur ve yâhud tabâyi'îñ yekdigeriyle imtizâcından hâşıl olan bir buhâr-ı laţif ki kalbe gider. Orada leţâfet kesb ider 'urûka ya'nî damârlara ve dimâğa hareket ider ve dimâğda bir miqdâr harâreti def' olub i'tidâl bulur. Bu şüretle bedene yayıldığı cihetle gözde başır, kulağda sem', lisânda zevk burunda şemme hâşıl olur. Vesâir a'zâda yerli yerinde harekete gelüb halk olundıkları hizmetde kâim olurlar. Kâin bu rûh-ı hayvânî bir elektrik merkezi gibi kalbe yerleşdirilmiş ve pilleri vücûduñ etrâf ve eknâfına dağıdılmışdır. Ve her dağıtıldığı aqsâma birer (ampul) lamba takılmışdır bu aqsâmdan ba'zılarında ziyâ gâib olursa o kısmın pillerinde bir noşşan bir 'ârıza mevcûddur binâen 'aleyh o kısım zulmetdedir işte zulmetde kalan kısım ki buhâr-ı laţifin irişemediği mağall meflûcdur ya'nî hareketden sâkıttır. Eger elektrik merkezinde olan ya'nî buhâr-ı laţifin menba'ı olan kalbde bir 'ârıza olursa 'umûm mizâcîñ ya'nî bedeniñ i'tidâli bozulmuşdur. Ve binâen 'aleyh 'umûm hareket mu'aţtal olmuşdur. Kezâlik kalb bir kandilîñ fitili olsa ve gîdâ-yı insânî de kandilîñ yağı olsa ve bu şüretle hâşıl olan ziyâ vücûduñ her tarafına dağılsa vaqtâ ki yağ mağâmında olan gîdâ vücûda idhâl edilemezse vücûduñ her tarafında zulmet hâşıl olacağı cihetle yine mu'aţtaldır ki o hayvân veyâ insânîñ telefîni müceb olur.

[8] Kezâlik yanan kandil veyâ elektrik merkezine hareketine mâni' olacak bir darb-ı şedîd gibi tokunsa tabî'î kandil âk olarak söneceği cihetle yine hareket mu'aţtaldır.

²⁴⁵ eş-Şuarâ 26/89.

²⁴⁶ el-Bakara 2/10.

Maḥall-i ma'rifetullāh olan ḥaḳīḳat-i rūḥa gelince: Rūḥ-ı insānī ki ḥukemā āña “nefs-i nāṭıka” tesmiye iderler Ḥucceṭü'l-İslām ve Şeyḫü'l-ekber ve Şeyḫ Aḫmed Sühreverdī ḳaddesallāhu esrārahüm ḥazerātınıñ ittifākları üzere rūḥ 'ālem-i emirden bir emr-i Rabbānī ve sırr-i Raḥmānī'dir. Nitekim Cenāb-ı Ḳādir-i Ḳayyūm ḥazretleri kelām-ı şerīfnde “Ve yes'elüneke 'ani'r-rūḫi ḳuli'r-rūḫu min emr-i Rabbī”²⁴⁷ buyurmuşdur.

Mevcūdāt iki kısımdır. Birisi “‘Ālem-i emir” biri “‘Ālem-i ḥalk”dır nitekim Cenāb-ı Ḥaḳḳ “Elā lehu'l-ḥalku ve'l-emr”²⁴⁸ buyurmuşdur. Rūḥ da 'ālem-i emirdendir ki māddesiz “Kün” emrinden vücūd bulmuş bir cevherdir. Ḳur'ān-ı Kerīm'de “İnnemā emruhū izā erāde şey'en en yeḳüle lehū kün fe yekün”²⁴⁹ buyrulmuşdur.

Mesāfeti, kemmiyeti, miḳdārı olmayub cisim degildir. Mekāna ḥulūl ider veyā ḳābil-i ḳismet de degildir. Ḳadīm de degildir zīrā ḳadīm Allāhu Te'ālā ḥazretlerinin zāt u şıfātına maḫşūşdur 'araz da degildir. Zīrā 'araz ol şeydir ki ḡayrıyla ḳāim olur ḳalbe ve dimāḡa sivādıñ esvede ve 'ilmiñ 'āleme ḥulūlü gibi bināen 'aleyh rūḥ-ı cevher ḳāim bi-nefsihīdir.

Hem kendini ve hem de ḥālını bilür ma'ḳulātı idrāk ider. Külliyyet ve cüz'iyet ile mutaşarrıf degildir 'arazda bu şıfatlar olmaz.

Ne bedenden ḥāric ve ne dāḫil, ne muttaşıl ne de munfaşıldır. Ne ḥulūl ve ne duḫūl ider ne de bir cihāna muḫtaşşdır zīrā bu zikrolunanlarıñ cümlesi ecsāmıñ şıfāt-ı 'arıza ve lāzimesindendir rūḥ ise bunlardan mu'arrā ve müberrādır. Ma'a ḥāzā ḥādişdir. Faḳat üzerine mevt cārī olamaz ve fenā bulamaz iki dārıñ birinde ebedīdir.

Mevt ile fānī ve ma'dūm olan bi'l-cümle zī-rūḥa 'āid olan rūḥ-ı ḥayvānīdir ki bālāda 'arz idildiği üzere ḳalbde tekevvün iden buḫār-ı laṭifden 'ibāret olub 'uruḳ ve a'sāb vāsıtasıyla dimāḡa ve sāir a'zāya teşā'üd ve ḥulūl idüb herbir ḥavāss-ı zāhire ve müşā'ir-i bātına ol buḫār-ı laṭifden isti'dādlarına göre müstefid olurlar.

İşte bu bi'l-cümle zī-rūḥa 'āid olan rūḥ-ı ḥayvānīdir ki mevtle bātıl olsa āña tābi' olan ḥāssalar ve ḳuvvālar daḫī bātıl olurlar. Ḥālbuki ḥukemāniñ nefis-i nāṭıka dedikleri [9] Rūḥ-ı insānī veyā sultānī veyā izāfi bunlarıñ bātıl olmasıyla fānī olub

²⁴⁷ el-İsrā 17/85.

²⁴⁸ el-A'rāf 7/54.

²⁴⁹ Yāsīn 36/82.

bâtil ve ma'düm olmaz İsm-i (hayy)'iñ pertevî ve teclîsi olan işbu rûh-ı insânî veyâ nâm-ı digerle rûh-ı sulţânî veyâ izâfî bunuñ cemî' a'zâ ve 'urûkunda “Süryânü'n-nâr fi'l-ħadîd ve'd-dehen fi's-semîm” süryân ile ħâmil-i kuvvâ ve ħavâss olduğu ve rûh-ı ħayvânîniñ ise bedene nisbet-i kemâl u leţâfeti olduğu cihetle buña ta'aşşukî olan rûh-ı ilâhî bedende seyr u taşarruf kılar.

Rûh-ı insânî 'âlem-i ezelde Rabbinden aldığı ħüsn-i cemâl ve 'ilm ü kemâl her ne kadar ise rûh-ı ħayvânî vâsıtasıyla bedende mazhar olur. Ya'nî rûh-ı insânî veyâ sulţânî ħaķıķatini beden vâsıtasıyla izhâr eder dimekdir. Binâen 'aleyh bir kimseye nazar iden bir 'arif ol kimsenin aķvâl u aĥvâl-i ħuşâl ve âdâbına nazar iderek ânıñ zâhir âşârından bâtın esrârına muţtali' olur.

Cenâb-ı pîr-i destgîrimiz Efendimiz buyurlar ki Âdem Ĥaķķ'iñ usturlabıdır bu âleti isti'mâl etmek için aĥvâl-i feleki ve devrân u inķılâbâtını bilir kimse, bir müneccim lazımdır.²⁵⁰

Bu âlet bir baķķal veyâ sebzevâtcı dükkânında da bulunabilir faķat isti'mâlini bilmeyince ne işe yarar “Men 'arefe nefsehü feķad 'arefe Rabbehü”²⁵¹ ĥadîs-i şerîfi mücebince nefisini bilen Rabbini bilir.

Bunuñ gibi bu baķırdan veyâ sâir ma'denden yapılmış âlet daĥî gerçi felekiñ 'ayinesidir. Faķat nefisini bilmeyen ve iş bu âletiñ isti'mâlini bilmeyen ne bilir.

Cenâb-ı Ĥaķķ Âdem'i kendine 'âlim ve âşinâ kılmışdır kendi vücūdunuñ istidlâlinden tecellî-yi Ĥaķķı ve cemâl bîçünü dem be-dem lemĥa be-lemĥa görür ve o cemâl aşlâ o âyîneden ĥâlî olmaz faķat usturlâb denilen âletiñ şüret-i isti'mâlini gösterecek felek-i rûĥâniye âşinâ bir mürşide ihtiyâc-ı zarûrîdir ki bu rûh-ı insânî veyâ sulţânî ya'nî nefis-i nâıķayı görebilsün.

Muķaddemen seyr ü sülûka 'âid olarak taĥrîr ve Ĥaķķ Yolu nâmıyla tesmiye edilen risâlecikte beyân edildiği üzere cenâb-ı pîr-i destgîr efendimiz buyurlar: *Meşnevî*:

Ten zi cân u cân zi ten mestür nîst,

²⁵⁰ “Usturlâb: Felekiyât ehliniñ, müneccimleriñ isti'mâl eylediği bir âlettir ki felekiyât ehli iş bu âlet ile aĥvâli nücümü ve devrânı ve inķılâbâtı teraşşud iderler iş bu âleti isti'mâl etmek bu gibi 'ulûma vâķıf olmağla kâbildir.” (müellif)

²⁵¹ Zerkeşî, *et-Tezkire fi'l-Eĥâdisi'l-Muşteĥira*, 129.

Lik kesrā dīd-i cān destūr nīst.²⁵²

[10] Ten cānda ve cān ise tende mestūrdur lākin bunu görmege herkese ruḥṣat yokdur buyurmuşlardı ki bunu görmek ancak başar-ı başiretle olacağı ve bu ise ancak ma‘rifetullāh ile mümkün olacağı ‘arz u beyān kılınmışdı.

Ricāl-i Ḥalvetiyeden Ali Aḳkirmānī ḥazretlerinin tevḥīde dāir ātiyü’z-zikr ḡazelini buraya yazmağı pek münāsib buldum:

Eyā sen sanma kim senden bu güftārı dehān söyler,
Veyā terkīb olan ‘unşur yāhud²⁵³ lāḥm-i zebān söyler.

Seni evvel saña bildirmek murādın ḳaşd idüb Mevlā,
‘Anāşırdan giyüb bir don yüzünden tercümān söyler.

Ḥayāl-i zıll yeter ‘ibret görinen ḥayme-i²⁵⁴ tende,
Degildir nuṭḳ iden şūret derūnunda duran söyler.

Şular kim bilmedi nefsin ‘arefden almadı dersin,
Degildir Ḥaḳḳ’a ‘ārifler özün bilmez yalān söyler.

Kimiñdir bunca cünbüşler kimiñdir nuṭḳ iden cevher,
Özüñden olmadıñ ‘ārif özüñden özge kān²⁵⁵ söyler.

Yaratdı cümle eşyāyı özün pinhān idüb ānda,
Görüñdi nice biñ yüzden velī kendi nihān söyler.

²⁵² Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1 (Beyit: 8).

²⁵³ S: veyā

²⁵⁴ S: ḥücre-i

²⁵⁵ S- kān

[11] Saķāhum²⁵⁶ rabbuhum ĥamrin iķen ‘āşıklar ey Nakşî,

İrer ma ‘şūkuna ānlar mekāndan lā-mekān söyler.²⁵⁷

Ĥicāb-ı Rabbānî

Ĥucetü’l-İslām Şeyĥ Muĥammed el-Ġazālî ĥazretleri buyurmuşdur ki Ĥaķķ Subĥānehü Te‘ālā ĥazretleri tāliblerden iĥticāb etmez lākin ‘uķūlden muĥtecibdir ki Ĥaķķ celle ve ‘alānîñ kemāl-i zuhūrundan ‘uķūl idrāk idemez ve lillāhi’l-meşelü’l-a‘lā güneşî vasat-ı sühāda merkūz olub dāimā turur tūlūĝ ve ĝurūb itmez farz etsek güneşîñ nūrî dāimā yerlerde ve dıvārlarda ve sāir maĥalde şābit olub ber-vechile zāil olmaz o vaķit ānlardaki nūrî ‘uķūl-ı zātlarından zahr/zuhr ider. Vaķtā ki tūlūĝ ve ĝurūb ider āñlarız ki bu nūr güneşin nurundandır. Bināen ‘aleyh Ĥaķķ’îñ nūrunuñ muĥtecib olmasına sebep ancak şiddet-i zuhūrudur.

İmām Ali Kerremallāhu vecheh efendimiz ĥazretleri “Lev küşife’l-‘ĝitāu mā ezdedtü yaķinen”²⁵⁸ buyurdular ya’nî bu ķālîb ķaldırılıb kıyāmet zāhir olsa benim yaķinim ziyāde olmaz bugünkü yaķinim ne ise öyledir dimekdir.

Cenāb-ı Mevlānā Efendimiz buña mişāl olarak şöyle tefsîr buyururlar ki birtaķım kimseler ķarañlık gicede bir ĥāne iķinde her tarafa teveccūh iderek namāz kılarlar gündüz olunca teveccūhlerinde ĥatā edenler kıbleye dönerler ve lākin zāten gece kıbleye teveccūh edenler ne iķin rücu’ itsün ĥünkü herkes ānîñ döndüĝü tarafa dönecekdir. Bināen ‘aleyh bu gece gibi olan ziyāde yüzlerini Ĥaķķ’a teveccūh etdirüb māsivādan i’rāz iden ķulları iķin kıyāmet ĥāzırdır demekdir buyururlar.

Cenāb-ı Ĥaķķ Ķur’ān-ı Kerîm’de “Ve in min şey’in illā ‘indenā ĥazāinuhu ve mā nünezziluhū illā bi-ķaderin ma‘lūm.”²⁵⁹ [12] İyüden ve kötüden ĥiķbir şey yokdur ki ‘indimizde ĥazāine pāyānı olmaz ve lākin ĥavşala miķdārınca inzāl ideriz maşlaĥat āndadır buyruluyor nitekim birçoĝunuñ ekmege i’tikadı vardır amma neye mu‘teķid olduĝunu bilmez kezālik aĝaç şusuzluķdan şararub ķurur ve şusuzluķdan olduĝunu bilmez onuñ vücūdu bir sancaķ gibidir sancaĝı evvelā havaya ķaldırırlar āndan şoñra her tarafdan ‘aķıl, fehm, ĥaşem, ĝazab, ĥilm, kerem, ĥavf, recā ve aĥvāl-i bî-pāyān ve

²⁵⁶ S: sakīhum

²⁵⁷ Nakşî-i Akkirmānî, “Nutm-i Şerîf” (07 Ekim 2022).

²⁵⁸ Ebû’l-Ķāsım el-Ĥuseyn b. Muĥammed er-Rāĝib el-İşfehānî, *eż-Ķerî’a ilā Mekārimi’ş-Şerî’a*, thk. Ebu’l-Yezîd Ebû Zeyd el-’Acemî (Kahire: Dāru’s-selām, 1428), 149.

²⁵⁹ el-Hier 15/21.

bī-ḥadd-i şifāt ‘askerlerini o sancığıñ altına cem’ iderler. Uzaqdan nazār iden kimse sancığıñ altında şayısız ḥalkı görür. Ya ‘nī ḡāfil teni görür ve ‘ākil ānda ne gevherler ve ne qadar ma‘nālar görür bir gün ḥuzūr-ı Mevlāna’ya bir şaḥıṣ gelerek bir zāt için ānda sizi görmek arzūsu vardır. Ve Ḥüdāvendigāri görmek isterim diyerek söylüyor dediler.

Ḥazret-i Mevlānā Efendimiz buyurdular ki Ḥüdāvendigāri şimdi ḥaḳıḳati ile göremez zīrā ānıñ Ḥüdāvendigāri göreyim diyerek arzū etdiği şey Ḥüdāvendigār’ıñ niḳābıdır. Ḥüdāvendigāri şimdi niḳābsız görmez ve ḥalkıñ eşyā-yı mütenevvi‘aya ve anaya, babaya ve qardeşine ve aḥbābına yerlere, göklere, bağlara saraylara ve ‘ilimlere ve ‘amellere, ta‘āmlara, şarāblara olan bütün arzūları vefāları muḥabbetleri ve şefḳatleri böyledir. Cümlesinde Ḥaḳḳ arzūsu vardır. Ve o şeyler hep niḳābdır vaḳtā ki bu ‘ālemden intıḳāl iderler o şeyler bu niḳāblar yüz örtüleri olmaqsızın zāhir olur maṭlūbları ḥaḳıḳātde bu bir şey olur bütün müşkiller ḥallolur. Ve ḡöñüllerde olan suāllerin ve müşkillerin kāffesinin cevābını işidirler ve her şey ‘ayān olur. Ve cevāb-ı Ḥaḳḳ herbir müşkil için ‘ale’l-infirād ayrı ayrı cevāb i‘tāsını iḳtizā ider. Ber-vechile degildir bir cevāb ile bütün suāller def‘aten ma‘lūm ve müşkiller ḥallolur.

Nitekim kış vaḳtinde soḡuqdan herbir kimse bir libāsa ve bir kürege bir ocaḡa ve bir sıcak maḥalle ilticā ider işte böylece cümle nebātāt ve aḡaçlar, otlar ve sāire soḡuḡuñ zehrinden meyvesiz ve yapraqsız ḳalub soḡuḡuñ zararı dokunmasun için aḡaçlar ānları içlerine çekerek gizlemiştir. Vaḳtā ki bahār ānlarıñ cevābını bir tecellī ile virir. Ve ānlarıñ iḥyādan ve nebātadan ve mevāddan ‘ibāret olan muḥtelif suāllerini def‘aten virir ve ḥalleder. Ve o zararlar mündefi‘ olur ve cümlesi başlarını tışarı çıkarub o planın/belānıñ mücebi ne olduğunu bilirler.

Ḥaḳḳ Te‘ālā cemāl-i pākini bī-niḳāb gösterirse bizim āñā ṭāḳatimiz yoḡdur ve behremend olmayız bu niḳāblar vāsıtasıyla meded ü menfa‘at buluruz. Bir güneşe baḳıñız ki ānıñ nūru içinde yürür ve görürüz. [13] Ve nīk ve bedī temyīz ideriz. Ve aḡaçlara meyve verir ve ḥām ve ekşi ve acı meyveler güneşin ḥarāretinden pişüb tatlu olur.ve me‘ādin ānıñ te’sīriyle altūn ve gümüş ve la‘l ve yāḳūt izḥār ider. Bu kadar menāfi‘ izḥār iden güneş yaḳına gelirse cümle ‘ālem yanar. Ḥaḳḳ Te‘ālā taḡa ḥicāb ile tecellī iderse aḡaçlar ve çimenler ile mālı ḳılub tezyīn ider. Faḳat ḥicābsız tecellī idince o taḡı alt üst idüb zerre zerre ḳılar.

Āyāt-ı Beyyināt

Cenāb-ı Kādir-i Kayyūm Hāzretleri Kur'an-ı Kerīm'inde buyururlar: "Senürhim āyātinā fi'l-āfāki ve fi enfüsihim hattā yetebeyyene lehüm ennehü'l-ḥaḳḳ"²⁶⁰ Āfākda olanın zikri enfüsde olanını bilmek ve göstermek için olduğu zīrā "Fi'l-arzi āyātün li'l-mūḳinīn fi enfüsiküm efelā tubşirün"²⁶¹ āyet-i kerīmesi mücebince ḥāricde ne kadar āsar u āyāt var ise āniñ numūnesi enfüs-i insāniyede muḳarrer olduğu ve bināen 'aleyh cenāb-ı pīr-i destgīrimizin vahdet-i vücūda dāir olarak *Meşnevī*:

Ez²⁶² nezergāh est, ey meğz-i vücūd,

İhtilāf-ı mü'min u gebr u cuhūd.²⁶³

Buyurdukları vechile mü'min, gebir, yehūduñ beynlerindeki ihtilāf ve sāir tāifeniñ dahī muğāyeretle ittışāfi eger ḥaḳīkāt-i vahīdeye nazar olunsa ber-ḫaraf olur. Ve her tāife mezāhir-i/müzāhir-i esmā' u şifāt-ı ilāhiye olduğu zuhūra gelirdi. Çünkü ihtilāf-ı mezāhir-i/müzāhir ihtilāf-ı zevāhirdendir. Ve bu kadar şifāt-ı muhtelifesāmi-yi müte'addide ile olan [14] ḫarf-ı 'ayn-ı vāhidedir. Bu 'ayn-ı vāhidedi herkes isti'dād u kābiliyeti miḳdārı bulmuş ve 'ayn-ı şābitesinde olan ḫadara vāşıl olmuşdur. İhtilāf-ı kabāilden mezāhib-i muhtelifesāmi-yi ve eşḫāş-ı mütenevvi'a ve ḫavāif-i müte'addide zuhūra gelmişdir. Nitekim cenāb-ı pīr-i destgīrimiz āti'z-zikr ḫikāye ile bu ḫaḳīkati tenvīr buyurmuşlardır.

Hindīler ḫalka göstermek için bir fil getirüb bir ḫarañlık ḫāneye ḫaparlar bu fili görmek ḫaşdıyla o ḫarañlık ḫāneye giden kimseler bu fili ḫıyāsla bilmek isterler. Ba'zı kimseler ḫarañlıkda bu filiñ ḫortumunu tutarak oluğa, ba'zı kimseler ḫulaḫlarını tutarak yelpāzeye ba'zı kimseler direk gibi ayaklarını tutarak 'amūda ba'zılar arḫasına el ḫoyarak bir taḫta kürsīye ve'l-ḫāşıl 'aḫlı erişdigi ve ḫıyās eylediğine göre idrāk iderler. Ya'nī gördükleri cüz-i ma'īne/mu'ayyeni küll zann eylerek herbiri bir maḫalle nisbet iderek ve küllīyi cüz'īye nisbetle ḫaḫā iderler. Kezālik aşḫāb mezāhib-i muhtelifesāmi-yi ve erbāb-ı milel-i mütenevvi'a herbiriniñ nazarları mertebe-i külliye-i ilāhiyeden bir miḳdār-ı ma'īne/mu'ayyene ta'alluḫ iderek cüz'ī ma'īni/mu'ayyeni küll

²⁶⁰ Fussilet 41/53.

²⁶¹ ez-Zāriyāt 51/20-21.

²⁶² S: Ey

²⁶³ S: yehūd/Rūmī, *Mesnevī-i Ma'nevī*, 3/1258.

zann eyleyerek maznûn ve mu'tekadî olan mertebeden haber verir. Ve binâen 'aleyh âhar mertebeniñ ehline nisbetle âniñ i'tikâd ve ictihâdı haţâ zann ider ve muhâlefet kılarlar. Eger herbiriniñ dest-i kalbinde şem'-i müşâhede ve nûr-ı mu'âyene olsa idi beynlerindeki ihtilâf kalmaz ve herbiri ehlullâh olurlardı. Zîrâ his gözü eliñ âyası gibidir. İdrâk-i haķıķat etmekte ancak o filiñ bütün a'zâ ve eczâsına o cihetle desteres olamaz 'aql-ı cüz'î çeşm-i his gibidir. İdrâk haķıķatü'l-haķâyık etmege 'aql-ı külli lâzımdır nitekim cenâb-ı pîr-i destgîrimiz buyururlar: *Meşnevî*:

Mâ çü keştihâ be hem bermî-zenîm,

Tîreçeşmîm u der âb-i rüşenîm.²⁶⁴

Biz cümlemiz fi'l-meşel deryâ üzerindeki gemiciler gibiyiz birbirimize âverd ve gâh muttaşıl ve gâh munfaşıl oluruz. Harekât ve mülâķât olan âb-ı rüşenden tîre çeşmiz ve hâlbuki âb-ı rüşendeyiz ve harekât u sekenâtımıza bâ'ış ü bādî ancak odur. Ya'nî vâcibü'l-vücûddur *Meşnevî*:

[15] Ey tu der-kiştî-yi ten refte be-h'vâb,

Âbrâ dîdî, niger der-âb-i âb.²⁶⁵

Ey gâfil sen kiştî-yi tende -vücûdu gemiye teşbîh buyuruyorlar— hâb-ı gâflete gitmişsin muharrik kiştî-yi beden olan âb-ı rûhu gördüñ âbîñ âyine nazar et. Mesnevi:

Âbrâ âbîst, kû mîrânediş,

Rûhrâ rûhîst, kû mîh'vânediş.²⁶⁶

Süyuñ süyu vardır ki ol âb-ı şânî evveli sürer ve icrâ eyler âbîñ âbından murâs 'inde'l-ķukemâ 'aql-ı fa'âldir ki âbda ve ğayr-ı 'anâşırda bi-iznillâh mutaşarrıfdir.

Ve 'inde'l-meşâyihî's-şüfiye mādde ve cemî'-i eşyâda sâriye olan hüviyet-i ilâhiyedir ki âni sürer ve ândan “Ve ce'alnâ mine'l-mâ'i külli şey'in hayy”²⁶⁷ fehvâsınca her şeyi ihyâ eyler.

²⁶⁴ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3 (Beyit: 1272).

²⁶⁵ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3 (Beyit: 1273).

²⁶⁶ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3 (Beyit: 1274).

²⁶⁷ el-Enbiyâ 21/30.

Rūḥuñ rūḥu vardır ki ol rūḥ-ı şānī rūḥ-ı ezeli sürer ve istediği cānibe da‘vet ider bundan murād mazhar-ı ḥayāt-ı ilāhiye olan ḥaḳīḳat-ı Muḥammediye‘dir ki āña rūḥü‘l-ervāḥ dirlir. Ḥayatbāḥş cemī‘-i ervāḥdır. *Meşnevî*:

Mūsī vü ‘İsī kucā bud kāftāb,

Kişt-i mevcūdātrā mīdād āb.²⁶⁸

Ḥazret-i Mūsā ve ‘İsā ne yerde idi ol vaḳitde ki āfitāb ḥaḳīḳatü‘l-ḥaḳāik olan zāt-ı ilāhī mevcūdāt u mükevvināt-ı kevniyeye āb-ı ḥayāt-ı ḥaḳīkī verdi ve bu cümleyi “Ve ce‘alnā mine‘l-mā‘i külli şey’in ḥayy”²⁶⁹ āyet-i kerīmesinin muḳtezāsınca āb-ı ḥaḳīḳatden diri gördü.

Bināen ‘aleyh ‘arş cemī‘-i mevcūdāt nefsi rahmāniyye ābıdan mütekevvin oldu ve geşt-i kâinat [16] neşv ü nemā ve ḥayātı bu ābdan buldu. *Meşnevî*:

Ādem u Ḥavvā kocā bud ān zemān,

Ki Ḥüdā efgend in zīh der-kemān.²⁷⁰

Ḥazret-i Ādem ve Ḥavvā ‘aleyhime’s-selām ol zamān neredede idi ki Ḥüdā-yı Müte‘āl bu girişi yaya bıraktı ya‘nī aşıl insan olan Ādem ve Ḥavvā’nıñ nām u nişānı yokdu ve ḥattā “Lem yekün şey‘en mezkūra”²⁷¹ āyet-i kerīmesi muḳtezāsınca nā-mevcūd iken Cenāb-ı Ḥaḳḳ ol zamānda bir ḥayāt-ı zuhūrāt girişini gümān-ı ekvāna bıraktı ve tīr-i taḳdīri istediği cānibe atdı ba‘de zaman Ādem ve Ḥavvā ve evlādını āña hedef etdi bināen ‘aleyh kâinat okunuñ “Ḳayyūmiyet-i Ḥaḳḳla” kurulub müheyyā olmasını ve tīr-i taḳdīriñ atilub işābet kılması ve ḥaḳīḳat okunuñ gümān-ı ekvānda keyfe mā yeşā’ ḥikmeti infāz etmesi insān zuhūrundan evvel idi vaḳtā ki insanıñ vücūdu zuhūra geldi aşıl tebdil ve taḡyir ve taşrīf ve taḳdīre hedef ve nişān oldu tā ki rāmī-yi ḥaḳīḳāte ya‘nī oku atana ‘ārif olub emrine rām olalar.

²⁶⁸ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3 (Beyit: 1275).

²⁶⁹ el-Enbiyâ 21/30.

²⁷⁰ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3 (Beyit: 1276).

²⁷¹ el-İnsân 76/1.

[17] Şıfat-ı İlâhiye

Sırr-ı Maḥbūbiyet-i Subḥāniye

Cenāb-ı vācibü'l-vücūd ḥazretleri “Ve nefahtü fihi min rūḥi”²⁷² emr-i şerîfi muḳtezāsınca ervāḥ-ı insāniye bir kaṭre kendi nūrundan nefḥ buyurdıkları gibi “İnnallāhe ḥalaḳa Ādeme ‘alā şūretihī”²⁷³ muḳtezāsınca da şıfāt-ı ilāhiyesi şūretinde ḥalk buyurmasından dolayı yekdigesinde kendi cinsinden bir şıfat görür veyā istimā‘ iderse ol şıfat ile muttasıf iken kimseye meyl ü muḥabbet ider. Cenāb-ı Ḳādir-i Ḳayyūm ḥazretleri ‘ālem-i ervāḥda “Ḳul in küntüm tuḥibbūnallāhe fe’ttebi’ünī yuḥbibkūmullāhu”²⁷⁴ āyet-i kerīmesi muḳtezāsınca tecelliyāt-ı laṭife ile tecellī buyurarak zāt u şıfatını bildirdiği cihetle ervāḥ-ı āniñ cām-ı muḥabbet ve bāde-i vuşlatından nice müddet müsbet ve medhūş ve bī-‘aql-ı bī-hūş maḳām-ı şevḳde “devām-ı zevḳde ḳalmışlar idi bi’l-āḥare ervāḥ ber muḳtezā-yı ḥikmet-i Rabbānī ve ḳudret-i Yezdānī ‘ālem-i ‘ulvīyeden bu ‘ālem-i süflīye ve ol ‘ālem-i vuşlatdan bu maḳām-ı firḳate düşünce ya’nī bedene nüzül edince ḳuyūd-ı nefsanī ve işḡāl-i dünyevī ta’līḳiyle bu dāḥil olduğu ‘ālemden dāḥī memnūn olunca evvelki meclisü’l-fetā ve zevḳ-i vuşlatı unuttu.

‘Ālem-i ezeli den ba‘īd olan ervāḥdan ba‘zılarında Allah Te‘ālā ḥazretlerinin zātı ve şıfatı külliyetle mestūr olub o muḥabbet-i ezeli ve vuşlat-ı lem yezeli bātında ḳaldığından ne vaḳit bir ḥüsn-i cemāl ve şıfat-ı pūr kemāl görse, rūḥ bi’z-zarūre āña meyl ider. Lākin ezeli āşinālıḳdan her ne ḳadar maḥbūb ise de ziyān virmez. Ol zevḳ u muḥabbeti lezāiz-i dünyeviyyeden ḳıyās ile āña iḳtizāen ḡayrı görür. Ba‘zı ervāḥda ise rūḥu bedene ta‘alluḳ etdikde hidāyet-i ilāhiyye āña rehnümā olduğu sebebden ol ‘ālemden maḥbūb ol meclis-i insī ve seyr-i ervāḥ-ı ḳudsī unutmaz ve tecellī-i zāt u şıfat dünyāda dāḥī ānda mestūr olmayub temennā-yı vişāl ve şevḳ-i müşāhede-i cemāl yevmen fe-yevmen ziyāde olur ve ‘aynı görür ve ḡayrı gördüğünden istiḡfār ider.

İnsanlar rūḥuñ ne vechile aḥsen idüğünü göreydi ‘aḳlı zāil ve belki de helāk olurdu. Şu ḥaḳıḳat şābit olmuyor ki ḥüsn-i şūret rūḥuñdur. [18] Nitekim ḥayātında fevḳa’l-‘āde güzel ve laṭif dilber bir kimseniñ vefātında ikrāḥ edilir. Bu ikrāḥ sözü

²⁷² el-Hicr 15/29.

²⁷³ Buhārī, *el-Cāmi‘u’s-saḥīḥ*, “İsti’zân”, 1 (No. 6227); Müslim, *el-Cāmi‘u’s-saḥīḥ*, “Cennet”, 2841.

²⁷⁴ Āl-i İmrân 3/31.

ekşeriyete nazaran olub ‘arif-i billāh ol emre göre degildir zīrā ānlar nazārında mevt ile hayāt birdir gerçi rūḥ-ı hayvānīsi toprakdan ‘anāşırdan halk olundu ve lākin rūḥ-ı insānī veyā sultānī kendinde tecellī olmağla külliyetle maḥbūb olub görünmekden, bilinmekden men‘ olundu. Naşıl ki güneş bulutlu zamanda ve geceleyin maḥcūbdur. Ancak gündüz olduğundan özünü biliyoruz ki güneş vardır. Bināen ‘aleyh rūḥ daḥī bedende taşarruf idüb idrāk ü hareketine kuvvet verdiği için eşeri zāhir oluyor ki bedendeki ḥüsn ü tarāvet ol eşerdendir.

Bedende rūḥuñ yüksekliğiniñ zuhūru daḥī mütefavitdir. Beraber degildir ba‘zı insanda ziyāde zuhūr ve ba‘zısında kalīl olur.

Cenāb-ı Yusuf ‘aleyhi’s-selāmıñ güzelliği gibi şu hālde insandaki ḥüsn-i şüret maḥz-ı ikrām-ı ilāhī olub bir katre nurundan halk olunan ervāḥda bu miqdār ḥüsn-i behā olursa cemāl-i ilāhīyi āña kıyās etmelidir: *Meşnevī*:

Eşl-i sed Yusuf cemāl-i zu’l-celāl,

Ey kem ez zen, şo fidā-yi ān cema. ²⁷⁵

“Lā mevcūde illā hū” muḳtezā-yı münīfince insānıñ zātı tecellī-i zāt ve şıfatı tecellī-i şıfat ile zāhir olmağla bi-hasbī’z-zāt ḥüsn ü kubuḥıyla mevşūf degildir zīrā zāt-ı cemī‘-i neseb ve izāfātdan ‘ārīdir. Şoñra göz ve kaş ve emşālī zāhir olub ḥüsünle muttaşif olur ve lākin bu ḥüsünüñ daḥī tecellisine göre tefāvütü vardır.

Mervīdir ki ḥazret-i Sāre’ye Havvā’dan bi- tarīki’l-mīrās südüs ḥüsn virildi ba‘dehū ol ḥüsn Sāre’niñ ferzend-i necībi ḥazret-i İşhak’a intikāl idüb sebṭi ḥazret-i Yusuf ‘aleyhi’s-selāmda nısf-ı ḥüsn zāhir oldu.

Fahr-ı ‘ālem şallallāhu ‘aleyhi ve sellem Efendimize mecmū‘ ḥüsn virildi nitekim ḥadış-i ḳudsīde vārid olmuşdur ki ḥabībim ben kisve-i ḥüsn-i Yūsuf’u nūr-ı kürsīden ve seniñ kisve-i ḥüsünüñ nūr-ı ‘arşdan virdim gerçi beyāz beşere ma‘nāsına olan ḥüsn Yūsuf ‘aleyhi’s-selāma maḥşūşdur ve lākin ḥüsn-i melāḥatin [19] mecmū‘u fahr-ı ‘ālemden ğayrıda tecellī etmemişdir.

Ḳālet ‘Āyişe radiyallāhu ānhā fi medḥi’n-nebī ‘aleyhi’s-selām:

İzā semi’ü fi’l-Mışrı evşāfe ḥüsnihi,

²⁷⁵ Rûmî, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 5 (Beyit: 3239).

Lemā bezelū fi sevm-i Yūsufe bi'n-naḳḳdi.

Levvâm-u Züleyhâ lev raeyne cebînehü,

Le-âşarne bi'l-ḳatli'l-ḳulûbe 'ani'l-eydî.²⁷⁶

Ve kāne 'aleyhi's-selām yeḳülü li-'Āişete raḏiyallahu 'anha “Eyne beytâki ünşüdîni yâ 'Āişe:”²⁷⁷ Nerede geceler iseñ beni inşâ' eyle yâ 'Āişe

Ḳāle'l-Ḥâfız:

Ān siyehçerde ki şîrîni-i 'âlem bâ üst,

Çeşm-i meygün, leb-i hândân, dîl-i ḥurrem bâ üst.

Gerçi şîrîndehenân pâdişehânend velî,

Û Süleymân-i zemân est ki hâtem bâ üst.²⁷⁸

Ḳāle'l-Câmî:

Tâ şerî zâhir bâ îyn ḥüsn ü cemâl-i erbâb-ı dîn,

Müteffik küştend der-tafzîl-i insân ber melek.²⁷⁹

Ma'lümdur ki faḫr-ı 'âlem şallallâhu 'aleyhi ve sellemde iki yüz var idi ki biri nür-ı nübüvvet digeri nür-ı velâyet idi. Do-çeşm zâhir küyâ bu iki nürüñ şüreti ve mâbeyni eḫadiyyet-i cem'iyeniñ maḫall-i salṭanatı idi. Binâen 'aleyh ol nür-ı zât u nür-ı şifât yekdil digeriñ olub müstevâ-yı mezkûrda eşerleri şâhvâr u tecelli-yi dîdâr idi.

[20] Cenâb-ı pîr-i destgîrimiz beyân buyururlar ki cenâb-ı risâletpenâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem efendimizden insaniñ şüreti vâsıtasıyla me'ânî-yi ḫaḳîḳatinden intifâ'

²⁷⁶ Ebû Ṭâhir es-Silefi'nin *Mu'cemu's-Sefer* adlı eserinde bu beyitler şöyle geçmektedir:

وَأَلُو سَمِعُوا فِي مِصْرَ أَوْصَافَ حَذَّه ... لَمَّا بُدِّلُوا فِي سَنُومٍ يُوسِفُ مِنْ نَقْدٍ
لَوَاحِي زَلِيخًا لَوْ رَأَيْنَ جَبِينَهُ ... لَأَثَرُنَ بِالْقَطْعِ الْقُلُوبِ عَلَى الْأَيْدِي

bk. Ebû Ṭâhir Şadrudîn Ahmed b. Muhammed es-Silefi, *Mu'cemu's-Sefer*, thk. 'Abdullâh 'Umar el Bârûdî (b.y.: el-Mektebetu't-ticâriyye, ts.), 398.

²⁷⁷ Arapça ibarede problem olduğu görülmektedir. Fakat araştırmalarımız neticesinde, zikredilen ibarenin ya da benzer varyasyonlarının doğru ifadesine ulaşamamıştır.

²⁷⁸ “O esmer güzeli dünyanın bütün şirinliğine şarap renginde güzel gözlere, gülümseyen dudaklara, neşeli bir gönüle maliktir. Ağzları tatlı güzeller padişahı ama sevgilim zamanın Süleymanı'dır, hatem de ondadır.” bk. Hafız Şirâzî, *Hafız Divanı*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul: MEB Yayınları, 1992), 19.

²⁷⁹ Abdurrahman Câmî, “Gazel no: 537” (07 Ekim 2022).

mümkün müdür? diyerek suâl buyurdular. Cevâben buyurdular ki evet işte yeriñ göküñ şüreti o şüret vâsıtasıyla küllden intifâ olunur. Çarh-ı felekiñ taşarrufu bulutlarıñ yaz ve kış yağmur yağdırmalarını rûzgârlarıñ tebeddülünü müşâhede etdigimiz vaqıtda cümlesiniñ cevâb-ı hikmet üzere olduğunu görüyorsunuz nihâyet bu cemâddan ‘ibâret bulunan bulut vaqtinde yağmur yağdırmasını neden biliyor. Bu yeryüzü nebâtâtı nasıl alub bize ter ü tâze veriyor. Nihâyet bunu birisi yapıyor. Ānı gör ve bu ‘âlem vâsıtasıyla āndan istimdād et.

Risâletpenâh efendimiz mest oldukları vaqıt bî-ħaber bir hâlde söz söylerler idi. Kālallāhu Te‘ālā buyururlar ve nihâyet şüretā ānıñ lisānı ile söyler idi lākin arada kendileri olmayub ħaķıķatinde söyleyen Ħaķķ idi zīrā evvelce kendisiniñ böyle sözlerden cāhil ve bî-ħaber olduğu ve şimdi ise kendüsünden böyle kelāmlar şudür eylediğini görüb kendisiniñ evvelki kimse olmadığı ve bu taşarruf Ħaķķıñ taşarrufu olduğunu bilir ve nitekim kendi vücūd-ı ‘ālilerinden bu kadar biñ sene evvel envā‘-ı aķvāmdan ve enbiyādan kimler geçdiğini ve ‘ālemiñ nihâyetine kadar neler olacağını ve ‘arş u kürs ve ħalā vü mellāyı ħaber virirdi. Ħālbuki ānıñ vücūdu ħādiş idi. O ħaberleri aşla ānıñ ħādiş olan vücūdu söylemez idi. Ħādiş-i kādīmden nasıl ħaber virir. “Ve mā yentiķu ‘ani’l-hevā in ħiye illā vaħyun yuħā” Peygamberimiz Efendimiz söylemiyor Ħaķķ söylüyor Ħaķķ Te‘ālā ħarf u şavtden münezzehdir. Kelām-ı ilāhī ħarf u şavt ħāricindedir lākin kelāmı herhāngi bir ħarf u şavtden herhāngi bir dilden isterse cārī kılar.

Ħaķķ’ıñ öyle adamları vardır ki ġāyet-i ‘āzametden ve ġāyet-i Ħaķķ’dan yüzlerini göstermezler faķat tālībleri maķşūd-ı ‘āzīmlerine īsāl ve bezl-i ‘ātīfet eylerler. Ve herkesiñ işlerini Ħaķķ’ıñ bildiği ķubbeleriñ üstünden aşırırlar.

[21] Ālet-i Rūħ

Rūħ-ı insānī ve ķalb didigimiz ki maħall-i ma‘rifetullāhdır nasıl Cenāb-ı Kādir-i Kāyyūm birdir taķsīme ķābil degildir ma‘rifeti ve maħalli daħī birdir. Faķat rūħ-ı ħayvānīde mişāl olarak baħş etdigimiz üzere ķalbi ķandīl veyā elektrik ampülü olarak temsil edersek ķandīlin ateşi, ziyāası, nūru rūħ-ı insānī ve ampül de ya‘nī ziyāayı muħāfaza iden şişe de dem-i insānī ya‘nī rūħ-ı ħayvānīdir. Nitekim nūr nārdan eltafdır ve kezālik nūr işārete bilinmege ķābil degildir bināen ‘aleyh rūħ-ı insānī daħī rūħ-ı ħayvānīye nisbetle eltafdır ve işārete bilinmege ķābildir faķat şu kadar var ki nūr çerāġa ya‘nī menba‘ına ki lamba veyā sāir ķandīl yakıldığı zaman bundan ħāşıl olan

nūr o lamba veyā kandīle tābi‘ olduğu hâlde rūh-ı insānī dahī rūh-ı hayvāniye tābi‘ degildir. Zīrā rūh-ı insānī aşıldır rūh-ı hayvānī merkeb ve āletdir.

Rūh-ı insānī rākib ve şāni‘dir bināen ‘aleyh merkeb ve ālet helāk olmağla beraber rākib ve şāni‘ helāk olmaz ve merkebsiz ve aletsiz de ma‘rifetullāh taḥşil edilemez.

Ma‘rifet-i ilāhī taḥşil iden ‘ārif de ol ālet-i bārgirān olub āndan ḥalāşı olmağa sebep arar şunuñ gibi ki avcı ava ‘āid ālātını avlanmak için av maḥalline qurur vaqtā ki istediği avı yaqalar eline girdikden soñra şayd ihtimāline bināen av āletini yabana bırakır eger avcınıñ eline şikār girmeden evvel ālet ve merkeb helāk olacaq olursa bī-nihāye ḥasret-i ‘azīm ve muşībet-i dāimedir.

[22] Eczā-yı Beden

Ālāt-ı beden olan ba‘zı a‘zānıñ hareketden sākıt olması ya‘nī muğāyere olması bütün a‘zānıñ hareketden sākıt olması gibi olmayacağı ya‘nī mevti icāb etmeyeceği muḳaddemen ‘arz edilmiş idi nitekim beden cenīn hālinde iken bedeniñ eczāsı şāfi kandan ‘ibāret olduğu hâlde gıdādan ḥāşıl olan eczā ile evvelki hāl külliyyen mużmaḥill ve teğayyür etdiği gibi kezālik dünyāya geldigimiz kālīb ile el-ān mevcūd kālīb yedigeriniñ ‘aynı degildir. *Meşnevī*:

Cezb-i eczā rūhrā te‘līm kerd,

Çun nedāned cezb-i eczā şāh-i ferd?²⁸⁰

Qādir-i Mutlaq rūh-ı insāniye cezb-i eczā-yı cismānī eylemegi ta‘līm eyledi ve ol rūh-ı insānī de cisminiñ eczāsını celb eylemegi bildi ve cāmi‘ oldu. Nitekim Qur‘ān-ı Kerīm’de beyān buyrulduğu vechile “Yā eyyühe’n-nāsü in küntüm fi raybin mine’l-ba‘şī fe innā ḥalaḳnāküm min türābin şümme min nuḫfetin şümme min ‘alaḳatin şümme min muḍğatin muḥallaḳatin ve ğayri muḳallaḳatin li-nübeyyine leküm ve nuḳırru fi’l-erḥāmi mā neşāu ilā ecelin müsemmen şümme nuḫricüküm tıflen şümme li-tebluğū eşüddeküm”²⁸¹ ya‘nī ey münkir ba‘ş u ḥaşr olan insān eger siz ba‘ş u ḥaşrden şekk u raybde oldu iseniz ibtidā-yı ḥālınıza nazar ediñ ki sizi topraqdan ḥalk etdik āndan soñra uyuşmuş kandan āndan soñra bir pāre etden ḥilḳati tamām olmuş ki

²⁸⁰ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3 (Beyit: 1759).

²⁸¹ el-Hac 22/5.

ānda hiç ‘ayıb ve noķsanı olmayan ve daħı nā-tamām ħılķat u nākıř-ı Őuret ki ānıñ ba‘zı a‘zāsı nā-tamām ola mešelā Őakat da böyle olur

Ĥāřıl-ı kelām sizi ĥālden ĥāle mūntaķıl ķıldık tā siziñ iķün beyān ideriz ki ibtidā-yı ĥılķatınizi tā bidāyetiñizden nihāyetiñize istidlāl ķılasıñız bugūn ĥālden ĥāle getiren ba‘de’l-mevt ba‘şe de ķādir olur. Ve biz raħimlerde ķarar viririz ol Őey’e ki ānıñ ķararını murād ideriz ecel-i müsemmayā deĝin ya‘nı müddet-i vaz‘-ı hamele dek āndan Őoñra biz sizi ümmehātdan tıfl-ı za‘ıf olduĝunuz ĥāde iħrāc ideriz tā kim kuvvete ve kemāle [23] ve ‘aķl u ferāsete tābi‘ olursuñuz. Kāmilü’l-‘aķl ve temāmü’l-‘aķl ve’l-ķudre olursuñuz. Bināen ‘aleyh sizi bu ĥāle getiren Allah ne iķün öldükden Őoñra bütün ‘amellerinizi görmek iķün ĥařr u neřr ķılmaĝa ķādir olamaz mı? Bināen ‘aleyh beden helāk olmaĝla rūĥ-ı insānıñ helāk olması ĩcāb etmez. Zırā beden aşlına rücū‘ ya‘nı ‘anāřır-ı erbi‘aya intikāl ider. Ĥalbuki rūĥ-ı insānı melāike cinsinden olmaĝla o da aşlına ķarıřması lāzımdır. Eger dūnyāda keřāfet ĥāřıl idüb aşlından cūdā olursa ‘azāb u ĥasrete uĝramak muķarrerdir.

‘Anāřır İ‘tibāriyla Cüz’ünüñ Aşlına Nisbeti

Cenāb-ı pır-i destĝır Efendimiz buyurur: *Meřnevī*:

Ĥāk ĝüyed ĥāk-i tenrā: Bāzgerd,

Terk-i cān kun,²⁸² sūy-i mā ā hemķu gerd.²⁸³

İnsānıñ teninde olan topraĝa ĥāk-i zemin ĝırü dūn-ı cānı terk et bizim cānımıza gel diyerek Őöyler *Meřnevī*:

Cins-i māyī, pış-i mā evlaterī,

Bīh, ki zan ten vārehī «vez an terī»²⁸⁴

Ve ĥāk-i zemīn vücūd-ı insānıdeki aşlı olan topraĝa ķarřı der ki: “el-Cinsü mine’l-cins” feĥvāsınca bizim cinsimiz ölmek ĥasebiyle “Ve küllü Őey’in yerci‘u ilā aşlihi”²⁸⁵ muķtezāsınca ‘āķıbet aşlına rücū‘ idecekseñ sen bizimle beraber olmaĝa lāyıksıñ bizim toparfımıza gel. *Meřnevī*:

²⁸² S: kū

²⁸³ Rūmī, *Mesnevī-i Ma’nevī*, 3 (Beyit: 4421).

²⁸⁴ S: vīnsū rūye/Rūmī, *Mesnevī-i Ma’nevī*, 3 (Beyit: 4422).

²⁸⁵ Kārī, *Mirkātü’l-mefātīh şerhu Miřkāti’l-mesābīh*, 7/2936.

[24] Gūyed: “Ārī,²⁸⁶ līk men pābesteem,

Gerçi hemçūn «tu zi»²⁸⁷ hicrān ḥesteem²⁸⁸

‘Anāşırdan ‘ibāret olan bedeniñ toprağı zemīne cevāb olarak der ki: Cinsim olmañız ḥasebiyle ol ṭarafa gelmek için her ne kadar seniñ gibi ben de firāk u hicrāndayım ḥasta ve mecrūḥum lākin ne yapayım ki benim ayağım bağıdır. Muḳayyedim gelemem diyerek cevāb virir “el-cinsü yemīlu” muḳtezāsınca her şey kendi cinsine meyl idecegi cihetle ḥilāf-ı cins muḳārenetde olmağ ve zıddıyla mu‘āşeretde bulunur belki bir cehennem ‘azābıdır bu cihetle vücūd-ı insānīde olan toprak da zemīnde olan kendi cinsine, aşlına ric‘at etmegi ṭaleb idecegi gibi kezālik *Meşnevī*:

Terrī-yi tenrā bi-cūyend ābhā

Key terī, bāz ā zi gurbet sū-yi mā²⁸⁹

Germi-yi tenrā hemīḥ^vāned eşīr,

Ki zi nārī,²⁹⁰ rāh-ı eşl-i ḥīş gīr!²⁹¹

Kezālik arzında mevcūd olan āb-ı aşlıler tende mevcūd rutūbeti kezālik kürh-i nār vücūduñ ḥarāretini toprağıñ vaz‘iyeti gibi böylece kendi ṭaraflarına celb ü da‘vet iderler. Ve bu ‘anāşırın yekdigeriyle çekişme ve nizā‘larına beden-i insānīde emrāz-ı muhtelif zuhūruna sebep olur. Nitekim cenāb-ı Ḥūdāvendigār buyurur: *Meşnevī*:

Hest heftād u dū²⁹² ‘illet der beden,

Ez keşīşhā-yı ‘anāşīr bī-resen.²⁹³

[25] Bu ‘anāşırın yekdigeriyle nizā‘ları dolayısıyla marazıñ zuhūru netīce i‘tibāriyle herbiriniñ yekdigelerini terk itmeleri içündür ki *Meşnevī*:

‘İllet āyed tā bedenrā biskuled,²⁹⁴

²⁸⁶ S: ān

²⁸⁷ S: nūr-ı

²⁸⁸ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3 (Beyit: 4423).

²⁸⁹ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3 (Beyit: 4424).

²⁹⁰ S: bārī

²⁹¹ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3 (Beyit: 4425).

²⁹² S- dū

²⁹³ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3 (Beyit: 4426).

Tā ‘anāşır hemdigerrā vāhiled.²⁹⁵

İşbu ‘anāşır erbi ‘ayı cenāb-ı pīr-i destgīr efendimiz ayağı bağı dört kuşa teşbīh buyuruyorlar. *Meşnevī*:

Çār murgend īn ‘anāşır, beste pā,
Merg u²⁹⁶ rencūrī(v)u ‘illet, pāguşā.²⁹⁷

Pāyeşān ez hemdiger çūn bāz kerd,
Murg-i her ‘unşur yaķīn pervaz kerd.²⁹⁸

Meşelā bu ‘anāşır ayakları bağı dört kuş gibidir ki mevt u ‘illet bu dört kuşuñ ayağını çözücü ve birbirinden ħalāş edicidir. Zīrā emrāz u ‘illet sebebiyle cān u tenden cüdā olunca beden tār u mār olacağından işbu ‘anāşırdan herbir cüz’ī küllī ya ‘nī aşlı cānibine rücū edecektir. Evet bedendeki toprak kısmını toprağa şu kısmı şuya, ateş kısmı āteşe ilā-āħir rücū‘ edecektir. *Meşnevī*:

Cezbe-yi īn²⁹⁹ eşlhā (v)u fer‘hā
Her demī³⁰⁰ rencī nihed der cism-i mā.³⁰¹

Tā ki īn terkībhārā berdered,
Murg-i her cuzvī be eşl-i ħud pered.³⁰²

[26] Bu aşllarıñ fūrū‘a ve kezālik fer‘leriñ aşllara müncezib olması her nefesde bedene bir renc u marāzı ķor tā ki bu terkībleri yırtarak ve parçalayarak her cüz’ūñ fer‘ī kendi cānibine gitmek için *Meşnevī*:

Ĥikmet-i Ĥek māni‘ āyed³⁰³ z-in ‘ecel,

²⁹⁴ S: biksuked

²⁹⁵ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3 (Beyit: 4427).

²⁹⁶ S- u

²⁹⁷ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3 (Beyit: 4428).

²⁹⁸ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3 (Beyit: 4429).

²⁹⁹ S: āyed

³⁰⁰ S: marāz

³⁰¹ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3 (Beyit: 4430).

³⁰² Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 3 (Beyit: 4431).

Cem‘eşān dāred be-sihhet tā ecel³⁰⁴

Bu ‘aceleden Hakk Te‘ālā hāzretleriniñ hikmeti bunları māni‘ degildir. Ecel vaktine dek bunlarıñ cem‘ini sıhhat ve i‘tidāl sebebi ile tutar ve der ki: *Meşnevī*:

Güyed: Ey ecza, ecel meşhūd nīst,

Per zeden pīş ez eceltān sūd nīst.³⁰⁵

Ol hikmet-i ilāhī bu bedende olan ‘anāşır-ı erbi‘aya der ki ey eczā-yı bedeniye ecel zamānı meşhūd ve ma‘lūm degildir bināen ‘aleyh mevt ü ecelden ol aşlınız cānibine qanād urmayınız. *Meşnevī*:

Çünkü her cūzvī bicūyed irtifāk,

Çun būved cān-i ğerīb ender firāk?³⁰⁶

Çünkü eczā-yı bedeniyeden herbiri irtifāk dileye ya‘nī kendi aşılılarını refik ittiḥāz etmek ve ānlar cānibine gitmek murād ide firāk mertebesinde ğarīb olan cān nice olur.

Cenāb-ı şāriḥ Ankaravī qaddese sirrahu‘l-ālī hāzretleri bu mışra‘da iki vechiñ cāiz olduğunu beyān buyuruyorlar:

Vech-i evvel: Çünkü eczā-yı bedeniye refik ittiḥāz ideler ve merkezleri cānibine ya‘nī aşılılarına gideler bu ‘ālem-i firākda cān-ı ğarībiñ ḥālī nice olur fehm eyleye. Eger rūḥ aşıyla āşinālīk [27] idemedi ise kendi maḳām-ı aşlīsine gidemeyüb bu ‘ālem-i firākda “Müzēbzībīne beyne zālīke lā ilā hāülāi ve lā ilā hāülāi”³⁰⁷ muḳteżā-yı şerīfince ne ‘ālem-ı ervāḥ cānibine ve ne ‘ālem-i şüretde ma‘īşet edemeyerek belki bu iki cānibden maḥrūm qalır ve bu mertebe-i berzahda firāk-ı nār içinde mu‘azzēb olur dimekdir.

Vech-i şāniye gelinde: Çünkü eczā-yı bedeniyeden herbir cūz‘ü kendi merkezleri cānibine bugüne sür‘at ü şitābla teveccūh ideler ve ānlarıñ semtine gideler ‘ālem-i firākda ğarīb ol rūḥ-ı aşlī cānibine ve ma‘deni ṭarafına nice zāhib olur. Bundan kıyāsı eyle dimek olur.

³⁰³ S: ĩn

³⁰⁴ Rūmī, *Mesnevī-i Ma‘nevī*, 3 (Beyit: 4432).

³⁰⁵ Rūmī, *Mesnevī-i Ma‘nevī*, 3 (Beyit: 4433).

³⁰⁶ Rūmī, *Mesnevī-i Ma‘nevī*, 3 (Beyit: 4434).

³⁰⁷ en-Nisā 4/143.

Evşâf-ı Rûh ve Beden

Şu cihet ma'lûm oluyor ki rûh ve bedeniñ iki vaşfı vardır.

Fânî ve ğayr-ı fânî

Bedenle rûhuñ ictimâ'ından hâşıl olan sıfatlar ki açlık, şusuzluk, uyku gibi mevtle bâtıl ve fânîdir.

İkincisi rûhuñ sıfatları olub ma'rifetullâh, muhabbetullâh ve bunlara sebep olan tevekkül, şükür, rızâ gibi ki zâtınıñ sıfatlarıdır.

Mevtle fânî olmazlar nitekim Qur'ân-ı Kerîm'de "Ve'l-bâkiyâtü's-şâlihât"³⁰⁸ buyrulmuşdur. Binâen 'aleyh o rûh ki ânda ma'rifet ve muhabbet yokdur. Şu hâlde câhil ve bî-şevkdir. Her ne kadar bâkî ise de a'mâ ve şakîdir. Zîrâ Cenâb-ı Hakk Qur'ân-ı Kerîm'inde "Men kâne fihâzihi a'mâ fehüve fi'l-âhîrati a'mâ ve edallü sebîlâ"³⁰⁹ kim ki burada a'mâdır âhîretde dahî a'mâdır buyrulmuşdur

[28] Ma'rifet-i nefis

'Âlem-i süflîden olan rûh-ı hayvânî ki kân, balğam, şafrâ ve sevdâdır bunlarıñ buhârîndan hâşıl olur. Mizâcın ihtilâf ve i'tidâli ve harâret ve yebüset ve rütûbeti bunlarıñ tefâvütündendir. Rûh-ı insânîniñ kemâl-i kesb edebilmesi için âlet olan bu tabî'atlerin i'tidâlini muhâfaza itmek lâzımdır. Zîrâ 'âlem-i 'ulvîden ve melâike cevherinden olan rûh-ı insânî kendi zât u tabî'atinden bu dâr-ı fenâya ya'nî 'âlem-i şuhûda gelmesi ancak hidâyetden naşîbini alması ve ma'rifet-i ilâhiye kesb etmesi içündür ki Cenâb-ı Kâdir-i Kayyûm, "İnnî hâlîkun beşeren fe izâ sevveytuhü ve nefahtü fihi min rûhî"³¹⁰ âyet-i kerîmesindeki "sevveytuhü"nuñ haqîkat ma'nası ya'nî rûh-ı hayvânîye i'tidâl-i mizâcla kuvvet ve hareket virüb tekâlîf-i şer'iyeye ve maḥall-i ma'rifetullâh olan rûhuñ maḥalli olmağa kâbil kıldım dimekdir. Binâen 'aleyh rûh-ı hayvânîye 'âid şüretin ya'nî bedeniñ idâmesi için yemeğe içmeğe ihtiyâc vardır. Bu dâ et'ime evvelâ mi'deye ândan ba'de'l-hazm cigere inerek kân hâline ba'de'l-inkılâb üzerinde zâhir olan siyâh köpüğüñ ki âña sevdâ "dirler ve (tamâl) denilen dâhîlî âlet bu sevdâ nâminı alan köpüğü ândan cezb iderek kendine tebdîl ve bi'l-âhare şu ile

³⁰⁸ el-Kehf 18/46.

³⁰⁹ el-İsrâ 17/72.

³¹⁰ Sâd 38/71-72.

karışmış kaniñ kıvāma gelmesi için bükerek ol şuyu kandan ayırarak şāfi bir hāle ba'de'l-ķalb yedi kısma yayılıb a'zāya kuvvet olarak menī ve sūd bu şüretle hāşıl olur.

İşte şu şüretle devām iden ahvāle işbu ālāt-ı dāhiliyeden birinde 'arıza vuķū'a geldiği taķdīrde i'tidāl bozulmuş olacağından bir taķım hastalıklar zuhūra gelir. Görülür ki a'zālardan herbirisi bir hıdmet muķābili halk u bedeniñ ya'nī rūh-ı hayvānīniñ i'tidāline yardım itmekte bulunmuşdur.

Kezālik Nüşa-i Kübrā olan insān bi'l-cümle eşyāniñ mişālidir ki kemikler tağlara tamarlardaki kan yağmurlara ve bedendeki kıllar ağaçlara ve dimāğ āsumana ve havāss-ı zāhire ise yıldızlar gibidir ki herbir kevkeb kendi medār u mesiresinden nice tecāvüz idemezse her bir hiss u kuvvet dahī kendi mu'ayyen hıdmetini tecāvüz idemez. **[29]** Kezālik hayvānātdan dahī mişāller mevcūddur ki kimi domuzlar gibi harīşī ve 'ārsız kimi köpekler ve ķurdlar, sırtlanlar gibi yırtıcı, kimi ķarıncalar gibi cem'-i māla sātī kimi arslanlar gibi şeci' ve kimi tilki gibi hilekārdir.

Kezālik ehl-i şānāyi' mişālleri de vardır ki meşelā kuvvet-i hāzıme aşcıyā ta'āmı cigerlere bağırsaqlara taķsīm iden 'aτārlara ve ta'āmı kan rengine boyayan boyacılara ve mi'deden bevli meşāneye indiren kuvvet sakkālara ve bu taķsīmātı yerli yerinde taķsīm iden kuvvet de hākim mişālidir el-āhıra.

Kezālik Nüşa-i Kübrā olan insān fuşul-ı erbi'aya da mişāldir ki tufūliyeti bahār, gencligi yaz ve güz ayları orta yaş, pīrligi kış mişālidir. Ve'l-hāşıl insānlar zevķinde ve 'āleminde gezer ve otururken ve haτtā uyurken Allah Te'ālā hāzretleriniñ emriyle bu kadar hıdmetciler hıdmet ediyor ve hıdmetlerinden ayrılmıyorlar. İnsāna müddet-i 'ömründe birgün muhālefet itmeyen bir hıdmetkārı olsa da birgün emrine muhālif hareket etse bütün şiddetiyle reddetmek isterken 'Āzīmü's-şān ķullarına hiç ihtiyācı olmadığı hāle bu kadar ni'metler bu kadar hıdmetkārılar ihsān ider de buña muķābil rızā-yı ilāhīsine nasıl muhālefet idilir işte bu kadar lütuflar kendi varlığı ve ķullarına da 'aczlerini bildirmek ve bu şüretle ma'rifet-i nefisī hāşıl olmak içündür.

[30] Ķalb

Ķalb: Merkez-i hayāt 'add olunan 'uzuv ki gögsün sol tarafında maħrūtıyyü's-şekl bir parça etden 'ibāret olub hāşıl olan kanı tasfiye iderek damārlar vāsıtasıyla bütün bedene neşr ve yine celb iderek dāimi hareketiñ hādimidir.

Māddī vazīfesi merkez-i hayāt ma‘nevī kıymeti mir‘āt-i rahmānī olan qalbiñ derūnunda ‘azamet-i kudret-i ilāhī iki revzen (pencere) açılmışdır ki āndan ‘avālimi seyr ider bu ‘avālime ‘ālem-i ğayb veyā ‘ālem-i ma‘kūlāt ve ‘ālem-i rūhānī daḡī dirler. Bir ‘ālem dahā vardır ki ḡalkın ekserisi bu ‘ālemi seyr ider. Buna da ‘ālem-i mülk veyā ‘ālem-i şehādet ve ‘ālem-i maḡşūşāt ve ‘ālem-i cismānī daḡī dirler. Qalbde bu revzenleriñ açıldığına dāir iki delil vardır ki bunlardan birisi rü’yādır. Zīrā insān uyduḡda işbu revzenler açılır ve o kimse ‘ālem-i melekūtdan ve levh-i maḡfūzdan istikbāle kendisine vāki‘ olacak aḡvāli görür ve gördüğü gibi de vāki‘ olur. Veyā bu aḡvāli mişāl ile görür bu gibi rü’yāları ta‘bīr iden “mu‘abbir”ler vardır ki zikr u beyānı ayrıca bir baḡş teşkīl ider. Bir ‘ālem-i maḡşūşdur ki şuver-i ḡārici olup buñā dāir birçok kitāb ve risāleler yazılmışdır.

Uyduḡda ḡavāss-ı idrākden mu‘aḡḡal olacağından qalbde aḡlāḡ-ı zemīmeden şāfi ve mücellā bir ḡāle geleceği³¹¹ cihetle levh-i maḡfūza muḡābil olur. Ve orada meşḡūr olan şuver-i ma‘neviye muḡābil āyineler gibi qalbe mün‘akis olur. Ve ne kadar eşkāl u aḡvāl-i ‘acībe varsa seyr ider eger qalb kūdūrātdan şāfi olmayubda maḡşūşātıyla meşḡūl olsa ḡabī‘i ol cānib kendisinden maḡcūb olup ḡiçbir şey seyr idemez. Zīrā uyḡuda iken gerçi ḡavāss mu‘aḡḡal olursa da kuvvet-i ḡayāl mu‘aḡḡal olmaz mün‘akis olan şuveri ḡıfz ider. Lākin ḡavāss zāhir olmayub ḡayāl ile zabt olduğı cihetle şarīḡ ve ‘ayān göremez ancak bir ḡayāl gibi görür.

ḡālet-i mevtde ise ḡavās külliyetler münḡatı‘ olduğı cihetle beden ḡicābı ref‘ olduğı sebeble qalb-i melekūtu ve esrār-ı qalbiyeyi ḡicābsız seyr ider.

Qalbde revzenler açıldığına dāir ikinci delile gelince.

[31] ḡavātır-ı qalbiye ve taşarrufāt-ı fikriyesiz ḡiçbir kimse yoḡdur meşālā görmediğı ve işitmediğı şeyleri ilḡām yoluyla idrāk ider. Ama ne cihetden bildiğini ve neden fehmi etdiğini bilmez. Zīrā qalb ‘ālem-i melekūtdan olduğı cihetle mādām ki qalb-i maḡşūşātla meşḡūldür ‘ālem-i melekūt seyrinden maḡcūbdur bināen ‘aleyḡ seyr-i rūhānī āndan memnū‘dur.

Qalbi bir ḡavza veyā göle teşbīḡ idersek buraya ḡāriciden birḡaḡım şular, nehirler ḡarışdı ki bu şular ba‘zen şāfi ve ba‘zen de geçdikleri yerlerde kirlenerek

³¹¹ “Nitekim mecnūnlarda idrākāt mu‘aḡḡal olduğı cihetle qalb ḡastalıkları olmadığı gibi.” (Müellif)

aşarlar ve bu aşan şular o göl veyâ havzîñ şuyunu ifsâd iderek aşarlar bu aşan şular havâss-ı zâhire mişâlidir.

Bu ifsâd edilmiş şulardan albe ğumûm ve efkâr-ı zunûn müstevlî olur ki albi bulandırır. Bu aşan efkâr-ı fâside ve bâtıla göl gibi olan albiñ a' rına balçık hâlinde birikirler ve şürbe ğayr-ı şâlih bir hâle getirürler ki şürbe şâlih bir hâle getirmek için havz veyâ gölü taıayyür itmek lâzımdır bunuñ için de mühim 'ameliyâta ihtiyâc vardır. Cem' olan balçığı, çamuru ıkarmak için hâricden gelen şularını yolunu sedd itmek ve çamuru yerinden hareket etdirmek ve'l-hâşıl şâfi süyu tutarak bulanıkı ıkarmak gibi mühim bir 'ameliyâtle gölün şuyunu şâfi bir hâle getirmek lâzımdır ki bu şüretle şürbe şâlih bir hâle gelebilsün. İşte derûn-ı dilden efkâr-ı fâside ve bâtılayı ıkarmayınca albde bulunan revzenlerin (pencere) açılmasına imkân yokdur ya'nî cānib-i Hakk'dan 'ālem-i ledünnî fetħ olmaz zîrā 'ālem-i zāhir kışr dimekle 'ilm-i bātin olmayınca esrār-ı ilāhiyeniñ keşfine imkân olamaz.

albede olan işbu revzenler mutlaa uyku veyâ mevtden mâ'adā açılmaz degildir faat bu huşuşda şerāite ri'āyet itmek lâzım olub seyr ü sülûka 'āid bir mes'ele olmağla şuverimiz hâricindedir.

Rasûlullāh şallallāhu 'aleyhi ve sellem Efendimiz'in buyurduğı vechile "Küllü mevlüdün yüledü 'alā fıtrati'l-İslām şümme ebevāhū yuhevvidānihi ev yunaşşirānihi ev yumeccisānihi"³¹² hadîş-i şerîfi mücebince "elestü" hitābına muhātab olan bütün insānların fıtrātı bu şıfat üzerine olduğı ve (ālū belā) meclisinde bāde-i elastü birabbiküm ile mest ve o demde 'ayne'l-yaın hāşıl olmuş ise de bu gibi keşfiyātın zuhuru 'ināyet-i ezeli ve hidāyet-i lem yezeli olan isti'dāda ve aynı zamanda da üstādına ihtiyâc zārürdir.

[32] Melāmiye-i Bayrāmiye 'urefāsından lā-mekānī Hüseyn Efendi hazretleriniñ bir azel-i belīgānelerinden teberrüken derc-i risāle edildi:

Pāk eyle gönül çeşmesin tā durulunca

Dik tut gözün gönlüne gönlün göz olunca

³¹² Buhārî, *el-Cāmi 'u's-sahih*, "Cenāiz", 91 (No. 1385); Ebû Dāvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistānî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnāût (Beyrut: Dāru'r-risāleti'l-ālemiyye, 1430), "Sünnet", 18 (No. 4714).

İnkârı o dil destisin ol eme tüt dur
Ol b-1 af ba ile t³¹³ desti dolunca

ün H seni derbn-1 der-i hnesi etdi
Dur apuda ayrı oma t nı anda³¹⁴ bulunca

Sen ık aradan hnesini ibine vir
B-ekk gelir Allah evine sen avulunca

Evvel oma kim ora ıkarmak g olur g
eytn erisi hne-i albe oyulunca

ekdik bu cihn ire nice minet  zahmet
Ol pr-i Hd mrid-i kmili bulunca

Ey “L³¹⁵-mekn”ım seni ben³¹⁶ ok aradım ok
Snemde muim oldıcan t duyulunca³¹⁷

³¹³ S: bu

³¹⁴ S- anda

³¹⁵ S- L

³¹⁶ S- ben

³¹⁷ Hseyin Efendi Lmekn, “Nutm-i erif” (07 Ekim 2022).

[33] Hākikāt-i ‘Avālim

Fermūd-ı Mevlāna-yı mā

Meşnevî:

Tā çi ‘ālemhast der-sevdā-yi ‘aql,

Tā çi bāpehnast in deryā-yi ‘aql.³¹⁸

Akıll sevdāsında ya‘nī karaltısında dahā ne kadar ‘ālemler ‘aқıl deryāsında ne ‘acāyib vüs‘atler vardır.

Meşnevî:

Şüret-i mā ender in behr-i ‘ezāb,

Mīdeved çün kāsehā ber rü-yi āb.³¹⁹

Şüretā bizim vücūdumuz deryā-yı ‘aқıl üstünde boş kāseler gibidir ki *Meşnevî:*

Tā neşud pur ber ser-i deryā çü teş,

Çunki pur şud teş, der vey gerğ geşt.³²⁰

Şüretā bizim vücūdumuz kāsesi deryā üzerinde boş bir legen gibi yüzer vaқtā ki deryā-yı ‘aқıldan ve ānıñ esrār-ı leţāfetinden dolmadıkca ‘ālem-i şüret seyrinden ve nuқuş u elvān görmekten fāriğ olmaz vaқtā ki āb-ı ‘aқıl ile ānıñ esrārıyla dolmaya başlar ol vaқit ‘ālem-i şüret seyrinden geçer. Ve deryā-yı ‘aқılın ‘umkına kadar gider ve esrār-ı ‘ālem ceberūtu müşāhede kılar. Ve baһr-ı lāhūta müstağraқ olur. Hattā ‘aқıl küll mertebesini bulur. Bu ‘aқıl deryāsi zāhir midir?

[34] *Meşnevî:*

‘Aқıl pinhan est u zāhir ‘ālemī,

Şüret-i mā mevc yā³²¹ ez vey nemi.³²²

³¹⁸ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1 (Beyit: 1109).

³¹⁹ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1 (Beyit: 1110).

³²⁰ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1 (Beyit: 1111).

³²¹ S: deryā

³²² Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1 (Beyit: 1112).

‘Akl deryası pinhândır zâhir olan bu ‘âlemdir. Veyâhud bu ‘âleme mensûb olan zâhirdir. Veyâhüd bu şüret ‘âlemi zâhirdir dimekdir. Bizim şüretlerimiz fi’l-meşel ol deryâ-yı ‘ağıldan bir mevc bir dalğa bir nemdir.

Meşnevî:

Her çi şüret mî-vesîlet sâzedeş,

Z-ân vesîlet behr dür endâzedeş.³²³

Bu zâhir şüretimiz tenahhüz deryâ-yı ‘aql-ı külle vâşıl ve dâhil olmak için herhâangi bir şey vesîle vâsıta düzerse baħr-ı ‘aql o vesîle eclinden dolayı şüret ve teni kendinden âşâr-ı deryâ-yı ‘aql-ı külle vâşıl olmak için vesîle vâsıta ‘aqlıñ nûru olur ya‘nî insân deryâ-yı ‘aqla vâşıl olmak murâd iderse ‘aqlıñı vesîle ider ki bu ‘aql-ı cüz’îdir.

Meşnevî:

Tâ nebîned dil dihendey râzrâ,

Tâ nebîned tîr dürendâzrâ.³²⁴

Mâdâm ki gönül râz vericiyi ve kezâlık oğ kendini uzağa âtıcıyı görmeye ya‘nî mâdâm ki oğ gibi olan dil veyâhüd gâfil (ba‘îd edici ve uzak atıcı) fâ‘ile nazar etmiyor. O hâlde *Meşnevî:*

Esb-i hudrâ yâve dâned v-ez sitiz

Mîdevâned esb-i hud der³²⁵ râh tîz.³²⁶

[35] Ol vücûd-ı gâfil kendi atını yâve ve zâyi‘ olmuş bilür ve ‘inâd ve cidâlden kendiniñ atını yolda tîz koşdurur burada (at) dan murad Hâkķ‘dan gâfil olan kimseniñ rûhudur ki dâimâ âña süvârdır. Hâlbuki *Meşnevî:*

Esb-i hudrâ yâve dâned ân cevâd

V-esb³²⁷ hud ûrâ keşân kerde çü bād.³²⁸

³²³ Rûmî, *Mesnevî-i Ma‘nevî*, 1 (Beyit: 1113).

³²⁴ Rûmî, *Mesnevî-i Ma‘nevî*, 1 (Beyit: 1114).

³²⁵ S: rā

³²⁶ Rûmî, *Mesnevî-i Ma‘nevî*, 1 (Beyit: 1115).

³²⁷ S: Esb]

³²⁸ Rûmî, *Mesnevî-i Ma‘nevî*, 1 (Beyit: 1116).

Ol cevād kendiniñ atını yāve veyā zāyi‘ olmuş bilür ħalbuki kendiniñ atı ānı çekici ve bilici eylemiş böyle olduğu ħâlde *Meşnevî*:

Der fiğān u custucū ān hīreser,

Her teref pursān u cūyān der be der.³²⁹

O sersem ve sergerdān ġalaṭ iderek fiğān iderek kapudan kapuya ve’l-ħāşıl her tarafa қоşarak taleb edici ve böyle söyleyicidir. *Meşnevî*:

K-ān ki duzdīd esb-i mārā, «kū(v) u»³³⁰ kist?

Īn ki³³¹ zīr-i rān³³²-i tust, ey h^vāce çīst?³³³

O kimse ki bizim atımızı çaldı nerededir ve kimdir? Ya’nī şol kimse ki kendi rūḥundan ve қatından ħaberdār olmadığı ħâlde ‘ālem-i ervāḥ ve ‘ālem-i ‘uқūlün vaḥdet ve melekūt didikleri ‘ālemlerin talebindedir. Ve böyle olduđu ħâlde kendi rākib olduđu atı zāyi‘ eylediğini zann ider bināen ‘aleyh böyle bir kimseye, ne demek lāzım gelir.

Ey efendi aradıđıñ at seniñ uyluđunuñ altındadır ya’nī bu ‘aқıl ve rūḥ ki sen āña rākibsin ol daḥī seni ħāmildir. Kendi ħaқıқatinden ġāfilsin bu seniñ sūvār olduđun

[36] At nedir?

Bu söze qarşı ġāfil cevāb virir:

Meşnevî:

Ārī ĩn esb est, «līk ĩn»³³⁴ esb kū?

Bā³³⁵ ħud āy, ey şehsevār-i esbcū.³³⁶

Evet bu dedigiñiz tođrudur bu ‘aқıl ve rūḥdur. Lākin ‘ālem-i ‘aқıl ve ‘ālem-i rūḥ nerededir?

Ben ānıñ tālībiyim.

³²⁹ Rūmī, *Mesnevī-i Ma’nevī*, 1 (Beyit: 1117).

³³⁰ S: kūh

³³¹ S: çī

³³² S: ān

³³³ Rūmī, *Mesnevī-i Ma’nevī*, 1 (Beyit: 1118).

³³⁴ S: lākin

³³⁵ S: bād

³³⁶ Rūmī, *Mesnevī-i Ma’nevī*, 1 (Beyit: 1119).

Bināen ‘aleyh ey şehsüvār gafleti terk et kendiñe gel tā haqīqāti göresin ‘ālem-i ervāh dediklerini kendi rūhuñda ve kezālik ‘ālem-i ‘uqūl ve ceberūt dediklerini kendi ‘aqlıñda ve ‘ālem-i lāhūt dediklerini kendi sırrında müşāhede kılasın, “ve hüve ma‘aküm eynemā küntüm”³³⁷ rumūzuna ‘ālim olasın ki bu cümlesi senden dūr degildir. *Meşnevī*:

Cān zi peydāi(v) u nezdīkist gum,

Çün şikem purāb u lebhūşkī çū hum.³³⁸

Nağme-i ilāhī olan cān insana kemāl-i zuhūrundan ve gāyet qarīnden kem ve pinhāndır. İnsān bir küp gibidir derūnī āb-ı hayātla dolu ve hāricī hışın ve hālīdir. Bināen ‘aleyh nazār-ı haqīqatle nazār olunsa cān cān-ı insāna cān u cināndan daḥī akreb ve ezhardır.

Ber feḥavā-yı “Ve naḥnü akrebü ileyhi min ḥabli’l-verīd”³³⁹ ve ber muḳtezā-yı “V’alemū ennalāhe yehūlü beyne’l-mer’i ve ḳalbihi”³⁴⁰ ve kezā “Ve fi enfūsiküm efelā tubşirūn”³⁴¹ ki nihāyet mā fi’l-bāb şiddet zuhūru āña niḳābdır. Nitekim teniñ hayāt u kıyāmı cānladır cāniñ hayāt ve kıyāmı cānānladır ma‘lūm oldu ki insān cāndır ve cānāndan ayrı degildir ve lākin ekşer insān bu ma‘nāyı müşāhedeye ḳādir degildir.

Bu cihetle cenāb-ı pīr-i destgīrimiz bu huşūsu renklerle temşil ediyorlar. Zīrā renkleriñ zuhūru nūruñ vücūduna mütevaḳḳıf iken ve nūr ise renklerden dahā ziyāde zāhir iken [37] renkler meşhūd ve nūr-ı ekşer nāsa nisbetle mefḳūddur.

Renkleri görmek için üç nev’ nūrdan ikisi olmayınca görülmez

Evvelen: Nūr-ı başār

Şāniyen: Nūr-ı şems

Şālişen: Eger gece ise nūr-ı çerāğ elektrik veyā lamba envā‘ı ḥalbuki kırmızı, yeşil mor gibi renkli şeyleri gündüzün görürüz faḳat bu üç nev’ nūrdan ikisini görmeyiz elbette üç nev’ nūrdan ikisi ya’nī nūr-ı başār, nūr-ı şems evvel ḥāşıl olmuştur. Āndan şoñra renkleri görmüşüzdür. Lākin ‘aḳıl renklerde müstağraḳ ve gāib

³³⁷ el-Hadīd 57/4.

³³⁸ Rūmī, *Mesnevī-i Ma’nevī*, 1 (Beyit: 1120).

³³⁹ Kāf 50/16.

³⁴⁰ el-Enfāl 8/24.

³⁴¹ ez-Zāriyāt 51/21.

olmuş o renkler ise nürdan hicāb ile yüzünü göstermemiş ve renkleriñ seyr ü eşkālî müşāhede-i nürdan ğāfil bırakmışdır.

Vaqtā ki zūlmet veyā gice olur, o renkler mestūr olur. Bināen ‘aleyh anlaşılır ki renkleri görmeklik nürdan oldu. Zuhūrāt-ı eşyā nūr-ı Hüdā iledir. Zīrā her şey “zāhirun fī nefsihi ve muzhirun li-ğayrihi” dir ki āña nūr tesmiye olunur:

Cenāb-ı Hakk celle ve şānuhū nefsinde esmā’ u şifātıyla zāhir ve mazhar cemī’ müzāhirdir. Bu ecilden ānıñ esmā-i hüsnāsından biri de (nūr) dur. Ve fī hadīs-i Ebī Zerr raḍiyallāhu ānh kāle: “Seeltü yā Rasūlallah sallallāhu ‘aleyhi ve sellem ‘Hel ra’ eyte rabbeke?’ Rabbiñi gördüñ mü yā Rasūlallah? Kāle: ‘Nūrun ennā erāhu’”³⁴² bu nürdür ki veyāhud nūra mensūbdur ki beher ānı gördüm buyuruyorlar.

Bināen ‘aleyh vārişāt-ı enbiyā ve vāşilāt-ı haḳīḳat-i hüdā daḥī “Mā ra’ eytü şey’ en illā ve ra’ eytullāhe ḳablehū”³⁴³ fehvāsınca her neye nazar etseler ibtidā Hüdā’yı görürler āndan şoñra nūr-ı Hüdā ile eşyāyı müşāhede ḳıllarlar müeşşirden eşeri bulurlar. *Meşnevī*:

Nīst dīd-i reng bīnūr-i burun,
Hemḳunīn reng-i ḥeyāl-i enderūn.³⁴⁴

İn burun ez³⁴⁵ āftāb u ez suhā
V-enderūn ez ‘aks-i envār-i ‘ulā.³⁴⁶

[38] Hāricde olan renk ü eşkālî nürsuz görmek müyesser olmadı ki zūlmetde elvān u eşkāl zuhūra gelmez böylece derūnuñ ḥayālīniñ rengi ve aḥvālīniñ rengi daḥī nürsuz temyīz olunamaz ve nāfi’ veyā naşr olandan tefrīk olunamaz.

Elvān u eşkāl zāhir göz ile görölür ḥayāl u aḥvāl derūnu başiretle bilinür. Ve nūr-ı sīretle fark olunur bu nūr zāhir āfitāb-ı sehādan ya’nī nirān-ı zāhirden ve nūr-ı derūnu ise ‘aks-i envār-ı Hüdā’dan ve eşer-i şifāt-ı esmādandır bināen ‘aleyh (aşl-ı nūr)

³⁴² Ebū Abdillāh Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnāut (Beyrut: Müessesetü’r-Risāle, 1421), 35/311 (No. 21392).

³⁴³ Kārī, *Mirkātü’l-mefātīh şerhu Mişkāti’l-mesābīh*, 2/609.

³⁴⁴ Rûmî, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 1 (Beyit: 1124).

³⁴⁵ S- ez

³⁴⁶ Rûmî, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 1 (Beyit: 1125).

nūr-ı başiretdir. Ve nice vücūh-ı ŧetmī ile nūr-ı ŧemsi ve kezālik nūr-ı kamer ve nūr-ı bařardan efdal ve aqvādır. Zīrā kuvvet-i bāřıra kendi nefsini ve idrākini ve hem aletini ki kalb ve dimāğdır idrāk eyler ve külliyāt ve cüz'iyāt ve mevcūdāt ve muřaddemātı dahī idrāk eyler ve bevātın-ı eřyāya nāfiz olur bināen 'aleyh ŧemsiñ ve kameriñ nūrunda bu hařlet ve hūner yořdur öyle olunca "ař-ı nūr" demek saħiř olur.

Meřnevī:

Nūr-i nūr-i çeřm, ħud nūr-i dil est,

Nūr-i çeřm ez nūr-i dilhā ħāřil est.³⁴⁷

Göz nūru řol kuvvet-i bāřıradır ki gözü olan bi'l-cümle ħayvānātda bu nūr mevcūd ve ħāřıldır. Āniñ iřün ħayvānāt her neyi görseler řabi'lerine mülāyim olan ħissederler ħaķıřati bilmezler "nūr-ı nūr-ı çeřm" bunlarda ve bařireti olmayan adamlarda yořdur. Zīrā nūr, nūr-ı çeřm nūr-ı kalbdır yalnızca nūr-ı çeřm ise kalbin nūrundan ħāřıl olur. Ya'nī 'inde'r-ru'yihı sadr ki olan nūr-ı çeřm nūr-ı kulūbdan ħāřıldır. Veyāhūd kuvvet-i bāřıra ve ħavāss-ı zāhireniñ ü nemāsi re'isi cemī' a'zā olan kalbdendir. Her ħissiñ āña ittīřāli ve āndan istimdādı olduđu gibi bu taķrīble gözüñ nūru kalbden ħāřıl olur demekdir. *Meřnevī:*

Bāz nūr-i nūr-i dil nūr-i Ĥudāst,

«K-ū»³⁴⁸ zi nūr-i 'aql u ħis pāk u cūdāst.³⁴⁹

[39] Gözde olan nūr kalbden ħāřıl olunca kalbiñ nūrunuñ nūru ise nūr-ı Ĥūdādır. Ya'nī kalbde bulunan nūra nūr-ı Ĥūdā münzām olmařsızın ki isti'dādları miķdārı her insānda bulunur zīrā nūr-ı Ĥūdā 'aql u ħis nūrundan pāk u cūdādır. İřte bu nūr kalbe münzām olsa āniñla ma'rifetullāh ħāřıl olur. Ve esmā-i řifāt-ı ilāhī bilinür ve merātib-i ilāhiyye temyīz u idrāk olunur. "Bī yesme'u ve bī yubřiru"³⁵⁰ mertebesini bulur. Ĥattā her a'zāsı nūr-ı Ĥūdā ile "Ve eřraķati'l-arzu bi-nūri Rabbihā"³⁵¹ muķtezāsınca mūnevver olduđdan řoñra kendisi aynı nūr-ı Ĥūdā olur.

³⁴⁷ Rūmī, *Mesnevī-i Ma'nevī*, 1 (Beyit: 1126).

³⁴⁸ S: tu

³⁴⁹ Rūmī, *Mesnevī-i Ma'nevī*, 1 (Beyit: 1127).

³⁵⁰ Kārī, *Mirkātü'l-mefātih şerhu Miřkāti'l-mesābih*, 4/1587.

³⁵¹ ez-Zümer 39/69.

Nitekim Cenāb-ı Risāletpenāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem Efendimiz du‘ā etmekle bu ma‘nāya işāret kılub “Allahümme’c‘al fi kalbī nūran ve fi sem‘ī nūran ve fi başārī nūran ve ‘an yemīni nūran ve emāmī nūran ve halfī nūran ve’c‘al lī nūran”³⁵² buyurmuşlardır. Bināen ‘aleyh elvān u eşkālın görülmesi nūr iledir. Nitekim gece nūr olmadığı için renkleri³⁵³ göremeyiz. Bināen ‘aleyh mādām ki nūruñ zıddı sebebiyle nūr peydā oluyor şu halde evvelā nūru āndan şoñra renkleri görmektir ya‘nī o nūru görüb şoñra rengi görmegi nūruñ zıddıyla bilirsın bilā-fıkr u tevaqquf buñu bilmek bedīhiyātdandır. Mülāhaza ve nazara muhtācdır.

Bu ‘ālemde her şey zıddıyla münkeşif olur. Geceden, gündüz, kış olmasa yaz faqr olmasa ğına, şekāvet olmasa sıhhat, hayāt olmasa mevtden kim āgāh olurdu. Kezālik zulmet olmasa nūr ilā āhiri buña mümāşil zillet-‘izzeti, zaḥmet -rāḥatı, yetebeyyen kılar. *Meşnevī*:

Pes, nihānīhā be zid peydā şevēd,

Çünki Ḥakrā nīst zid, pinhān būved.³⁵⁴

Kezālik “el-eşyā-u tetebeyyenu³⁵⁵ bi-ezdādiḥā”³⁵⁶ feḥvāsınca nihānīler zıddıyla ‘ayān olur. Çünki cenāb-ı vācibü’l-vücūda zıdd yoḡdur bināen ‘aleyh nihān olur ya‘nī cenāb-ı Ḥaḡḡ’ıñ vücūdda şerīk u niddi ve ulūhiyyetde muḡābil ve zıddı yoḡdur ki bi-vāsıta-i tezād ve ḡābil-i zūhūra gele belki cemī‘ evşāf-ı mütezādde esmā-i müteḡābile ile mürāyā-yı kāināt ve mecāli-yi mevcūdātda mütecelliyē olan ḡazret-i Allah’dır. ‘ināyet-i ḡuffāsı kemāl-i zūhūrundandır ve nihān olması ziyāde ‘ayan olmasındandır.

[40] Ey to maḡfī der zūhūr-ı ḡavīşten

Vī raht pinhān bi-nūr-ı ḡavīşten³⁵⁷

demişlerdir.

Meşnevī:

Ki nezer ber nūr būd, ān geh be-reng,

³⁵² Kārī, *Mirkātü’l-mefātīh şerhu Mişkāti’l-mesābīh*, 1/166.

³⁵³ S+ göre

³⁵⁴ Rūmī, *Mesnevī-i Ma’nevī*, 1 (Beyit: 1131).

³⁵⁵ S: yetebeyyenu

³⁵⁶ Kārī, *Mirkātü’l-mefātīh şerhu Mişkāti’l-mesābīh*, 2/620.

³⁵⁷ Şirīn-i Mağribī, “Gazel no: 138” (07 Ekim 2022).

Žid be-žid peydā būved çün rum u zeng.³⁵⁸

Pes be židd-i nūr dānistī tu nūr,

Židžidrā mīnemāyed der şudūr.³⁵⁹

Nūr-i Hākrā nīst židdī der vücūd,

Tā be žid-ı ūrā tevān peydā nemūd.³⁶⁰

Zīrā nazar evvel nūra olur āndan şoñra reñge olur öyle olunca židd židdıyla peydā olur. Beyaz kimse ile zenci kimse gibi bināen ‘aleyh nūru židd nūr ile bildik zīrā židdi židd gösterir şudūr da böyle olunca nūr-ı Hākkı bu yolda istidlāl kılmak mümkün degildir.

Hākk Te‘ālā hazretleriniñ nūrunuñ vücūdda židd ve niddi yoğdur ki židdi ile ānı peydā ve hüveydā göstermek mümkün olsun zīrā (nūru) zulmetiñ židdi olan nūr degildir ki āniñ nūrunu zulmetle bilesin ve vaħdeti keşret-i müte‘ālī olan vaħdet degildir ki vücūd-ı muğayyeden vücūd-ı mutlaķı ayırub āña bu istidlāl ile ‘ārif ü vāķıf olasın.

Eger nazar-ı Hākk bīniyle baķarsan bir vaħdet görürsün ki cemī‘-i keşerātla revnümā olmuş ve bir haķıkat bulursun ki cümle ezdād ve iħtilāfātla zuhūr kılmış ma‘a hāzā bu keşerāt ve müzāhir [41] āña maħall u mekān degildir.

Meşnevī:

Lācerem ebşār-i mā «lā tudrikuh,

Ve-hve yudrik», bin tu ez Mūsā(v) u kūh.³⁶¹

Bu beyt-i şerīf sūre-i En‘ām’da olan āyet-i kerīmeye işāretidir. “Lā tūdrikhū’l-ebşār ve hüve yūdrikū’l-ebşār”³⁶² buyrulmuşdur ki lā cerasime bizim gözlerimiz ol Allah’ı idrāk u iħāta edemez. Nefy-i idrāk nefy-i ru’ yeti müstelzimdir zīrā idrāk

³⁵⁸ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1 (Beyit: 1132).

³⁵⁹ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1 (Beyit: 1133).

³⁶⁰ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1 (Beyit: 1134).

³⁶¹ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1 (Beyit: 1135).

³⁶² el-En‘ām 6/103.

iḥāṭaya derler. Ḥaḳḳ Te‘ālā iḥāṭa olunmakdan münezzehdir. Ve ol Allah bizim ebşārımızın cem‘ini idrāk eyler. Bizim başarılarımız ānı idrāk eylememek ḥuṣūşunu sen Mūsā ‘aleyhi’s-selāmdan ve Cebel-i Ṭūr’dan gör ki Cebel-i Ṭūr’a tecelli-yi ilāhī olduğda Cebel-i Ṭūr medkūk ve mütelāşī olub parçalanarak zerrāta ayrıldı. Ve ḥazret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām ğaşy oldı. Yıķıldı ‘aķlı gitdi ba‘de’l-ifāķa “Subḥāneke tübtü ileyke ve ene evvelü’l-mü’miñ”³⁶³ deyüb cenāb-ı Ḥaḳḳ’ı bu başarıla idrāk olunmaķdan tenzīh kıldı.*Mesnevī*:

Şüret ez me‘nī, çü şir ez bīşe dān,

Yā çü āvāz u suḥen z-endīşe dān.³⁶⁴

İn suḥen v-āvāz ez endīşe ḥāst,

Tu nedānī beḥr-i endīşe kucāst.³⁶⁵

Līk çun mevc-i suḥen didī leṭīf,

Beḥr-i ān dānī, ki bāşed hem şerif.³⁶⁶

Bizim gözümüzün cenāb-ı vācibü’l-vücūdu göremediği min ḥaysü zātuhudur. Ya‘nī ‘ālem-i ma‘nā bu göz ile görölmez.

[42] Yoksa ma‘nā şüretde zühür eylediği cihetle şüretten ‘ālem-i ma‘nāya ‘arīf olursun ve āşārdan müeşşiri bilirsin nitekim cenāb-ı pīr-i destgīr temşīl buyuruyorlar meşelā: Arslan meşīstānda neşv ü nemā bulub ve āndan çıkub zuhūra gelir yine āña ‘avdet ider kezālik bu gördüğümüz şüret ‘ālemi daḥī meşīstān ma‘nādan neşv ü nemā bulur. Ve āndan zuhūra gelir ve yine āña ric‘at ider ve yāhud şüret ‘ālemini endīşeden ḥāşıl olan söz veyā āvāz gibi bil ki ma‘nā ‘ālemi fikr ü endīşe gibidir ve şüret ‘ālemi söz ve āvāz gibidir. Bu söz ve bu āvāz endīşeden kalkdı ve ḥāşıl oldu ma‘a ḥāzā sen bilmezsiñ ki baḥr-ı endīşe ne mekāndadır ki insāna dāḥil ve āndan ḥāric veyā muttaşıl veyā munfaşıldır lākin mādām ki baḥr-ı mevc-i saḥnı gördün ki

³⁶³ el-A‘rāf 7/143.

³⁶⁴ Rûmî, *Mesnevî-i Ma‘nevî*, 1 (Beyit: 1136).

³⁶⁵ Rûmî, *Mesnevî-i Ma‘nevî*, 1 (Beyit: 1137).

³⁶⁶ Rûmî, *Mesnevî-i Ma‘nevî*, 1 (Beyit: 1138).

laṭīfdır ū hālide āniñ baħrını ya'nī ıkdıđı maħalli daħı bilürsüñ ki ūerıfdır. Zırā bir yudum deniz ūyu büyük bir deniziñ ūyuna delālet ider. Eūerden meūūire istidlāl olunur ve cz'den külle istiūhād u intikāl kılnur ve kıs 'alā hāzā 'ālem'ū-ūreti ve 'ālem'l-ma'nā ve'ū-ūun'u ma'a'ū-ūāni'i'l-a'lā dır. Meūnevı:

n zi dāniū mevc-i endıūe bitāht,
Ez suħen v-āvāz-i ³⁶⁷ ūret bisāht.³⁶⁸

Ez suħen ūret³⁶⁹ bizād u bāz murd,
Mevc ħudrā bāz ender beħr burd.³⁷⁰

ūret ez biūreti āmed burn,
Bāz³⁷¹ ūd, k- «innā ileyh-i rāci'n». ³⁷²

nki 'aql u dāniū baħrından endıūe tālī'ası taūavvur olub ħalkm ve meħāric cānibine arpdı ve ol taūavvurāt-ı zihniye mertebe-i meħāricde ħurf u kelimāt libāsını giyb mstemendin ve ol saħniñ āvāzından ūret düzdü ve elfāz u 'ibārāt ūeklini bađladı. [43] Sözden ūret dođdu ve ma'nā ħāūıl oldu ve ger öldü ve zāil oldu zırā ħurf u kelimāt a'rāz-ı seyyāle gibidir ki iki zaman bāki almaz. Bi-ħukmi "Külli ūey'in yerci'u ilā aūlihi"³⁷³ feħvāsınca söz tāifesi ger baħrına gitdi. Kezālik cemı' ūret bı-ūretlik 'āleminden ki 'aql küll 'ālemdir. Nefs-i raħmānı gibi ma'āni-yi esmā-i ilāhiyeyi izħār kılar ve ger āña gider. Biz cümlemiz ve bi'l-cümle mevcdāt-ı mmkne taħkıkān āña rāci'leriz.

Pes turā her leħze merg u³⁷⁴ rec'etıst,
Muūtefa fermd: «Dunyā sā'atıst». ³⁷⁵

³⁶⁷ S- 

³⁶⁸ Rmı, *Mesnevı-i Ma'nevı*, 1 (Beyit: 1139).

³⁶⁹ S: savt

³⁷⁰ Rmı, *Mesnevı-i Ma'nevı*, 1 (Beyit: 1140).

³⁷¹ S: Yāz

³⁷² Rmı, *Mesnevı-i Ma'nevı*, 1 (Beyit: 1141).

³⁷³ Kārı, *Mirkātü'l-mefātıħ ūerhu Miūkātı'l-mesābıħ*, 7/2936.

³⁷⁴ S- u

³⁷⁵ Rmı, *Mesnevı-i Ma'nevı*, 1 (Beyit: 1142).

Cümle ‘ālem mī şod her dem fenā

Bāz peydā mī nümāyed der-beķā

Hest ‘ālem dāder seyr-i cülüs

Nīst ħāli yek nefis ez hal‘ u lebs

Eger nazār-ı ħaķīķat-i bīnle baķarsaķ bizim iķün her laħza ölmek ve ric‘at etmek vardır. Ve herkesi daħī böylece ānen fānen mevt ü ħayātdadır lākin teceddüd-i imtişāl ve te‘ākub-i eşķāl eylediği iķün ekşer maħcūblar bu sırdan ġāfildir. Bu ma‘nā ise “Bel ħüm fī lebsin min ħalkın cedīdin”³⁷⁶ ki efrād-ı mümķünātdan herbir ferd dāimā ħal‘ u lebsde ve fenā ve beķādadır ki āyet-i kerīmeniñ ma‘nā-yı ħaķīķisinden ħāşıldır. Bu nükteyi iş‘ār iķün Cenāb-ı Risāletpenāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem Efendimiz ħazretleri “ed-dünyā sā‘ātün”³⁷⁷ buyurmuşdur. Müddet-i dünyā bir sā‘at olunca bir adamıñ ‘ömrü ol sā‘atde bir dem olur. nihāyetü’l-emr bir dem-i sür‘at-i engīzīyi şun‘-ı Ĥüdā mümted gösterür ammā “ke-lemhi’l-başari ev hüve aķreb”³⁷⁸ dir. Ehlullāh ‘indinde ħalallāhu Te‘ālā “ve mā emrū’s-sā‘ati illā ke-lemhi’l-başari ev hüve aķreb”³⁷⁹ dir.

Meşnevî:

[44] Fikr-i mā tirīst ez hū der hevā,

Der hevā key pāyed? Ayed tā Ĥudā.³⁸⁰

Bundan evvelki beyt-i şerifinde “To nedānī baħr-ı endīşe kocā est” sen baħr-ı endīşeniñ nerede olduğunu bilmezsin buyurmuşlar ve baħr-ı endīşeye münāsib birķaķ ebyāt-ı şerīfe daħī irād u ħal‘ u lebs sırrını daħī bu münāsebetle beyān buyurduğdan şoñra baħr-ı endīşeyi ve menba‘-ı fikri beyān idüb buyururlar ki:

Ey tālīb esrār-ı ilāhī bizim fikrū endīşemiz kūyā bir o ķadar hüviyet-i zāt-ı ilāhiyeden hevā-yı vücūd-ı insāniyeye ol ķadar fikr oķu gelir. Eglenür tā yine Ĥüdā-yı

³⁷⁶ Kāf 50/15.

³⁷⁷ Kārī, *Mirkātü’l-mefātih şerhu Mişķāti’l-mesābīh*, 3/1229.

³⁷⁸ en-Nahl 16/77.

³⁷⁹ en-Nahl 16/77.

³⁸⁰ Rûmî, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 1 (Beyit: 1143).

Te‘ālāya gider bināen ‘aleyh dem be-dem sehām-ı efkār u efhām hüviyet-i ilāhiyeden hevā-yı k̄ulüb-ı insāniyeye atılır yine cevānibine ‘avdet eyler.

Kezālik dūnyā ve mā fihā ne kadar varsa her ānda Hakk cānibinden nefis-i Raḥmāniye vāsıtasıyla her şeye vücūd i‘tā olunur. Ve yine muḳtezā-yı eḫadiyet ve k̄ahhāriyetle ānlardan sūlb u aḫz olunur nitekim bu ma‘nāya işāret olarak buyururlar.

Meşnevî:

Her nefes nev³⁸¹ mīşevēd dūnyā(v) u mā,

Bīḫeber ez nev³⁸² şuden ender beḳā.³⁸³

Her ʔarfetü’l-‘aynda ya‘nī göz k̄apayub açmaḳda bu dūnyā mürde vü ḫayy olur. Bu eşyā ve biz her ānda bu dūnyānīñ köhneliginden ve yeniliginden bī-ḫaberiz.

Bu cihānīñ bu şüretiñ bir nev‘ üzere beḳāsından oḳuñ bir k̄ıt‘adan ḫareketi gibi olan vaz‘iyetinden k̄iyās eyleriz ki bu ‘ālem laḫza be-laḫza köhne ve cedīd olur. Tevzīḫ-i ma‘nā şu vechiledir. Esmā-i ilāhiye iki k̄ısımdır. Birisi laṭīfiye diğeri k̄ahriyedir. Ve bu her ikisi her ānda kār u ‘ameldir ki ḫiçbirine ta‘tīl mümkün degildir ḫaḳāyīḳ-i imkāniyeden herhangi bir şey vücūda gelse derḫāl raḫmet-i raḥmāniye ānı ahz idüb āña ifāza-i vücūd eyler ve eḫadiyet-i ḫaḳīḳī ki ber muḳtezā-yı [45] ism-i k̄ahhār ta‘ayyünāt ve istid‘ā-yı izmiḫlāl keşerāt eyler. Derḫāl ol vücūdu nefisinden ḫal‘ u şulḫ eyler. Ol ānda raḫmet-i raḥmāniye evvelki üslüb üzere āña ifāza-i vücūd eyler yine vaḫdet-i ḫaḳīḳiye ānı andan sūlb ü aḫz eyler. Fi‘ilī ḫāzā cemī‘ eşyā dāimā i‘dām u icād ve efnā vü beḳā üzere olub dūnyā ve mā fihā her dem köhne ve cedīd olmaḳdan ḫālī degildir bināen ‘aleyh bu cihān ve kevn ü mekān a‘rāz-ı seyyāle gibi oldu ise bu cümleden ‘ömr-i insānīyi daḫī mā-ı cārīye teşbīḫ idüb buyururlar:

‘Umr hemçün cūy nev³⁸⁴-nev mīresed,

Mustemirrī mīnemāyed der cesed.³⁸⁵

Ān zi tīzī mustemerşekl āmedest,

³⁸¹ S: tu

³⁸² S: tu

³⁸³ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1 (Beyit: 1144).

³⁸⁴ S- tu

³⁸⁵ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 1 (Beyit: 1145).

Çun şerer, k-eş tîz cunbânî be dest.³⁸⁶

‘Ömr-i insânî âb-ı revân gibi durmâz yeniden yeniye yetişüb cereyân ider. Ve her dem güzeşte olur. nefis-i Raḥmânî ifâza-i ‘ömr eyler. Bu cihetden cesed-i insânîde ‘ömr-i müstemirr dâimâ görünür. Müteceddidü’l-emşâl ve müteşâbihü’l-eşkâl olduğu gibi kemâl-i sür‘at-i sırriyândan ğâyet tîz cereyandan ol ‘ömr-i müstemirr işkil gelmiştir. Ve ḥüsn-i insânî ânda ğalaṭ idüb ‘ömrü uzun şanır şunuñ gibi meşelâ bir ağaç dalınıñ ucu tutuşdurubda o dalı sür‘atle şaĝa sola toĝru hareket veyâ dâire-i müdevver hâlinde çevirirsek dalıñ ucundaki ateş ḥaṭṭ-ı müstaḳîm ve dâire şeklinde görünür. Ḥazret-i Ḥüdâvendigârimiz bu ḥuşuşu temşîlen irâd buyururlar. *Meşnevî*:

Şâḥ-i âteşrâ bicunbânî be sâz,

Der nezer âteş nemâyed bes derâz.³⁸⁷

Ya‘nî bir âteşe muzâf soḥṭayı kendi şun‘ıñla ve kârıñla tahrîk eyleseñ nazarda [46] ziyâde ṭûl u dirâz âteş görünür ki noḳta-i nâriye-yi cevvaleniñ ya kürrevî işkil veyâhüd ḥaṭṭ-ı müddet-i mer‘î olması muḳarrerdir. Muĝâlata-i ḥavâss-ı zâhire ve bâṭına çoḳdur ve ḥavâss-ı müdrîkâtın ḥaḳîḳat-i nefisü’l-emre ıṭṭılâ‘ı yoḳdur. Lâ siyyemâ kuvvet ü ehemme ve kuvvet-i ḥayâliyenîñ ekşeriyetle görüb bildiĝi ber ‘aks-i ğalaṭdır. Nitekim bu ḥiss-i zâhir serâb u ma‘dûmu mevcûd ve kaṭre-i nâriyeyi ve ḥaṭṭ-ı memdûd görür ve noḳta-i cevvaliyeyi dâire-i zu‘am eyler. Kezâlik aḥvâl dört şüret-i dâire mevcûdât-ı mümkinede teceddüd-i tecelliyât-ı ĝayr-ı mütenâhiye ile zâhire olan noḳta-i vaḥdeti mümkinâtdan ĝayrı görüb ve keşerât ve ta‘ayyünât nefsi’l-emrde emr-i i‘tibârî iken ḥaḳîḳât vücûdu dâr-ı zü‘am eyler ḥalbuki ‘inde ehli’ş-şuhûd dâire-i mevḥûmu gibidir.

Ḳıṭ‘a:

În noḳta ez gerdeşi dâred

Ber-şüret-i dâire ber âmed

Be-güzâr ḥayâl ve vehm-i be-neker

Tâ dâire-i noḳta nümâyed

³⁸⁶ Rûmî, *Mesnevî-i Ma‘nevî*, 1 (Beyit: 1146).

³⁸⁷ Rûmî, *Mesnevî-i Ma‘nevî*, 1 (Beyit: 1147).

İşte şun'-ı ilāhī bir nefesi çok zamān ve bir ānı nice bin eyyām gösterir. Halbuki eyyām-ı ulūhiyyete nisbetle bu dünyā bir sâ'atdir. Bu aḥvāl-i mücerred kıl ü kāl eyleyemez belki bu esrār-ı ilāhīniñ aşḥābı olan ricāle ḥidmet etmek ve isti'dādla hidāyet-i rabbāniye erişmek lāzımdır.

[47] **Ḳuvvā-yı Zāhire ve Bāṭna-i Nübüvvet**

İnsānda evvelā ḥalk buyrulan “lems” ḥāşşasıdır. Bu ḥāssa ile ḥarāret, berüdet, rutübet, buyüset ve leyyin ve ḥuşūnet ve bunlar gibi mevcüdātından dahā sāir birtakım ecnās idrāk ider. Elvān u eşvātı idrāk idemez. Ve bunlar āniñ beyāniñde ma'dūm ḥükmündedir. Ba'dehū (başar) ḥalk olunmuşdur. Bu ḥaşşa ile elvān u eşkāl idrāk olunur ki bunlar 'avālim-i maḥşūşātın eñ vāsī'idir. Ba'dehū (sem') açılıb eşvāt u naḡmātı işidir. Yedi yaşına ḳarīb olduğda ḳuvve-i mümeyyize ḥalk buyrularak insān-ı maḥşūşātından fazla olarak 'ālem-i ḥissde bulunmayan bir takım umūru derk etmeye başlar ki bu ḥāl insānlar için bir ṭavr-ı āḥardır. Ba'dehū teraḳḳī iderek 'aḳıl ḥalk olunub bununla umūr-ı vācibe ve mümkinine ve mümteni'ayı ve bunlarla beraber ṭavr-ı 'aḳıldan evvel güzerān iden eṭvārda bulunamayan umūr ve ḥuşūşātı derk eyler aḳılın öte ṭarafında dahī bir ṭavır vardır ki ānda bir başḳa göz açılarak zāhir gözülle görülemeyen muḡayyebāt u āyende vukū' bulacak umūr müşāhede olunur ki ma'ḳūlāñ ı idrākden ḳuvve-i mümeyyizeniñ ve ḳuvve-i mümeyyize ile idrāk olunan şeylerden ḳuvve-i ḥissin ma'zūliyyet ve maḥrūmiyeti gibi 'aḳıldan ānları idrākden 'āciz ve ḳāsırdır.

Maḥşūşātından fazla olarak 'ālem-i ḥissde bulunmayan umūru idrāk ki bu ḥāle ḳuvve-i mümeyyize dediklerine nazaran 'aḳlıñ idrāk eylediği ḥuşūşāt ḳuvve-i mümeyyizeye 'arz olunsa ḳuvve-i mümeyyize ānları ne şüretle istib'ād eylerse ba'zı 'uḳalā da müdrikāt-ı nübüvveti ḳabūl etmeyerek şırf cehl neticesi olarak istinād idecek ellerinde hiçbir delil olmadığı ḥālde kendileri o ṭavra vāşıl olmadıkları cihetle istib'ād etmişler ve nefisü'l-emrde dahī mevcūd olmadığını zann eylemişlerdir.

Bu öyle bir ḥāldir ki ānadan ṭoḡma bir köre elvān u eşkālīñ ta'rīfine ve ḥikāyesine beñzer. Ṭabī'idir ki fehm idemediği gibi zihninde de ba'id görür ve ṭaḳrīb idemez nitekim āyet-i kerīmede vārid olmuşdur “İnneke lā tüsmi'u'l-mevtā ve lā

tüsmi‘u‘ş-şummed-du‘ā izā vellev müdbirīn”³⁸⁸ Habībim sen ölüye işitdiremezsin ve anadan toğma bir sağıra arkasını dönmüş bir hâlde iken çağırılmayı işitdiremezsin buyrulmuştur.

Ma‘māfih Cenāb-ı Kādir-i Kāyyūm hazretleri kullarına ahvāl-i nebeviyeyi istib‘ād etmemeleri için [48] bir numüne ihsān etmişlerdir ki bu da uyku dur zīrā uyuyan bir kimse ātiyen vuqū‘ bulacak bir maddeyi āynen veyā mişāl hey’etinde görür ki ta‘bīrānı keşf u izhār ider. Görerek derk ider.

Eger insān şu hālī tecrübe etmemiş olsa da farāza “Ba‘zı kimseler vardır ki baygın bir hâlde ve kuvvā-yı hāssası mu‘aṭṭal olduğu şüretde muğayyebāta muṭṭali‘ olurlar” dense rādi‘ inkāra varacağı gibi bunun bir emr-i müstaḥīl olduğunu işbāt için esbāb-ı idrākin kuvvā-yı hāssadan ‘ibāret olduğunu ve bir kimseniñ kuvvā-yı hāssa ile derk edemeyeceği bir şey ānıñ büsbütün ‘aṭaletiyle derkine imkān olmayacağı beyānıyla ikāme-i bürhāna kalkar. İşte bu delīl bir nev‘-i kıyāsdır ki nefsi‘l-emr ānı mükezzibdir.

‘Akl eṭvār-ı ādemiyeden öyle bir ṭavırdır ki bu ṭavırda hāşıl olan bāṭın gözü ile zāhir gözünün ve havāss-ı zāhireniñ göremeyeceği ve anlayamayacağı envā‘-ı ma‘kūlāt görülür ve idrāk edilir.

Kezālik nübüvvet dahī öyle bir ṭavırdır ki bundan vücūda gelen ḥaḳīkāt gözü nūrundan bi‘l-cümle muğayyebāt görülür ve ‘aqlıñ idrāk edemeyeceği bi‘l-cümle umūr u ḥuşūṣāt āşikār olur.

Nübüvvetin imkān vücūduña ‘aql ile nāil olmak mutaṣavver olmayan ma‘ārifdir. Zīrā ‘ilm-i ṭıbb ‘ilm-i nücūm gibi ‘ilimler ki ancak ilhām-ı Rabbānī ve tevfiḳ-i ilāhī ile vücūda gelmiştir yohsa tecrübe ile bilünür şeyler degildir zīrā aḳkām-ı nücūmdan öyle vuqū‘āt vardır ki biñ senede bir kere ancak zāhir olur. Ve görünür böyle bir şey’e tecrübe ile vuqūfuñ imkānı olmadığı gibi edviyeniñ havāşşı da aynı bu şüretledir. Görülüyor ki ‘ālem-i imkānda ‘aqlıñ idrāk ve ta‘aḳkul edemeyeceği umūruñ idrāki için bir ṭarīḳ mevcūddur işte nübüvvetden de murād budur. Ve nübüvvet ancak bundan ‘ibāretdir. Ya‘nī dāire-i müdrikāt ‘aqlıñ ḥāricindeki eşyā-yı idrāk havāşş-ı nübüvvetden bir ḥāşşa olduğu ve bundan başka dahā pek çok ḥāşşa olup işbu beyān

³⁸⁸ er-Rūm 30/52.

etdigimiz hāşşa ise deryā-yı nübüvvetden bir katre dir. Bu hāşşanıñ insānlara numūnesi ise uyku eşnāsındaki müdrıkāt olmağla berāber ‘ilm-i tıbb ve nücūm ve daķāik-i fenn-i hey’et ve buña mūmāşil bir takım ‘ilimlere vāķıf bulduklarından bināendir ki bu ‘ilimler mu‘cizāt-ı enbiyādandır. Zīrā ‘aķıl ile ‘uķalānıñ āña vuşülü için başka tarīķ yokdur nübüvvetiñ hāvāşş-ı sāiresine gelince bunlar da tarīķ-i taşavvufa sülūkla hāşıl olacak zevķ-i vicdānī ile anlaşılabilir.

[49] Taşarruf

İnsānıñ melāike cinsinden de ķudreti vardır ki zeva’l-‘uķūlūñ ğayrısında yokdur. Meşelā ‘ālem-i ecsām izn-i ilāhī ile melāike-i kirāma müsahħhardır. İrādet-i ilāhī ile rüzgārlara, yağmurlara nebātāta hıdmet iderler. Kālb-i insān daħı evvelce beyān edildiği üzere melāike gevherinden halk olunmağla ‘ālem-i ecsāmda da taşarrufāta kādirdir huşūşuyla ‘ālem-i hāşşdaki kendi vücūdudur bunda taşarrufu zāhirdir meşelā yazı yazmak için parmak kendi hareketine kādır degildir. Tā ki ķalbiñ irādeti olmayınca ve kezālik yemekde ağız içindeki rutūbet ğuddeleriniñ ta‘āma karışarak hāzımı teshīl gibi buña mūmāşil mezkūrātda ķalbiñ taşarrufu ve bedeniñ āña müsahħhar olduğu görölmekdedir. Kezālik ahlāķ-ı zemīmeden taħhīr ve tamāmiyle taşfiye edilmiş olan bir ķalbde ahlāķ-ı melāike zāhir olduğundan cism-i āħara daħı taşarrufa kādirdir nitekim ķalbiñ bu hāldeki heybetiyle arslana, kaplana nazar etse kendisine münķād olur. Hāstaya nazar etse ‘aynı şifā olur. Bunlar tecrūbe ile ve bürhān-ı ‘aķılla şābit olmuş birer haķīķatdır.

‘Aķl ve Şehvet

Ķāle Rasūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem: “İnnallāhe Te‘ālā haķāķa’l-melāikete ve rakkebe fihimū’l-‘aķl.”³⁸⁹

Allāh Te‘ālā melāikeyi halk eyledi ve ānlarıñ vücūdunda ‘aķlı rūħlarına terkīb eyledi. Ya’nī bunlarıñ vücūdunu ‘aķl u rūħ ve nūruñ birbirine inzimāmından halk eyleyüb mazħar-ı leţāfet ve nūrāniyet kıldı bināen ‘aleyh bunlardan ma‘şiyet şādır olmaz.

³⁸⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rūhu’l-Beyān* (Dımaşķ: Dāru’l-Fikr, ts.), 2/9.

“Ve hālağa’l-behāime ve rakkebe fihimü’ş-şehvete”³⁹⁰ ve daḥī behāyimi ḥalk eyledi ve ānlarda şehvet terkīb eyledi ya’nī ānların vücūdunu şehvet-i nefisāniye ve kuvvet-i cismāniye ile terkīb idüb ‘aql ve nūrundan bī-behre eyledi.

[50] “Ve hālağa benī Ādeme ve rakkebe fihimü’l-‘ākle ve’ş-şehvete”³⁹¹ daḥī benī Ādem’i ḥalk eyledi ve ānlarda ‘aql u şehvet terkīb eyledi bināen ‘aleyh benī Ādem berzah-ı cāmi’ oldu. ‘aklı ve rūḥu cihetinden meleklerle müşābih ve şehveti ve tabi’ati ḥayşiyetinden ḥayvānāta müsāvī ve mümāşil oldu bu i’tibārla insāna mecmu’u’l-baḥreyn denildi.

“Femen ğalebe ‘aқlehū şehvetehū fehüve a’lā’l-melāiketi” o kimse ki ‘aklı şehvetine ğālibdir bināen ‘aleyh melāikeden eşref ü a’lādır. Zīrā insān şehvāt-ı nefisāniye ve muқteziyāt-ı ḥayvāniyesini tā’at-ı ilāhiyede terk ederek kesb ü kemāl etmiştir. Melāike ise henüz şehvāt-ı ḥayvāniye ile ibtilā olunmadığı gibi belki teraқkı ve tenezzülden daḥī herbiri kendi maқām-ı ma’lūmunda karar etmiştir.

“Ve men ğalebet şehvetühū ‘aқlehu fehüve ednā mine’l-behāim”³⁹² o kimse ki şehveti ‘aқlına ğālibdir bināen ‘aleyh behāyimden ednādır nitekim Qur’ān-ı Kerīm’de bunlar ḥaқkında “ulāike ke’l-en’āmi bel hūm eđallu”³⁹³ buyrulmuştur.

Cenāb-ı pīr-i destgīr buyurur.

Meşnevī:

V-īn beşer hem z-ımtihān kısmet şudend,

Ādemīşeklend u sī ummet şudend.³⁹⁴

Bu beşer daḥī imtiḥān cihetinden aқsāma ayrıldılar ya’nī egerçi nev’ī beşer cemī’an şüretā ādemī şeklindedirler lākin ma’nen üç tāife olmuşlardır.

Birinci fırçası müstağraқ-ı mutlak olanlarıdır ki nūrāniyet ve rūḥāniyet ile ittişāf etmiş ḥazret-i ‘İsā ‘aleyhi’s-selām gibi meleke mülḥaқ olmuşlardır. Ya’nī beşeriyeti melekkiye tebdil kılmış ve rūḥ-ı mücerred olmaқ mertebesini bulmuşlardır. Gerçi naқşı Ādem naқşı ve lākin ma’nāsı Cibril gibidir ki çeşm u havā ve kıl u қalden

³⁹⁰ Bursevī, *Rūhu’l-Beyān*, 2/9.

³⁹¹ Bursevī, *Rūhu’l-Beyān*, 2/9.

³⁹² Bursevī, *Rūhu’l-Beyān*, 2/9.

³⁹³ el-A’rāf 7/179.

³⁹⁴ Rūmī, *Mesnevī-i Ma’nevī*, 4 (Beyit: 1505).

kırtulmuşdur. Bu tâife kuvvet-i ğadıbiye ve şehevîye ki rehzen-i ‘aql u rûhdur bunlarıñ mazarratından ve sâir ahlâk-ı zemîmeden halâşı olub rûhü'l-ı-kudüs gibi pâk u tâhir olmuşlardır ki riyâzet ve zühd ve cihâddan da kırtulmuşlar kûyâ Âdem'den toĝmamış ‘aynı melâike ve nûr-ı mahzâdır.

İkinci fırkaya gelince: Bu kısım çeşm-i mahzâ ve şehvet-i mutlak oldular ya‘nî müşteheyât-ı nefsanîye ve muktezayât-ı [51] tab‘iyeleri vâsıtasıyla hayvâniyet mertebesine tenezzül idüb ğadab u şehvet sıfatlarına mübtelâ kalmışlardır bunlarıñ vücûdundan cibrîliyet ve melekîyet vaşfı gitmiştir. Zîrâ bunlarıñ hâne-i tenleri târalmış ve bu cihetle o evşâf-ı ‘âlî bu târ maħalde kalamayarak aşlı olan câna rücû etmiştir. Ya‘nî “Küllü mevlûdin yüledü ‘alâ fıtrati'l-İslâm”³⁹⁵ hadîs-i şerîfi muktezâsınca fıtrat-ı İslâmiye ve kuvvet-i rûhâniye ve envâr-ı ‘akliye ki evşâf-ı melekîyedir bunlarıñ vücûdunda dahî var idi lâkin ‘azîmü’ş-şân olan o evşâf-ı melekîyye ve kuvvet-i ruhâniye bunlarıñ târ olan hâne-i vücûdlarında qarâr etmekden istinkâf idüb ‘âlem-i rûhâniye cânibine firâr etmiştir.

Cenâb-ı Hüdâvendigârımız buyurur *Mesnevî*:

Murde gereded şehs, «k-û»³⁹⁶ bîcân şeved,³⁹⁷

Her şeved, çun cân-i ũ bî ân şeved.³⁹⁸

Mürde oldur şu şahış ki o bî-cân ola hür olur ol şahışñ cânı çünki ânsız ola burada ândan murâd kuvvet-i kudsiye ve letâfet-i rûhâniyedir ki hayât-ı kalbiyeden ‘ibâretidir. Ya‘nî bir şahış ki bî-cân ola muħakkak mürde olur. Ve ol cân ki kuvvet-i kudsiye ve hayât-ı kalbiyeden hâlî olur hür olur. Belki ândan edall olub ebedî zulmet içinde kalır bir takım kimseler vardır ki kâinâtı şırf bu gördükleri gibi şüret olduĝu ve hayât-ı ma‘nevîyenin kat‘an kıymeti bulunmadığı ve bütün kuvvet ve kudretin ve kezâlik, bi‘l-cümle âşâr-ı şanâ‘iye ve ‘ilmiyenin şırf ‘aql u idrâkleriyle ve zaman ve tekâmül ile bu hâle geldigini ve‘l-hâşıl kuvvet ve kudret-i ilâhiyenin hiçbir şüretle vech-i te‘şîri olmadığını iddi‘â iderler bu şekil eşhâş öyle kimselerdir ki altunlar, şırmalarla tezyîn edilmiş kumaşlar doĝumasını ka‘r-ı deryâdan cevâhirin ihrâcını, hendese, nücüm, tıbb, felsefe, ve buna mümâsil ‘ilm-i miyâh, fenn-i mi‘mârî ve bi‘l-

³⁹⁵ Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, “Cenâiz”, 91 (No. 1385); Sicistânî, *es-Sünen*, “Sünnet”, 18 (No. 4714).

³⁹⁶ S: kûyi

³⁹⁷ S: bûd

³⁹⁸ Rûmî, *Mesnevî-i Ma‘nevî*, 4 (Beyit: 1511).

cümle umūr-ı ḥasīse ve hīl-u desīseye ‘āid ‘ulūmu ‘aql-ı ma‘āşları icābı olarak sırf umūr-ı dünyeviye ve müşteheyāt-ı nefisāniyeleriniñ te‘mīnine ma‘tūf bir şüretde bilirler ve lākin bu ‘ulūmuñ menāfi‘-i ‘umūmiyeye şāmil yetīm, fakīr ve ihtiyārleriniñ ḥuķūķ ve mu‘āveneti gibi ve‘l-ḥāşıl rızā-yı ilāhiyeye ‘āid aķsāmını bilirlerse de anlamazlar ve ķalbleri ķuvvā-yı şehevāniye ve nefisāniyeleriyle ma‘mūr olduđu cihetle okuduklarını da görmezler. [52] Cenāb-ı Ḥaķķ’a ve āniñ yol ve menziline ve ḥuşuşıyla rızā-yı ilāhīsine ‘āid olan ‘ilm-i ḥaķīķati ancak şāhib-i dil olanlar bilir.

Nitekim cenāb-ı vācibü’l-vücūd ḥazretleri Qur‘ān-ı Kerīm’inde beyān buyururlar “Ve leķad zera’nā”³⁹⁹ biz ḥaķķ etdik “li-cehenneme” cehennem için “Keşīren mine’l-cinni ve’l-insi” cinn u insden birķok kimseleri ki ḥūkm-i ezeli bunlarıñ şekāvetine muķadder olmuşdur. “Leḥüm ķulübün lā yefķahüne bihā” bunlarıñ ķalbleri vardır āniñla kendilerine lāzım olan tevḥīd ve ma‘rifet-i ilāhiyeyi ve rızā-yı ilāhiyesini idrāk idemezler. Ve jengār-ı inkārı şayķal-ı taşdıķ u ma‘rifetle mir‘āt-ı ķalblerinden pāk idüb ṭarīķ-i müstakīme gidemezler “Ve leḥüm a‘yünün lā yubşirüne bihā” ve bunlarıñ gözleri vardır āniñla āşār-ı şun‘-ı ilāhīyi ve ķudret ü ķuvvet vücūd-ı mutlaķı ebşār idemezler. Gerçi bunlarıñ zāhirī gözleri vardır lākin ‘azamet-i ilāhiyeyi göremezler “Ve leḥüm azānün lā yesme‘üne bihā” ve bunlarıñ ķulaķları vardır āniñla Ḥaķķ u ḥaķīķate ve ḥuķūķa ‘āid kelām-ı Raḥmānī’yi ve teşāyih-i Qur‘ān-ı Kerīm’i istimā‘ idemezler. Ānlarıñ ķulaķları müşteheyāt-ı nefisāniyeye ‘āid telezzüzātı dinlemekle doludur āniñ ğayrısını duyamazlar “ulāike” işte bu gürve ehl-i đalāl ki himmetlerini lezāiz-i nefisāniyeye maķşūr ve rağbetlerin ḥufüz ve şehevāt-ı cismāniyeye maķşūr kıldılar “ke-l’enāmi” behāim ü devvāb gibidirler zīrā ‘ömürlerini ḥār u ḥāba şarf idüb ḥüsñü’l-me‘āb ve yevmü’l-ḥesāba lāyık ecr ü meşūbāt iktisāb idemediler “bel ḥüm eğall” belki de bu gürve đalālet-i encām behāim ü en‘āmdan eğall ve echeldir. Zīrā ḥayvānāta teklīf ve ittibā‘ şer‘-i şerīf yokdur kezālik suāl u ḥesāb ve ‘azāb “ulāike ḥümü’l-ġāfilün” hemān bu cemā‘at pür đalāletdir. Ya‘nī şüret-i insāniyede ḥayvān sīretlere Ḥaķķ Subḥānehū ve Te‘ālā “ke’l-en‘ām” deyū nām virdi ki zāhiren ve bāṭinen insān olan ehl-i sa‘ādetlerle bir degildir nitekim cenāb-ı Kādir-i Kāyūm “Lā yestevī aşḥābü’n-nāri ve aşḥābü’l-cenneti”⁴⁰⁰ fermān-ı ilāhīsiyle her

³⁹⁹ el-A‘rāf 7/179.

⁴⁰⁰ el-Ḥaşr 59/20.

ikisiniñ beynindeki farkı beyân buyuruyorlar. Cenâb-ı Hüdâvendigâr buyururlar:
Meşnevî:

Rûh-i hayvânî nedâred ğeyr-i nevm,

Hisshâ-yi mun'ekis dârend kevîm.⁴⁰¹

Rûh-ı hayvânî şâhibleri hâb-ı ğafletden ğayrı bir şey tutmazlar bu ke'l-en'âm olan kavim [53] mün'akis hisler tutarlar ya'nî hâb u ğafletden ğayrı bir şey tutmazlar ve hadd-i zâtühüm nâim olmağla berâber kendilerini bîdâr-ı zü'am iderler halbuki bunlarıñ mevcûd gördüğü ma'dûm ve ma'dûm gördüğü mevcûddur. Ve ni'met bildikleri naķmet ve naķmet ve miħnet bildikleri ve firâr eyledikleri 'aynı râhat ve ni'metdir.

Müşteheyât-ı nefisâniyelerine hoş gelen devlet ü 'izzet-i dünyeviyelerini ber karar bir şey zü'am eyleyüb âniñ talebinde bütün varlıklarını ve 'izzet-i insâniyelerini ifnâ kılmışlardır ve eşkâl-i şuver-i müzeyyeneyi ki fi'l-meşel hilm-i nâim gibidir. Âniñ hâb u serî'ü'z-zevâl olmasından ğâfil olub kendilerine maħbûb ve ma'bûd ittiħâz eylemişlerdir. Haberleri bu kadar ki kendileri 'aynı nevmdeirler ve bu gördükleri eşkâl u şuver hâbda mer'î olan şuver-i hayâliye gibidir. Bunlarıñ bu gördükleri eşyâ-yı dâimetü's-şuveruhû ve sâbitetü'l-eşkâl zann eylemeleri mün'akis olan hislerdendir ki idrâkleriniñ cemi'îsi ma'kûsdur. “en-Nâsü niyâmün fe-izâ mâtü intebehü”⁴⁰² hadîs-i şerîfiniñ fehvâsınca öldükden soñra bîdâr olub haķîkat hâlî her ne ise müşâhede ideceklerdir. Nitekim nâyim nevmi hâlinde kendiniñ uykuda olduğunu bilmeyüb ve gördüğü şuver-i eşkâlî şuver-i hayâliye zann eyleyüb belki de kendisini o hâlde bîdâr bilirdi ve gördüğü şüretleri hayâl bilmezdi vaķtâ ki uyandıķda kendi hüsünün mün'akis olduğunu görür nitekim Cenâb-ı Kâdir-i Kayyûm “Küllü şey'in hâliķün illâ vecheh”⁴⁰³ buyrulmuşdur. Rûh-ı hayvânî mağlûbu olan ya'nî kendisini nevm-i hayvânîden hâlâş etmemiş haķâyîķ-ı eşyâyı müşâhede kılmamış ve aħsen-i taķvîm olan şekl-i insâniyeyi bulmamış kimseniñ hayvândan farkı olamaz zîrâ “Leķad haķaķna'l-insâne fi aħseni taķvîm”⁴⁰⁴ âyet-i kerîmesi mücebince şekl-i insânda bulunan kimseniñ

⁴⁰¹ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 4 (Beyit: 1523).

⁴⁰² Isfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, 1/221.

⁴⁰³ el-Kasas 28/88.

⁴⁰⁴ et-Tîn 95/4.

şüret-i bâtnası hayvâniyet cânibine meyl kıлмаğla mesh-i ma'nevî ile mesh ve esfeli's-sâfilîne redd olunmuş dimekdir. Li-cenâb-ı Mevlânâ kıddesallâhu sırrahu

Meşnevî:

Bâz heyvânra çü isti'dâd nîst,

'Uzr-i ü ender behimî revşinîst.⁴⁰⁵

Hayvânâtda evşâf-ı zemîmesini evşâf-ı hamîdeye tebdîl eylemege isti'dâd ve kıbâliyet yokdur. Binâen 'aleyh ânîñ behîmiyet mertebesinde kıaldığına 'özrü olacağı tabî'î olub merci'î toprağıdır. **[54]** Velâkin insâna hazîne-i ilâhiyeden tekmîl nüfûs etmek için isti'dâd u kıbâliyet cevherleri 'atâ vü ihsân olunmuşdur bu sermâye-i sa'âdeti 'abeş yere zâyi' etdiği cihetle “Ve le-tüs'elünne 'ammâ küntüm⁴⁰⁶ ta'melün”⁴⁰⁷ âyet-i kerîmesi muktezâ-yı münîfince yevm-i cezâda işledikleri kâr u ef'âlden su'âl olunacaktır.

Yukarıda beyân olunduğu vechile ber-muktezâ-yı hadîs-i şerîf üç kısım olan halk-ı 'âlemden üçüncü kısma gelince bu kısım gece gündüz nefisleriyle mücâhedededir ki bunların âharı nûr-ı 'aql u kuvvet-i rûhdan 'ibâretdir gâh muktezâ-yı rûh-ı hayvânî 'aql u cân üzere gâlib olur. Ânı taşarrufuna alır ve murâd ve arzûsundan men' kıılır ve gâhî 'aql u cân ruh-ı hayvânî üzerine gâlib ve ânı hikmete alan kısım olub bu kısmın tedâvîsi ise tabîb-i hâziğ-ı ruhâniyetiniñ himmetine ilticâ ile bütün varlıklarını terk iderek ve evâmîr-i ilâhiye ve sünnet-i nebeviyeye kemâl-i mütâba'at ve inkıyâd ile sarılarak 'inâyet-i ilâhiye ve şefâ'at-i cenâb-ı Muhammediye'yi “Fettebi'ünî yuhbibkumullâh”⁴⁰⁸ âyet-i kerîmesi muktezâsınca fazl u ihsân zühûrunu beklemektir.

Ma'rifet-i Ef'âl

Cenâb-ı Kâdir-i Kayyûm hazretleri insanı kendi vücuduna hâkim ve beden memleketini kendine müsahhar kılmışdır. Kıalbî 'arş maqâmı rûh-ı hayvânî ki kıalbîñ menba'idır “İsrâfîl” ve dimâğî kürsî maqâmı ve hazine-i hayâlî levh-i mahfûz ve kubbe-i dimâğ ki menba'ı a'sâb ve ma'den-i kuvvâdır âsumân u nücum eylemiş ve

⁴⁰⁵ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 4 (Beyit: 1528).

⁴⁰⁶ S: kânû

⁴⁰⁷ S: ya'melün | en-Nahl 16/93

⁴⁰⁸ Âl-i İmrân 3/31.

insanı cümle maḥlūḳātdan eşref kılmışdır. Nitekim “ve leḳad kerramnā benī Ādeme”⁴⁰⁹ buyrulmuştur.

Allāhu Te‘ālā ḥazretleri bir şeyin zuhūruna irādeti ta‘alluḳ etse āniñ eşeri evvelā ‘arşda zāhir olur ve bir cevher vardır ki ismine rūḥ-i melek ve rūḥ-ı kudūs dahī dirler bunuñ sebebiyle kürsiye vāşıl bu şüretle ḥazīne-i ḥayālde ki levh-i maḥfūzda zāhir olur. ‘Arşa ve kürsiye müvekkel olan melekler işbu irāde-i ilāhiyeyi ‘ālem-i süflīye yetişdirirler ve ‘ālem-i [55] süflīde kevākib, ezmān u sâ‘āt vāsıtasıyla ümmehāt-ı ṭabāyi‘ ki ḥarāret, berūdet, rutūbet, yubūsetdir bunlarla birleşerek şüreti zuhūr ider.

Allah Te‘ālā ḥazretleriniñ emr-i salaṭanatı ve ‘ālemde olan taşarrufu ki ma‘rifet-i ef‘āldir bedende olan taşarrufunu bir mişāl ile beyān idelim.

Bir kâğıd üzerine bir satır yazı yazmak için evvelā meyl ü murād ḥāşıl olur ve rūḥ-ı ḥayvāni sebebiyle işbu arzū ve murād dimāğa ḥareket ve orada ḥayālde kâğıda yazılacak şeyin şüret-i ḥayālī “ḳuvvet-i ḥayāl” vāsıtasıyla zāhir olur ba‘dehū (ḥayṭ-ı ebyaz) dedikleri bir sinir vardır ki o şüret-i ḥayāl işbu sinir ve vāsıtasıyla parmak uçlarına ba‘dehū ḳalbiñ irādātıyla ḥazīne-i ḥayālde olan işbu şekil ḥavāss-ı zāhir ḳuvvetiyle şürete inḳılāb ider. Ya‘nī ḳalbiñ irādātıyla ve zıkr olunan vāsıtasıyla ḥazīne-i ḥayālde olan yazı ḳalem ile kâğıd üzerine naḳş olur ki Cenāb-ı Ḳādir-i Ḳayyūm ḥazretleri “irādāt” ḳudret-i ilāhiyesini ḳalbe baḥş u iḥsān eylediği ve ḳalbde görülen işbu ḳudretin emr-i salṭanat-ı ilāhiyeniñ eşerinden başka bir şey olmadığı zāhir olur.

Şu vaşfiyet dolayısıyla ba‘zıları irādet-i insāniyeniñ ḳalbden zuhūru i‘tibārıyla insāniñ kendi ḳalbiñde sākīn, tedbīr-i umūr-ı maḥlūḳātına me‘mūr olan ‘arş-ı ilāhī ḥaḳḳında da: İrāde-i ilāhiye cümle eşyāda taşarruf etmekle Cenāb-ı Ḳādir-i Mutlak ḥazretleriniñ de ‘arşda sākīn olmuştur diye kıyās etmişler. Ḥalbuki insān beden memleketiniñ tedbīrinde ḳalb üzerine müstevlī olduğu gibi “İstevā ‘ala’l-‘arşi yudebbirü’l-emra”⁴¹⁰ emr-i şerīfi mücebince Allah ‘Azīmü’ş-şān ḥazretleri tedbīr-i umūr-ı maḥlūḳātı ‘arşa ḥavāle etmekle ‘arş üzerine müstevlī olmuş ve işbu mezkūrāt

⁴⁰⁹ el-İsrā 17/70.

⁴¹⁰ Yûnus 10/3.

da ehl-i başirete keşifle ma'lûm olduğu gibi Cenâb-ı Kâdir-i Kayyûm hazretleri de "İnna'llâhe hâlâka Âdeme 'alâ şüretihi"⁴¹¹ buyurmuştur.

Cenâb-ı Kâdir-i Mutlak bi-rabbi'l-felağ hazretleriniñ 'azamet ve kudretini kendinden mâ'adâ kimse bilmediginden insânları beden memleketinde hâkim ve nüshâ-i vücûdlarını numûne olmak üzere ihsân etmiş idi ve hem gümândan, zann u kıyâsdan ve hiçbir şüretle bilmekten münezzeh olan zât-ı ulûhiyetini kim idrâk idebilirdi biñ şükür, biñ minnet ol kadîm olan lâ-yezâl ve ol kerîm olan bî-zevâle ki 'âciz kullarına Nüşâ-i Kübrâ olan bedenimizi kalbimize müsahhar vechile maḥlûkâtından mümtâz kıldı.

[56] Levh-i Maḥfûz

İnsânıñ nefsinde olan aklı 'âlem-i âfâğda olan Cebrâil 'aleyhi's-selâmın mişâli olduğu gibi 'aklıñ kendine ma'hûd ve me'lûf olan 'âlem-i ğaybıñ cānibine ḥîn-i tefekkürde ma'âşın keyfiyetini endîşe kılmakda ve hergün mensûb olan karlarda ḥalâş olmakda dîde-i tefekkürle nazar eylemesi hazret-i Cebrâil 'aleyhi's-selâmın levh-i maḥfûza nazar eylemesi ve ânda me'ânî ve esrârı fehm kılması gibidir.

Meşnevî:

Çün melek ez⁴¹² levḥ-i maḥfûz ân ḥired,

Her sebâḥî ders-i herrûze bered.⁴¹³

Ber 'Âdem teḥrîrhâ bîn bîbenân

V-ez sevâdeş ḥeyret-i sevdâiyân.⁴¹⁴

Melek-i muḥarreb levh-i maḥfûzdan 'ilm-i ğaybî naşıl aḥz ider. Ve ḥakâyiğ-i esrârı nice istifâde kılarsa 'âlem-i enfûsde olan 'aḳıl daḥî herbir sabâḥ, her günün dersini ve 'ilmini levh-i maḥfûzdan ider. Zîrâ 'aḳıl her sabah her neyi bilür ve bildigine göre her ne 'amel kılarsa o bildiği ve 'amel kıldığı levh-i maḥfûzda ṣâbit olmuştur. Nitekim "ve küllü şey'n fa'alûhü fi'z-zebûri ve küllü şağîrin ve kebîrin müsteḥarun"⁴¹⁵

⁴¹¹ Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, "İsti'zân", 1 (No. 6227); Müslim, *el-Câmi 'u's-sahîh*, "Cennet", 2841.

⁴¹² S: ü

⁴¹³ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5 (Beyit: 317).

⁴¹⁴ S: sevdâbiyân | Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5 (Beyit: 318).

⁴¹⁵ el-Kamer 54/52-53.

āyet-i kerīmesi ve kezālik “Küllü şey’in bi-ķaderin ĥattā’l-‘aczü ve’l-keysü”⁴¹⁶ ve “Küllün müyesserun limā ĥulika lehü”⁴¹⁷ ĥadīs-i ŧerīfleri delālet ider ki küçük ve büyük ve’l-ĥāşıl insānıñ her ĥāli levh-i ķaderde taķdīr olunmuşdur. Bināen ‘aleyh bir ‘aķıl ki mesāya veyā sabāĥa dāĥil olur ol gün ve gece de kendi ĥāleti levh-i ķaderde okur. Ve ne taĥrīr kılındı ise ol kār āña müyesser olur.

Ol levh-i ķaderde taĥrīr olunan kelimātın sevād u zulumātından sevdāyī olan kimselerin veleh ü ĥayreti vardır. Burada sevdāyīlerden murād ehl-i dūnyā ve aşĥāb-ı nefis-i hevādır. Bunlarıñ [57] umūr-ı uĥreviye ve a’ māl-i ĥasene ve dīniyede ĥayrān olmaları levh-i ķaderde sābit olan taĥrīrlerin sevād u zulmetindedir.

Eger bunlarıñ levh-i ķaderde olan taĥrīrleri nūrānī ola idi bunlar bu dūnyāda ĥayret ve dālāletden ķurtulub mühtedī olurlardı. *Meşnevī*:

Her kesī ŧud ber ĥiyāl-i rīş-i gāv,
Geşte der sevdā-yi gencī kunckāv.⁴¹⁸

“Rīş kāv”dan murād tālīb-i dūnyā ve tābī’-i nefis ü hevādır herbir kimse bu cihānda bir ĥayāl üzerine (rīş kāv) oldu ya’nī bir denī ve ĥasīse tābī’ oldu dimekdir. Bir güncüñ ya’nī bir ĥazīneniñ sevdāsında buçāķ ķazıcı oldu dimekdir.

Meşelā ehl-i dūnyā ve aşĥāb u nefis ü hevā kimselerden herbir kimse bir ĥayāle tābī’ olub kimisi bir ĥazīneniñ ‘aşķ u sevdāsında buçāķ ķazıcı bir defīne arayıcı olmuş kimisi ise: *Meşnevī*:

Ez ĥeyālī geşte ŧeĥşī purşukūh,
Rūy āverde be ma’denhā-yi kūh.⁴¹⁹

V-ez ĥeyālī⁴²⁰ ān dige bā ceĥd-i murr,

⁴¹⁶ Müslim, “Kader”, 2655; Ebū ‘Abdullāh Mālīk b. Enes, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Mustafā el-’A’zamī (Ebū Dabī: Muessesetu Zāyid b. Sultān, 1425), “Kader”, 3340; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/134 (No. 5894).

⁴¹⁷ Buhārī, “Tevhīd”, 54 (No. 7551); Müslim, “Kader”, 2649; Sicistānī, *es-Sünen*, “Sünnet”, 17 (No. 4709); Tirmizī, *es-Sünen*, “Tefsīru’l-Kur’ān”, 12 (No. 3111); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/200 (No. 19).

⁴¹⁸ Rûmî, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 5 (Beyit: 319).

⁴¹⁹ Rûmî, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 5 (Beyit: 320).

⁴²⁰ S: ĥayāl

Rû⁴²¹ nihâde sūy-i deryā behr-i durr.⁴²²

V-ān diğer behr-i terehhub der kunişt,

V-ān yekî⁴²³ ender herisi⁴²⁴ sū-yi kişt.⁴²⁵

Diger birisi ma'adin taḥarrisi maqşadıyla pür şikve pür heybet tağlarda tolaşarak elde edeceği [58] me'adinden nice kār ve birçok şeyler i'māl idebilmek hevesinde ve diger bir kimse ise biñ sa'y u cehdle қа' r-ı deryādan cevāhir iḥrācı için telef-i nefis iderek deryāda dolaşmağda ve diger bir kimse ise kilisā ve ḥavralarda, manāstırlarda kapanarak ifā-yı ḥidmet ve riyāzetle papaslık da'vāsında ve diger bir kimse ise yüz biñlerce dönüm arāzī üzerinde meşğül nice fevāid istiḥşāli zımnında zer'iyāt icrāsıyla iddiḥār-ı hırşında ve'l-ḥāşıl bir ḥalāyıkā nazār idilerse herbiri bir ḥayāl peşinde dolaşmağdadırlar ki her kimse levh-i kâderde taḥrīr u taqđir olunan ma'nānıñ dünyāda eşeriyle meşğül olmağdadırlar ki ehl-i ferāset bunlarıñ dünyādaki ecsādına nazār iderek ef'āl u a'mālleriniñ levh-i kâderde kendi ḥağlarında taḥrīr u taqđir olunan aḥkāmın eşerleri olduğunu bilir. Ve kezālik, *Mesnevī*:

Ez ḥeyāl ān rehzen-i reste şude

Ve-z ḥeyāl ĩn merhem-i ḥeste şude.⁴²⁶

Der perīḥvānī yekī dil kerde gum,

Ber nucūm ān diğerī binhāde sum.⁴²⁷

Īn revişhā muḥtelif bīned burūn,

Z-an⁴²⁸ ḥeyālāt-i mulevven z-enderūn.⁴²⁹

⁴²¹ S: reh

⁴²² S: ver | Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5 (Beyit: 321).

⁴²³ S: diğer

⁴²⁴ S: ḥarış

⁴²⁵ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5 (Beyit: 322).

⁴²⁶ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5 (Beyit: 323).

⁴²⁷ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5 (Beyit: 324).

⁴²⁸ S: Ez

⁴²⁹ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5 (Beyit: 325).

Levh-i kaderde taḥrīr olunan taqḍīr-i āşārdan olarak bir ḥayāl bir rehzeniñ ḳalbine gelir ve āña te'sīr iderek o ḥayālden dolayı rehzenlikden ḳurtulur kezālik bir ḥayāl daḥī bir kimseniñ ḳalbine gelerek ānda taşarruf ider ve ānıñ dolayısıyla ḥasta dilleriñ merhemi olur. Ve nice şikestelere dermān olur. Kezālik bir ḥayāl dolayısıyla cinn ü perī da'vetinden ḳalbiñi zāyi' ider. Diger birisi kevākib ve nücümüñ ḥaşşalarını bilmek da'vesına düşer ve'l-ḥāşıl böylece muhtelif ve künā kün a'māl-i mütenevvi'ayı ḥāricde görürüz ki levḥ-i kaderde [59] taḥrīr olunan aḥkām ve taqḍīrātıñ muḳtezāsı her ne ise bedeni āña göre ḥareket etdigini ehl-i ferāset taqḍīr ider 'ālemde bu ecsādıñ ḥarekāt-ı muḳtelifesinden ve a'māl-i mütenevvi'asından aḥkām-ı kazānıñ muhtelif olması "Ḳul küllün ya'melu 'alā şākiletihi"⁴³⁰ āyet-i kerīmesi muḳtezāsınca levh-i maḥfūzda şābit olan şākilesi üzere 'amel ḳılması 'ārif olana zāhir olur.

Meşnevî:

İn der ān ḥeyrān şude, k-ān ber çī est?

Her çeşende ān digerrā nāfi est.⁴³¹

Levh-i kaderde taḥrīr ḳılınan taqḍīr-i āşārı olarak izi bedende zuhūr iden muḳtelif eşerlerin şāhibleri yekdigerine 'āid ḥayālātı selb-ü nefyedicilerdir. Ya'nī bir ḥayāl muḳtezāsı üzere ḥareket iden diger bir ḥayāl ḥilāfına der ki ne 'acāib 'amel ihtiyār etmiş beyhūde yere 'amel etmiş ve bātıl ḥayāl üzere zevḳ almış emegine yazık der ve ānı her şüretle nefy ider. Ve'l-ḥāşıl "Küllü ḥizbin bimā ledeyhim ferihün"⁴³² āyet-i kerīmesi muḳtezāsınca bunlarıñ aḥvāllerine naẓar etsek herkesi kendi aḥvāl u kārında feraḥnāk ve yekdigeriniñ mezheb ve meşreblerine muḥālif olanı nefyetmişlerdir. *Meşnevî:*

Ān ḥeyālāt er⁴³³ nebud nāmu'telif,

Çün zi bīrūn şud revişhā muḳtelif?⁴³⁴

Ḳıble-yi cānrā çū pinhān kerdeend,

⁴³⁰ el-İsrā 17/84.

⁴³¹ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5 (Beyit: 326).

⁴³² er-Rûm 30/32.

⁴³³ S: o

⁴³⁴ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5 (Beyit: 327).

Her kesī rū cānibī āverdeend.⁴³⁵

Ber muḳteżā-yı levḥ-i ḳader āsār-ı taḳdīrin bedendeki ḥayālātının ya'nī ecsādın reviş ve ḥareketleriniñ muḥtelif olması derūnunda olan ḥayālātının daḥī muḥtelif ve nā-mü'telif olduklarına bir delildir. Hāşıl-ı kelām ḥāric-i 'ālemde olan ecsādın ḥarekāt-ı muḥtelife ve a'māl-i mütenevvi'ası [60] ecsādın bātınında olan ḥayālātın muḥtelife ve nā-mü'telif olmasına delālet ve şehādet eyler. Egerçi nāssın neş'e i'tibārıyla iḥtilāfātı, aşl-ı a'yān-ı s̄ābiteleriniñ muḳteżāsı, levḥ-i ḳazā ve ḳaderdeki a'yān-ı s̄ābiteleriniñ muḳteżāsına göre taḥrīr olunan aḥkāmın āsārıdır ve lākin bi-ḥasbi'z-zāhir cān ḳiblesini 'uyūn-ı idrāk-i enāmdan maḥzā ve pinhān eylediler. Bu ecilden herbir kimse vech-i bātı bir cānibe getirmişler ve ānı kendilere ma'būd ve ḳible-i cān ittiḥāz etmişlerdir. Bināen 'aleyh "Yahsebūne ennehüm yuḥsinūne şun'ā"⁴³⁶ āyet-i kerīmesi muḳteżāsınca nāssdan herbiri kendi zü'amlarınca bir iyi şun' u 'amel işledigini zann ider. Ve lākin ekşerisi ḳible-i cān olan cenāb-ı vācibü'l-vücūda müteveccih olmaḳdan dūr u rızā-yı ilāhīye muvāfık 'amel işlemekden mehcūr olmuşlardır.

Bir izāḥ

Şurada bir ḥaḳīḳati izāḥ etmegi pek muvāfık görüyorum.

Şöyle ki: ba'zı kimseler gerek 'an cehlin ve gerekse muḳteżā-yı cibilliyet ḥaḳāyık ve daḳāyık-ı dīniyeyi ḳiyāsāt-ı 'aḳliye ve nefisāniyelerine muvāfık bulmadıkları taḳdīrde ehline mürāca'atla ta'mīḳ ve tedḳīḳ etmeden i'tirāz ve bināen 'aleyh dīnī māni'-i teraḳḳī görür māhiyetde serd iddi'ā iderler. Meşelā insānlar ḥayātlarını dünyānıñ ma'mūriyetine ve insānların ḥayr u nef'ine şarf itmek yüzünden umūr-ı uḥreviyeniñ ihmāl edilecegi ḫabī'ī olub bināen 'aleyh ḳible-i cān olan vācib-i Te'ālā ḥazretlerinden dūr olmaḳda ma'zūr degiller mi? Ve bu ise milletin āti-yi selāmeti için muvāfık mıdır?

Bu ḥuşuşu da icāle-i ḳalem edilmesi saded-i ḥāricī ise de tevzīḥ ḥaḳīḳati selāmet ve sa'ādet gördüğüm cihetle bu ḥuşuşdaki 'aczime bināen deryādan bir ḳatre olarak derc ü taḥrīrine ictisār ḳılındı bu suālī irād iden kimseniñ ḫālī iyilikden ḫālī degildir.

⁴³⁵ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5 (Beyit: 328).

⁴³⁶ el-Kehf 18/104.

Birisi bu kimse yâ haqîki bir imân, vicdân şâhibi ‘ubûdiyetiñ tamâmı-yı icrâsını tâlib bir muvaḥḥid-i kâmidir veyâhud hevesât-ı nefisâniye ve shevâniyesine maḡlûb müslümanlık bu ‘aşra mâni‘ -i teraḳḳîdir [61] deyen câhil ve nâdân bir kimsedir.

Zîrâ cenâb-ı risâletpenâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem efendimiz ḡâtemü’l-enbiyâ olmaḡla kendilerinde ‘ulûm-ı evvelîn ve âḡirîn cem‘ olmuşdur. Ya‘nî insânları mine’l-evvel ve ila’l-âḡir hiçbir şeye muḡtâc olmaḡsızın fevz ü sa‘âdetle yaşayabilmelerini te‘mîn için lâzım gelen fennî, ‘ilmî, ictimâ‘î, iḳtişâdî siyâsî ve’l-ḡâşıl bi’l-cümle ‘ulûm u fûnûn kendilerine keşf olduḡu gibi “Ve ekmeltü⁴³⁷ lekûm dînkûm”⁴³⁸ muḡtezâ-yı kerîmince ḡuşûşât-ı mezkûra Ḳur‘ân-ı Kerîm ve eḡâdis-i nebeviye ile beyân buyrulmuşdur.

Binâen ‘aleyh cenâb-ı vâcibü’l-vücûd ḡazretleri ‘ulûm-ı evvelîn ve âḡirîni câmi‘ olan peyḡamber-i zî-şânıñı “Medenî” ismiyle talḡîb buyurmuşlardır.

Evet öyle “medenî” ki peyḡamber-i zî-şânımız ḡâtemü’l-enbiyâ olmaḡla kürr-e arz üzerinde meskûn bi’l-cümle insânlara peyḡamber olarak irsâl olunmaḡla ‘aşr-ı ḡâzırda gördüğümüz medeniyetin ḡutusunda bir medeniyeti câmi‘dir.

Milletiñ âti-yi selâmeti için i‘mâlî zarûrî ‘aşr-ı ḡâzırda gördüğümüz gemiler, toplar, tayyâreler bi’l-cümle esliḡa, elektrik te’sîsâtı ve buna mümâşıl i‘mâlât-ı sanâ‘iye-i cedîdiyenîñ i‘mâlî zımnında me‘âdiniñ ve ḡuşûşuyla demiriñ fevâid-i ‘azîmesinden bâḡiş kitâb-ı kerîmde ḡuşûşî sûreler mevcûddur.

Zîrâ cenâb-ı Risâletpenâh Efendimiz ḡullarıñ dünyevî ve uḡrevî sa‘âdetlerini şâmil bir peyḡamber-i ‘azîmü’ş-şân olarak irsâl olunmaḡla “Ve lâ ratbin ve lâ yâbisin”⁴³⁹ muḡtezâ-yı kerîmince kitâb-ı kerîmi dünyevî ve uḡrevî bi’l-cümle menâfi‘i şâmidir.

Ve düşünmelidir ki fenn-i iḳtişâdın dahâ Avrupa’da nâmı yok iken cenâb-ı Risâletpenâh “Mâ ‘âle men iḳtasade”⁴⁴⁰ iḳtişâd idenler muḡtâc olmazlar ḡadis-i şerifiyle aḡkâm-ı iḳtişâdiyâtın temelini kurmuş ve ümmetine teblîḡ etmişlerdir.

⁴³⁷ S: etmemtû

⁴³⁸ el-Mâide 5/3.

⁴³⁹ el-En‘âm 6/59.

⁴⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/302 (No. 4269).

Kezâlik deryâdan bir kaçre olarak şunu da ‘arz ideyim ki bugün Avrupa’nıñ “Sosyâl demokrat” nâmı altında ‘amele hîdmetini teshîl etmek üzere teşkîl etdikleri siyâsî fırkaların vazîfesini ve bu fırkanın lüzûm u zarûretini takdîr buyurarak bundan biñ üç yüz bu kadar sene evvel cenâb-ı risâletpenâh “Mâ haffefte ‘an hâdimike min ‘amelihî fehüve ecrün leke fî mevâzînike yevme’l-kıyâme”⁴⁴¹ hadîs-i şerîfiyle nazar-ı i’tibâra alarak ümmetine beyân buyurmuşlardır.

Kezâlik insânlarıñ haqîkî bir insân gibi yaşamalarını te’min için ictimâi’yâta, hikemiyâta [62] dâir yığın, yığın beyânâtta buldukları gibi ikmâli yolunda ne kadar çalışmak lâzım geldiğini kat’î ve şarîh emirlerle beyân buyurmuşlardır. Müslümânlık bir köşede oturarak Allah’dan gelsün de yiyelim degildir. Nitekim cenâb-ı risâletpenâh ağniyâ-yı ve servet-i ‘umûmiyeyi teşvîk maqşadıyla “Ni’me’l-mâlû’s-şâlihu li’r-racüli-şâlih”^{442,443} mâl, şâlih racül içündür buyurmuşlardır.

“Lâ ruhbâniyyete fi’l-İslâm”⁴⁴⁴ Müslümânlıkda papaslık yokdur zîrâ yine bir hadîs-i şerîfde “İnnallâhe yuhibbu en tü’tâ ruhasuhu kemâ yuhibbu en tü’tâ ‘azâümüh”⁴⁴⁵ birinde bir kul ‘azîmeti edâ eylediği gibi ruşsatı da maḥallinde edâ eylese Allah’ın kabûl ve maḥbûb kulu olur buyrulur.

Umûr-ı dünyeviye uhreviye ile mebsûten mütenâsib bir şüretde sa’yile kâim olduğu şarâhaten beyân buyruluyor.

Müslümânlıkda kanâ‘at: denilen şey bir köşeye oturub da beklemek ve Allah’dan gelene râzı olmak degildir. Sa’y u cehdle çalışarak ‘amelin mükâfâtına râzı olmak ve cehdi elden bırakmamaktır. Zîrâ cehdedilir de kanâ‘at edilmez ve muḳtezâ-yı kadar sa’y u ‘amele muḳâbil mükâfât görölmez ise hayâtdan nâ-ümîd olmak ihtimâli vardır ki bu nâ-ümîdlik fenâ ahvâl ile belki de helâk ile neticelenmek ihtimâli vardır. Tarîk-i ilâhi bir takım sebükmağzânıñ⁴⁴⁶ söyledikleri gibi hiçbir vechile tenbellik

⁴⁴¹ Ebû Hâtim Muhammed ibn Hibbân el Büstî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân* (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1408), 10/153.

⁴⁴² S: li-racüli’s-sâlih

⁴⁴³ Büstî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, 8/6.

⁴⁴⁴ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes‘ûd el-Ferrâ’ el-Begavî, *Şerhu’s-Sünne* (Dımaşk: el-Mektebü’l-İslâmî, 1403), 2/371.

⁴⁴⁵ Büstî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, 2/69.

⁴⁴⁶ “Hafîf beyinli, akılsız.” / bk. Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-i Türkî*, nşr. Ahmet Cevdet (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317), “sebükmağz”, 706.

degildir bi'l-‘akis bu yol dünyevî ve uhrevî sa‘y u ‘amel yoludur ki hikemiyât-ı ilâhiye, ictimâ‘iyâtı hakîkiye, bi'l-hâssa ‘irfân-ı Muhammediye’niñ ‘ameliyât yoludur.

Cehd ü sa‘y ile dünyevî ve uhrevî evâmir-i ilâhiyede ‘ayne’l-yaqîn hâşıl idüb mütehaşşıl envâr-ı hakîkiyeyi ümmet-i Muhammed’e neşr ü feyz etsünler esâsâtına ibtinâen teşekkül etmişdir. Tabî‘î bu hakâyık ber muktezâ-yı cibilliyet-i shevât-ı nefisâniyelerine tâbi‘ olanlarıñ gözlerine bağan bir dikendir. Evet Müslümânlık müşteheyât-ı nefisâniyelerine tâbi‘ olanlar için tabî‘î mâni‘-i terakkîdir. Zîrâ Rabb-i Kerim cenâb-ı Risâletpenâh Efendimiz hakkında “Ve mâ erselnâke illâ mübeşşiran ve nezîrâ”⁴⁴⁷ buyurmuşlardır.

Muhaqqakdır ki sa‘âdeti bahş iden nevâhiden çekinmegi de emr idecekdir nevâhî ise müşteheyât-ı nefisâniye ve hayvâniyeyi okşayan olduğu cihetle taşhîh-i ahlâka isti‘dâdı olmayanlar için güçdür.

“ed-Dünyâ mezra‘atü’l-âhirati”⁴⁴⁸ muktezâsınca umûr-ı dünyeviyemiz umûr-ı uhreviyeniñ a‘mâl-i hasene tarlasıdır. Müslümanlık umûr-ı dünyeviyemizdeki sa‘y u gayretten mütehaşşıl ni‘am-i ilâhiyeniñ mün‘im-i hakîkîsini bilmek ve böylece vazîfe-i ‘ubûdiyeti îfâ etmektir ki bütün ‘amellerinde rızâ-yı ilâhiyeyi düşünerek [63] hareket idenler sa‘ylerini meşkür ve ‘ind-i ilâhîde maqbûl olunduğunu Rahmeten li’l-âlemîn olan peygamber-i zî-şânımız ümmetine tebşîr buyurmuşlardır.

Cenâb-ı vâcibü’l-vücûd hazretleri yaratdığı kullarına ve bi’l-cümle mahlûkâtına taħammülerine imkân olmayan tekâlîfde bulunmadığı âyât-ı kerîme ve eħâdis-i nebeviye ile şâbit olduğu gibi ‘aqlen de tecvîzine imkân olmayan bir hakîkat olub evâmir ve hakâyık-ı ilâhiyede gösterilen terâzî ve ihmâlî, tekâsül dolayısıyla terakkî ve te‘âlîden geri қalaraq İslâmiyeti mâni‘-i fenndir diye söylemek bühtân-ı ‘azîm ü cinâyetdir.

Binâen ‘aleyh “dünyâ” denilen şey қulu Hakk’dan dür iden şey olduğuna nazaran ve cenâb-ı risâletpenâhın “ed-Dünyâ ħarâmün ‘alâ ehli’l-âhirati ve’l-âhiratu ‘alâ ehli’d-dünyâ ve hümâ ħarâmâni ‘alâ ehlillâh”⁴⁴⁹ ħadîs-i şerîfine binâen mün‘im-i hakîkiyi her vechile tanıyan ve ‘ubûdiyeti îfâ ve tekâlîf-i ilâhiyeyi icrâ idenler dünyevî

⁴⁴⁷ el-Furkân 25/56.

⁴⁴⁸ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 1/329.

⁴⁴⁹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 2/347.

ve uhrevî mükâfât-ı ilâhiyeye nâil olacaklardır ki ve lev ki her şüretle aġniyâdan daġı olsalar bunlar için dünyâya perestiş ġarâmdır ve binâen ‘aleyh mün‘im-i ġaġıķıyı inkâr ve ‘ubûdiyeti ve tekâlîf-i ilâhiyeyi icrâ etmeyüb şırf elde etdikleri mala tapanlar ve ‘adl u ġaġıķı idrâk etmeyüb de sa‘âdet ancak mâl-ı dünyevidir diyenlere âġiret ġarâmdır.

Ve bir de maġâm-ı enbiyâ ve evliyâ vardır ki bunlar için dünyâ için ve âġiret ġarâmdır maġşad-ı aġsâ rızâ-yı ilâhîdir.

Binâen ‘aleyh yevme tüble’s-serâir mücebince yevm-i ġaġıķat zuhûra geldikde bütûn esrâr u ġaġıķıyık âşikâr olduġda herkesin ne cânibe müteveccih olduġu ne ‘amel işlediġi ve neye sa‘y eylediġini zuhûra geldikde zannlarının ġilâfını göreceklerdir.

Cenâb-ı ġüdâvendigârımız buyururlar: *Mesnevî*:

Her kesîrâ behr-i kârî sâġtend,

Meyl-i ânîrâ der dileş endâġtend.⁴⁵⁰

Her bir kimseyi bir kâr için düzdiler ve ol kârın meylini ânîñ ġalbine ilkâ etdiler

Nitekim âyet-i kerîmede Cenâb-ı ġâdir-i ġayyûm ġazretleri buyurur “Küllen nümiddü ġâulâi ve ġâulâi min ‘atâi rabbike ve mâ kâne ‘atâü rabbike maġzûrâ”⁴⁵¹ ya’nî bir kavim vardır ki ġaġıķ Te‘âlâ ânları ġidmeti için kâim ve şâim ġıldı bunlardan murâd ‘âmme-i mü‘minîndir [64] ve bir kavim vardır ki ġaġıķ Te‘âlâ ânları kendi muġabbetine muġtaşş ġıldı bunlardan murâd evliyâ ve aşfiyâdır “Küllen nümiddü” ey küllü’l-ferîġayn tenvîn muzâf-ı ileyġdir ‘arz olur ya’nî ġaġıķ Te‘âlâ ġazretleri buyurur: Bu ġidmet ve ‘ibâdete şâlih ve muġabbete lâyıġ olan fırġadan herbirine imdâd u ‘atâ eyleriz (ġâulâi) ol ġidmete lâyıġ olan ġürüġa kifâyet miġdârı ve (ġâulâi) ve bu muġabbete lâyıġ olan ġürüġa ġimmet ve isti‘dâdları miġdârı ‘atâ eyleriz (min ‘atâi Rabbike) seniñ Rabbiniñ ve perverdegârının ‘atâsından imdâd u i‘tâ eyleriz Yâ Muġammed (Ve mâ kâne ‘atâü Rabbike maġzûrâ)⁴⁵² ve seniñ Rabbiniñ ‘atâsı ve feyzi ġiġbir kimseden men‘ olmadı eġer ehl-i dünyâ ve gerekse ehl-i ‘uġbâ olsun cem‘îsine ânîñ feyż u ‘atâsı şâmil oldu.

⁴⁵⁰ Rûmî, *Mesnevî-i Ma‘nevî*, 3 (Beyit: 1618).

⁴⁵¹ el-İsrâ 17/20.

⁴⁵² el-İsrâ 17/20.

Nūr-i İlāhī

“Leḳad ḫalaḳna’l-insāne fi aḫseni taḳvīm sümme radednāhu esfele sāfilīn.”⁴⁵³

Biz ‘azīmü’ş-şān insanı aḫsen-i ta’ḍilde şuretā ve ma’nen intişāb-ı kāmitle ve aḫsen-i şekil ve hey’etle müşerref kıldık, ḫalḳ eyledik “Sümme radednāhu” āndan soñra ol insānı biz redd eyledik “Esfele’s-sāfilīn” mertebe-i dünyānıñ denī mertebesine ki erzel-i ‘ömürdür yāhud ‘ālem-i ‘illiyyinde aḫsen-i taḳvīm ile muttaşıf iken redd eyledik esfelü’s-sāfilīn ki ‘ālem-i ṭabī’atdır. Şu vechile ki Ādem ‘aleyhi’s-selām ibtidā-yı ḫâlde leṭāfet cināniye ve pertev-i Raḫmāniye ve envār-ı Rabbāniye ile laṭīf u şerīf ve mescūd-ı melāike olmuş iken maḫkemetün muḳteżī şeref u leṭāfetden ma’zül u ‘ārī [65] kalarak ‘ālem-i ṭabī’ate ḫuyūt ve nüzül etmiş ve orada nice müddet ḳalarak ve a’māl-i şāliha ile meşḡül olarak yine mertebe-i ‘āliyye vāşıl olmuştur.

Kezālik (hasene) daḫī ibtidā-yı ḫâlde hāṭṭ u ḫâlde ve cemāl-i bā-kemâlde nice müddet melekiet u rüḫāniyet mertebesinde bulunduḳca görenlerin mescūdu olur ba’dehū nice zamān mu’ammer olduḳdan soñra mañşīb-ı ḫaseneden ma’zül olub āndāki leṭāfet-i cināniye ve pertev-i Raḫmāniye āndan zāil olub esfelü’s-sāfilīn olan mertebe-i şeyḫūḫete ve menzile-i noḳşan-ı hey’ete redd olunur “İllezāne āmenū ve ‘amilu’ş-şāliḫāti”⁴⁵⁴ āyet-i kerīmesi feḫvāsınca eger a’māl-i şāliḫaya meşḡül olursa “ecrūn ḡayru memnūn” ecr-i ‘azīm nāil olur ve aḫsen-i taḳvīm olan şifāt-ı rüḫāniyyeye vāşıl olur. *Meşnevī*:

Gul nemāned, ḫārhā māned siyah,

Zerd⁴⁵⁵ u bīmeḡz āmede⁴⁵⁶ çün tell-i kāh.⁴⁵⁷

Tā çī zellet kerd ān bāḡ, ey⁴⁵⁸ Ḥudā,

Ki ez ū in ḫullehā gerded cudā?⁴⁵⁹

⁴⁵³ et-Tīn 95/4-5.

⁴⁵⁴ et-Tīn 95/6.

⁴⁵⁵ S: Zed

⁴⁵⁶ S+ (v) ū

⁴⁵⁷ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5 (Beyit: 978).

⁴⁵⁸ S- ey

⁴⁵⁹ Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 5 (Beyit: 979).

Vaqtā ki pīrlık ve şeyhūhet vaqti gelir ba'zı kimseniñ bāğ-ı vüçüdu gül gibi olan cemāl-i bā-kemālī zāhiren ve bāṭinen kalmaz hār gibi olan cismi kalır şaman gibi bī-meğaz ve bī-ma'nā, rengi zerd olmuş ve derūnu derdle dolmuş olur.

Ey Hudā-yı Müte'al 'acabā insāniñ bāğ-ı vüçüdu ne zillet ve haṭā irtikāb eyledi ki āniñ bāğ-ı vüçüdundan bu hüsn ü leṭāfet ve cemāl-i melāḥat ve kuvvet ve kudret hulleleri cüdā olur ve müfāraḳat kılar? Ve āniñ bāğ-ı vüçüdu bu libās-ı hullede 'uryān kalır.

Meşnevī:

Hīṣtenrā dīd u dīd-i hīṣten,

Zehr-i ḳettāl est, hīn, ey mumtehen!⁴⁶⁰

[66] Kendi nefsiñi görmek 'ucub ve ğurūrdan 'ibāretdir 'ucub ve ğurur ise şıfāt-ı mühlıkedendir. Ve nefsiyle āḥar ḥalk görmek daḥī ğalaṭ görmegi ve ānları taḥkīr eylemegi ve 'ayıb bīn olmağı müceb olur. Bunlar daḥī şıfāt-ı mühlıkedendir bināen 'aleyh kendi nefsiñi görmek ve ānı bilmek ve kendini görmesiyle ḥalka nazār eylemek ve ānlar üzere mütekebbir ve faḥūr olmaḳ zehr-i ḳitāldir. Āğāh ol ey imtihān olunmuş kimse *Meşnevī:*

Şāhidī, k-ez 'ıṣk-i ū 'ālem girīst,

'Ālemeş mīrāned ez ḥud, curm çīst?⁴⁶¹

Curm⁴⁶² ān ki zīver-i 'āriye best⁴⁶³

Kerd de'vā, k-īn ḥulel mulki men est.⁴⁶⁴

Bir laṭīf maḥbūb ki ḥalk-ı 'ālem 'aşk u muḥabbetinden ağladı ḥalbuki şimdi o maḥbūb-ı laṭīfi içlerinden sürerler 'acabā cürmü nedir? Cevāb olarak buyururlar ki āniñ cürmü odur ki 'āriyet olarak ṭaşıdığı maḥbūbiyeti benim malımdır, mülkümdür diyerek iddi'ā etmekde iken 'ālemi meftūn iden bu maḥbūbiyet ve hüsn-i leṭāfetin kendisinden zāil olması ve kendi malı olmayub 'āriyet bir mālik olmayub kendisine

⁴⁶⁰ Rūmī, *Mesnevī-i Ma'nevī*, 5 (Beyit: 980).

⁴⁶¹ Rūmī, *Mesnevī-i Ma'nevī*, 5 (Beyit: 981).

⁴⁶² S+ eş

⁴⁶³ S: test

⁴⁶⁴ Rūmī, *Mesnevī-i Ma'nevī*, 5 (Beyit: 982).

‘âid olduğuna dâir iddi‘âsı sebebiyle halk-ı ‘âlem kendi aralarından teb‘îd iderler zîrâ kendi malı ve mülkü olmadığı hâlde bu ‘âriyet olan zîb ü zîveri Cenâb-ı Kâdir-i Kayyûm şırf zât-ı ulûhiyet ve ‘azamet-i ilâhiyesini bildirmek için kendine ‘âid olan bu libâs-ı fahrî lütf-ı ilâhî olarak ihsân eylediği ve işbu ‘âriyet olan sırr-ı maḥbûbiyetin mün‘im-i ḥaḳîḳîsini bilmediği cihetle “Küllü şey’in yerci‘u ilâ aşlihî”⁴⁶⁵ feḥvâsınca elinden alırlar yalnız şol kimseniñ elinden almazlar ki ânlar îmân-ı keşîrdiler ve ‘amel-i şâlih işlediler binâen ‘aleyh şüretleri i‘tibârıyla şeyḥûḥete redd olunurlarsa da sîret cihetinde aḥsen-i taḳvîm olan bâḫınları meşḥ olmaz belki şüret-i zâhirelerine za‘af u neḥâfet geldikce bâḫınlarının ḥüsn ü leṭâfeti ziyâde olur zîrâ o a‘mâl-i şâlihaları dolayısıyla ḳalblerinde bir mişbâḥ [67] bir çerâğ uyanır bu mişbâḫın nûru ḥiss-i ḥayvânîye ‘âid olan cesedi nûra müstaḡrak ider nitekim âyet-i kerîmede vârid olmuştur ki “Allâhu nûru’s-semâvâti ve’l-arḍi, meşelü nûriḥi kemişkâtin fiḥâ mişbâḫün, el-mişbâḫu fi zücâcetün, ez-zücâcetü ke-enneḥâ kevkebün dürrîyyün yûkadün min şeceratin mübâreketin zeytûnetin lâ şarḳıyyetin ve lâ ğarbiyyetin yekâdu zeytuhâ yuḍîu ve lev lem temseshü nârün, nurun ‘alâ nûr”⁴⁶⁶ işbu âyet-i kerîmede Allah Te‘âlâ ḥazretlerine ‘âid olan nûruñ ḳalb-i mü’mindeki meşelidir ki ânîñla ihtidâ ider.

(Mişbâḫ) ḳandîl ma‘nâsındadır.

Müfessirînden Ebî ibn-i Ka‘b ḥazretleri işbu âyet-i kerîmeniñ mü’min meşelidir ki (mişkâtün) nefsidir ve (zücâcetün) şadır. Ve mişbâḫ ise ḳalbindeki îmân ve ḳırâ‘atdır. Ve şecere-i mübârekeken tîkâd olunması lillâhi iḥlâs için olduğu beyân ve kezâlik Sulṭânü’l-müfessirîn ‘ammü’n-nebî İbn-i ‘Abbâs raḍiyallâhu ‘anh efendimiz ḥazretleri de: İşbu âyet-i kerîmeniñ ḳalb-i mü’minde Allah Te‘âlâ nûr-ı ḥüdâsınıñ meşelidir ki nitekim Rabb-i Te‘âlâ ḥazretleriniñ ḳudretiyle zîb-i şâfi âña nâr mess etmezden evvel ḳarîb olur ki ziyâ’ vere âña nâr-ı mess ide zû’ üzere zû’ı ziyâde olur. Kezâlik mü’miniñ ḳalbi ḳarîb olur ki âña ‘ilm gelmezden evvel hedy ile ‘amel ider. Vaḳtâ ki ‘ilm-i külle hedy üzere ḥüdâsı ve nûr üzere nûru ziyâde olur. Nûr üzere nûrdan murâd mü’miniñ îmân u ‘amelidir. “Yehdillâhu li-nûrihi men yeşâu” Allâhu ‘azîmü’ş-şân ḥazretleri işbu nûra dilediği kimseyi hidâyet ider bu mişbâḫı ḥüsn-i ḥayvânî ile idrâk eylemege kimse ḳâdir degildir bunu başâr başîreti olan kimse idrâk

⁴⁶⁵ Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîḥ şerhu Mişkâti’l-mesâbih*, 7/2936.

⁴⁶⁶ Nûr 24/35.

ider ve başar başireti olmayan ve hayvāniyet mertebesinden gūzer kılmayan kimseler mūcerred ḥūsn-i hayvāniye ile bu mişbāḥı idrāk eylemege tāb ü tüvān tutmazlar zīrā hayvāniye mensūb olan veyāhud hayvāniyet mertebesi ki esfel-i sāfilīndir işte “Sūmme radednāhu esfele sāfilīn”⁴⁶⁷ āyet-i kerīmesi buña işāretidir. Ya’nī bu hayvān-ı sīret olan insānı esfelü’s-sāfilīn olan dūnyāniñ ve ‘ālem-i ṭabī‘atiñ şūreti ta‘mīr eylemekden ötürü ḥalk eylemişlerdir. Eger bunlar olmasa idi dūnyā ḥarāb olurdu ki kemā ḳāle ‘aleyhi’s-selām “Levla’l-ḥamkā le-ḥarebeti’d-dūnyā”⁴⁶⁸ buyurmuşlardır. Zīrā bunlarıñ ḥavāss-ı ve medāriki üzere bir dāire çekmişlerdir. Ya’nī hayvān-ı sīret menzilesinde olan insāniñ ḥisleri ve idrākleri üzere bir dāire-i ma‘nevī ve süver-i ḡaybī çekmişlerdir ki āniñ ḥāricine çıkamazlar bu dāire-i ma‘nevī **[68]** bunlarıñ ḥavāss u medāriki üzere çekilmesi ‘alīm u ‘azīz olan Ḥudā’nın taḳdīridir. Cenāb-ı Ḳādir-i Ḳayyūm ḥazretleri her şeye bir ḥadd-i mu‘ayyen taḳdīr eylemişdir ki ol şey Ḥaḳḳ Te‘ālā’nın taḳdīr eylediği ḥadd u dāireden tecāvüz etmege ḳādir degildir.

Allāh Tebāreke ve Te‘ālā ḥazretleri ḥavāss-ı zāhire ve bāṭınayī ḥabs eylese evvelā mertebe-i hayvāniyetinden ve maḳām-ı şehevāniyetden ilerüsünü görmege ve āniñ verāsında olan maḳāmın sözünü işitmege ḳādir olmaz ve bir ḳalbe ki mūhūr ura ol ḳalb kelām-ı Ḥaḳḳ’ı fehm eylemez ve kendisine nāfi‘ olan ‘ameli muzırr olan ‘amelden fark u temyīz eyleyemez. Ve kezālik nūrāni ve zulmāni olan ḥucebāt-ı keşīreden bir ḥicāb ile maḥcūb eylese ol kimse ol ḥicābın verāsına nāzır olmağa ve āniñ fevḳinde olan merātibi ve aḥvālī görmege ḳudret ve ruḥşat bulamaz

İn çonīn fermūd-ı Mevlānā-yı mā:

‘Aşamanallāhu min ḥubbihī ve ḥatmihī ve mā ḥacebe bihi’l-maḥcūbīn. Yā Rabbe’l-‘ālemīn.

<p>Üsküdar’da Hacı Selim Ağa Kütübḥānesi’niñ Azīz Maḥmūd Ḥudāi Ḳaddese Sirrahū Ḥazretleri Taşavvuf Ḳısmına hediye edilmişdir. Mehmed Eşref el-Mevlevī</p>	<p>29 Ramazanü’l-mübārek sene 1351 Yevmü’l-‘arefe [Mūhūr]: Kütübḥāne-i Ḥazret-i Pīr Ḥudāyī</p>
---	--

⁴⁶⁷ et-Tīn 95/5.

⁴⁶⁸ Bursevī, *Rūhu’l-Beyān*, 1/233.

SONUÇ

Mehmed Eşref el-Mevlevî, 1882-1962 yılları arası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş döneminde yaşamış edîb ve mutasavvîf önemli bir manevi şahsiyettir. Yaşadığı dönem itibariyle birinci dünya savaşı sebebiyle ekonomik ve siyasi buhranların, iç karışıklıkların; dini ve kültürel yaşantıyı derinden etkileyen rejim değişiklikleri ve inkılapların tamamına şahitlik etmiştir. Mevlevî Tarikatı'na intisabı dolayısıyla hayatı boyunca Kastamonu, İstanbul, Bursa ve Konya gibi vilayetlerde çeşitli mevlevîhanelerde muhasebe ve yemekhane sorumluluğunu üstlenip, ayinlerde ise meydancı dede vasfıyla idarecilik yaparak geçimini sağlayan müellif, söz konusu köklü değişikliklerden etkilemiş, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla da önemli maddi sıkıntılar yaşamıştır. Fakat hayatta yaşadığı en güzel hazzın, tasavvuf ve felsefe ilimleri üzerine incelemelerde bulunurken duyduğu haz olduğunu ifade eden müellif, her şeye rağmen ilmî ve edebî çalışmalarını devam ettirmiş ve ağırlıklı olarak *Mesnevî* temalı eserlerini kaleme almaktan geri durmamıştır.

Yaşadığı dönemde Kastamonu ve Taşköprü halkı arasında hatırı sayılır bir şöhrete ulaşan, bulunduğu mahaldeki sakinlerin sevgi ve saygısını kazanan, Galata Mevlevîhane'si dahil İstanbul'daki birçok dergâhta uzun süre bulunarak çeşitli kütüphanelere eserlerini bağışlayan ve bazı eserleri sadeleştirilen müellifin, sadece *Divan* adlı eserinin müellifinin kim olduğu bilinmeksizin çalışılması ve hepsi müellif nüshası olmasına rağmen diğer hiçbir eseri üzerine bir çalışma yapılmamasında, tahminlerimize göre müellifin tanınmıyor oluşu etkili olmuştur. Nitekim bireysel yollarla edindiğimiz hattat Emrullah Demirkaya'ya ait şahsi not defterindeki biyografik bilgi kısıntıları dışında tespit edebildiğimiz kadarıyla hayatına dair hiçbir malumat bulunmamaktadır. Müellifin bilinmemesi sebebiyle özellikle *Divan*'ı üzerine yapılan çalışmalarda kim olduğuna dair yapılan hatalı tespitler ve yer yer ailesi hakkında verilen yanlış bilgiler, tarafımızca düzeltilmiştir.

Çalışma konusu edindiğimiz *Nüsha-i Kübrâ* adlı eser ise müellifin eserleri arasından en geç tarihli olanıdır. Eserin, ilmî ve edebî birikim açısından müellifin nispeten olgunluk dönemine denk gelmesi ve diğer eserlerine nazaran daha genel konuları ihtiva etmesi bizi bu eseri çalışmaya sevk eden unsurlardır. Ayrıca insanı, alemi-i kübrâya nispetle terminolojik açıdan literatürde pek fazla yaygın olmayan

“nüsha-i kübrâ” terkibi ile nitelemesi ve bu ifadeyi eserinin başlığı olarak seçmesi dikkatimizi celp etmiştir.

İsnad Atıf Sistemi 2. Edisyon Çeviriyazı Alfabeti/Transkripsiyon kuralları esas alınarak transkribe ettiğimiz metinde yer alan beden, kalp, ruh, nefis, akıl ve şehvet, nübüvvet, levh-i mahfûz gibi başlıklar altında incelenen konular muhteva açısından *Mesnevî* merkezli ele alınmış, yer yer ayet ve hadislerle desteklenmiştir. Eserde genel itibarıyla başlıkların konu ve bağlam bütünlüğüne dayalı bir tasnife tabi tutulmadığı görülmektedir. Müellif kimi yerlerde karşıt fikirleri az da olsa zikretmiş; çoğunlukla da Mevlânâ, İbnü'l-Arabî, İmam Gazzâlî, Sühreverdî gibi alim ve filozofların kanaatleri ile kendi görüşlerini desteklemiştir. Bunların yanında müellifin nübüvveti bilginin sebeplerinden bir idrak vasıtası olarak “kuvve-i mümeyyize” şeklinde terimselleştirmesi ve nübüvvetin sülukla hasıl olacak zevk-i vicdani ile anlaşılabilen başka özelliklerinin de olduğunu belirtmesi; kaderci bir yaklaşımı esas alması hasebiyle levh-i mahfûzu aynı zamanda “levh-i kader” şeklinde ifade etmesi; zaten kategorik bir ifade olan a'yân-ı sâbiteleri kendi içerisinde de asıl ve levh-i kader şeklinde sınıflara ayırması; kalp ve insan mefhumlarını birbirinden ayırarak iradenin asıl muhatabının insan, insanın ise kalp üzerinde hüküm sahibi olduğuna işaret etmesi, gerek terminolojik gerek muhteva açısından literatüre katkı niteliği taşıyabilecek değerlendirmelerdir.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfu'l-Hafâ'*. nşr. Abdü'l-Hamîd b. Ahmed el-Hendâvî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420.
- Açıkel, Yusuf. “‘Nefsini Bilen Rabb’ini Bilir’ Hadis mi?, Kelâm-ı Kibar mı?” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), 173-200.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421.
- Akçay, Mustafa. “Gazzâlî’de Ruh Tasavvuru”. *Dini Araştırmalar* 7/21 (2005), 87-115.
- Akkirmânî, Nakşî-i. “Nutm-i Şerîf”. 07 Ekim 2022. <https://defter-i-ussak.blogspot.com/2018/07/eya-sen-sanma-kim-senden-bu-guftari-dehan-soyler.html>
- Alî b. Ebî Tâlib, Ebû'l-Hasen. *ed-Dîvân*, ts.
- Altındaş, Mücteba. “Bir Kitap Olarak Levh-i Mahfûz ve Ümmü'l Kitab”. *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]* 11/1 (2013), 221-242.
- Apaydın, Cem. “Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 16/32 (2017), 149-171.
- Arı, Asım. “Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim”. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 22/2 (2002), 181-192.
- Attar, Ferîdüddîn-i. *Pendname*. çev. M. Nuri Gençosman. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Aydın, Emre. *Sultan II. Abdülhamid'in, Ulema ve Meşayih ile İlişkileri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ayhan, Halis. “İmam-Hatip Lisesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/191-194. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ayni, Mehmet Ali. “(Nefs) Kelimesinin Manaları”. *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 4/14 (1930), 46-52.
- Bağçeci, Yahya. *1895 Zeytun Ermeni İsyanı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Bahçe, Kemal. *İmam Gazali ve Nübüvvet Anlayışı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Baltacı, Burhan vd. “Hattat Feride Hanım ve Hattat Emrullah Efendi (Demirkaya) Örneği Üzerinden Hat Sanatında Kastamonu”. *Osmanlı'dan Günümüze Kur'an*

- ve *Hüsn-i hat : Sempozyum Bildiri Metinleri 01-03 Kasım 2013 Amasya*. 375-396. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2017.
- Bay, Abdullah. “Modernleşme Dönemi Osmanlı Taşra Medreseleri: Kastamonu Medreseleri ve Taşrada Medrese Hayatı”. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 33 (2012), 59-95.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes‘ûd el-Ferrâ’. *Şerhu’s-Sünne*. 15 Cilt. Dimaşk: el-Mektebü’l-İslâmî, 2. Basım, 1403.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan. “Ruh ve Beden”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (1999), 9-44.
- Bilgiz, Musa. “Kur’an’da Nübüvvet (Peygamberlik)”. *Diyanet İlmî Dergi* 49/1 (2013), 23-46.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Akıl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/238-242. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi‘u’s-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâr-u tavki’n-necât, 1422.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu’l-Beyân*. 10 Cilt. Dimaşk: Dâru’l-Fikr, ts.
- Büstî, Ebû Hâtim Muhammed ibn Hibbân. *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1408.
- Câmî, Abdurrahman. “Gazel no: 537”. 07 Ekim 2022. <https://ganjoor.net/jami/divanj/fateha-shabab/ghazal-jf/sh537/>
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa. “İbnü’l-Arabî’nin Nübüvvet-Velayet Hakkındaki Görüşleri ve İbn Teymiyye’nin Bu Husustaki Eleştirileri”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 21 (2008), 213-255.
- Çelebi, İlyas. “Hicab”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/429-430. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çubukçu, İbrahim Agah. “Atatürk ve Din”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 1/2 (1985), 573-576.
- Davud, Fatîn. *Hâtimetü’l-eş‘âr (Fatîn Tezkiresi)*. nşr. Ömer Çifçi. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ts.
- Demirkaya, Emrullah. *Not Defteri*. Kastamonu: Mustafa Gezici Özel Kitaplığı, Yazma eserler, 167-174.
- Elmacı, Betül. *İstanbullu Eşref Divanı (Metin İnceleme)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

- Emiroğlu, İbrahim. “Kur’ân’da Akıl ve İnsan”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1998), 69-99.
- Emiroğlu, İbrahim. “Mevlana’ya Göre Yanlışlara Düşmemek İçin Nefsi Eğitme”. *Felsefe Dünyası* 31 (2000), 15-23.
- Eren, Şadi. “Nass’lar Işığında Akıl ve Kalb”. *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* - 1/1 (1997), 205-216.
- Gazzâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ’ü ‘ulûmi’d-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.
- Gazzâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *Mişkâtü’l-envâr*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Bedir Yayınları, 1994.
- Gencer, Bedri. *İslam’da Modernleşme 1839-1939*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012.
- Güç, Ahmet. “Sümeniyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/132-133. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed. *el-Garîbeyn fi’l-Kur’ân ve’l-hadîss*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 6 Cilt. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419.
- Hücvîrî, Ebû’l-Hasen Alî b. Osmân. *Keşfü’l-mahcûb*. çev. Mahmud Ahmed Mâzî Ebu’l-’Azâim. thk. Ahmed Abdürrahîm es-Sâyih, Tevfik Ali Vehbe. Kahire: Mektebetü’s-sekâfeti’d-dîniyye, 1428.
- Hülagü, M. Metin. “Plevne Muharebeleri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/304-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah. *Hilyetü’l-evliyâ’ ve tabakâtü’l-asfiyâ’*. 10 Cilt. Mısır: Dâru’s-Saade, 1394.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-’azîm*. thk. Sami b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tîbe li’neşr ve’t-tevzî’, 1420.
- İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü’l-’Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İde, Ramazan. *Osmanlı Modernleşmesi Açısından II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- İdiz, Ferzende. “Sûfilere Göre Rü’yetullah Meselesi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (2016), 2468-2479.

- İSNAD, İSNAD Atıf Sistemi. “Çeviri Yazı Alfabeti/Transkripsiyon”. Erişim 17 Kasım 2022. <https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/akademik-yazim/25-ceviri-yazi-alfabeti-transkripsiyon/>
- Kaplan, Saadet. *Türk Kurtuluş Savaşı'nda İç ve Dış Mücadele*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Kara, Kerim. “Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Kalp-Gönül”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/14 (2005), 483-523.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Karaismailoğlu, Adnan. “Mesnevi'de ‘Hicab’ Kavramı”. 7. *Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*. 89-95. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1994.
- Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî. *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1422.
- Karpat, Kemal H. *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı'da Modernleşme ve Uluslaşma*. çev. F. Dilek Özdemir. Ankara: İmge Yayınları, 2006.
- Kartal, Abdullah. “İbnü'l-Arabî Düşüncesinde Varlığın Tasavvufî Yorumunun Sayı Metafiziğine Uzanan Yansımaları”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)* 9/23 (2009), 373-411.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk. *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*. thk. A. John Arberry. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2. Basım, 1415.
- Kılıç, Fahri. “Çanakkale savaşlarında okullar ve öğrenciler”. *Türk Yurdu* 35/331 (2015), 44-46.
- Kirmânî, Şemsuddîn Muhammed b Yûsuf. *el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. 'Alî b. Dahîlullâh b. 'Uceyyân el-'Avfî. 25 Cilt. Beyrut: y.y., 2. Basım, ts.
- Koçak, Muhammet. *Kelâmî Açından Kur'an ve hadiste “Levh-i Mahfuz” ve “Kalem” kavramları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Koçar, Musa. “İbn Kemal'in Risâle fî Beyânî'n-Nefs ve'r-Ruh ve'l-Beden Adlı Eseri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2003), 1-23.

- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhalim Mahmud - Mahmud b. eş-Şerîf. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- Lâmekânî, Hüseyin Efendi. "Nutm-i Şerîf". 07 Ekim 2022. <https://defter-i-ussak.blogspot.com/2017/03/pak-eyle-gonul-cesmesini-ta-durulunca.html>
- Mağribî, Şirîn-i. "Gazel no: 138". 07 Ekim 2022. <https://ganjoor.net/maghrebi/ghazal-sm/sh138/>
- Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdullâh. *el-Muvatta*. thk. Muhammed Mustafâ el-'A'zamî. 8 Cilt. Ebû Dabî: Muessesetu Zâyid b. Sultân, 1425.
- Mevlevî, Mehmed Eşref. *Âyin-i Tarikat-ı Mevlânâ*. İstanbul: Milli Kütüphane, Yazma Eser Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8172, 1b-24a.
- Mevlevî, Mehmed Eşref. *Dîvân-ı Mestî*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazma Eser Koleksiyonu, Yz. A 7342/1, 1b-40a.
- Mevlevî, Mehmed Eşref. *Gıdâu'r-rûhâniyye fî tariki'l-'irfâniyye*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, 001319, 1b-14b.
- Mevlevî, Mehmed Eşref. *Gıdâu'r-rûhâniyye fî tariki'l-'irfâniyye*. İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi, 000657, 1b-14a.
- Mevlevî, Mehmed Eşref. *Hak yolu*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma bağışlar, 001501, 1b-13b.
- Mevlevî, Mehmed Eşref. *Hak yolu*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şry., 001318, 1b-38b.
- Mevlevî, Mehmed Eşref. *Nuşha-i kubra*. sad. Sami. İstanbul: İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma eserler, 297.7 MEH 1933 M.1, 1b-35b.
- Mevlevî, Mehmed Eşref. *Nuşha-i kübrâ*. İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi, 000662, 1-68.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 5 Cilt. Beyrut: Daru ihyâ-i't-türâsi'l-arabî, ts.
- Nesâ'î, Ebû 'Abdurramân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî. *es-Sünen*. thk. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1406.
- Okur, Elif. "Kur'ân-ı Kerîm'de Düşünme Vasıtaları Olarak Kalp, Fuâd, Lübb Kavramlarının Filolojik Tahlili". *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 10 (2020), 97-121.

- Öge, Sinan. “Mesnevî’de Kader Anlayışı”. *Uluslararası Mevlana ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri-II*. 2/47-78. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007.
- Öğük, Emine. “İmanda Etkin Olan Temel Unsurlar: Akıl, Kalp ve Beden”. *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]* 12/1 (2014), 169-184.
- Ösen, Serdar. *19. Yüzyıl Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevilik*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Özcan, Azmi. “Otuzbir Mart Vak‘ası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/9-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özdemir, Ekrem. *Mevlâna ve Maturîdî’de İrade Hürriyeti*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Öztürk, Cemil. “Mondros Mütarekesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/271-273. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Pattabanoğlu, Fatma Zehra. “Âmirî ve Gazzâlî’de İrade Hürriyeti”. *Dört Öge* 1/2 (2012).
- Râğıb el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. *eż-Zerî‘a ilâ Mekârimi’ş-Şerî‘a*. thk. Ebu'l-Yezîd Ebû Zeyd el-'Acemî. Kahire: Dâru's-selâm, 1428.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-i. *Mesnevî-i Ma'nevî*. nşr. Adnan Karaismailoğlu-Derya Örs. 6 Cilt. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2004.
- Sâmi, Şemseddin. *Kâmûs-i Türkî*. nşr. Ahmet Cevdet. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430.
- Silefî, Ebû Tâhir Şadrüddîn Ahmed b. Muhammed es-. *Mu‘cemu’s-Sefer*. thk. ‘Abdullâh ‘Umar el Bârûdî. b.y.: el-Mektebetu’t-ticâriyye, ts.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. haz. Nuri Akbayar. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Sürmeli, Serpil. “Konya Delibaş Mehmed İsyanı Sırasında İsyancılara Esir Düşen Hâkimiyet-İ Milliye Gazetesi Muhabiri Ensari Bülend Bey’in Hatıraları”. *Atatürk Dergisi* 1/1 (2012), 111-135.
- Şahin, İbrahim. *Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi (1945-1950)*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

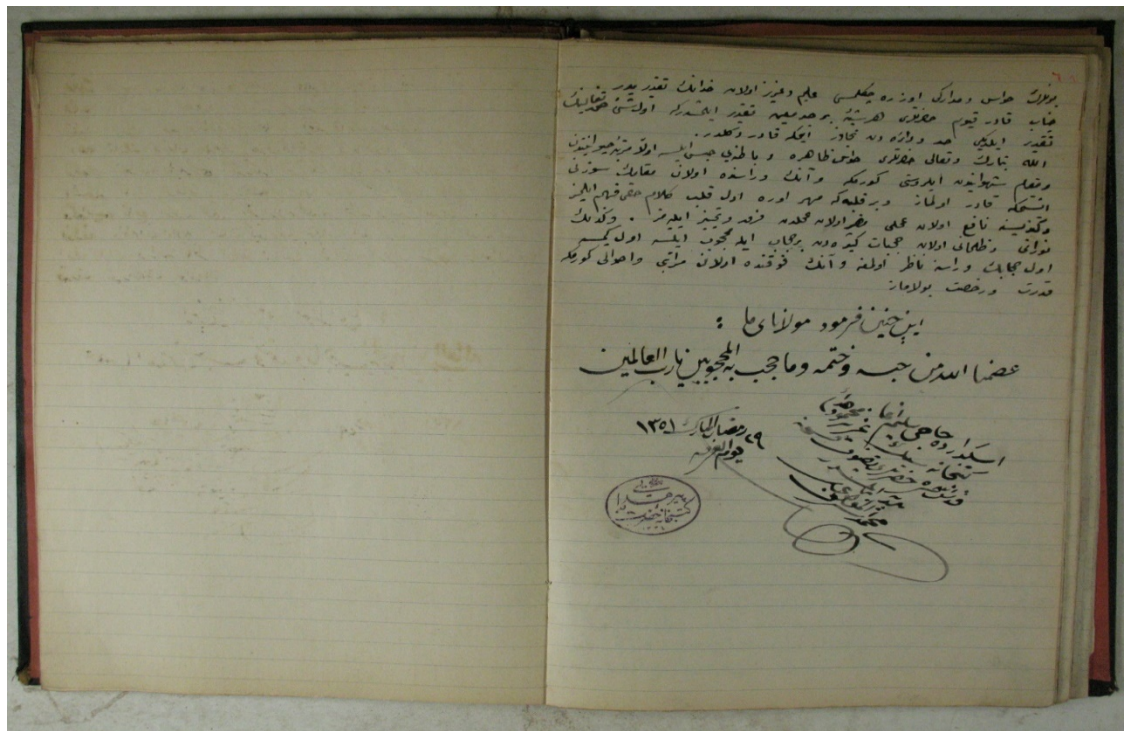
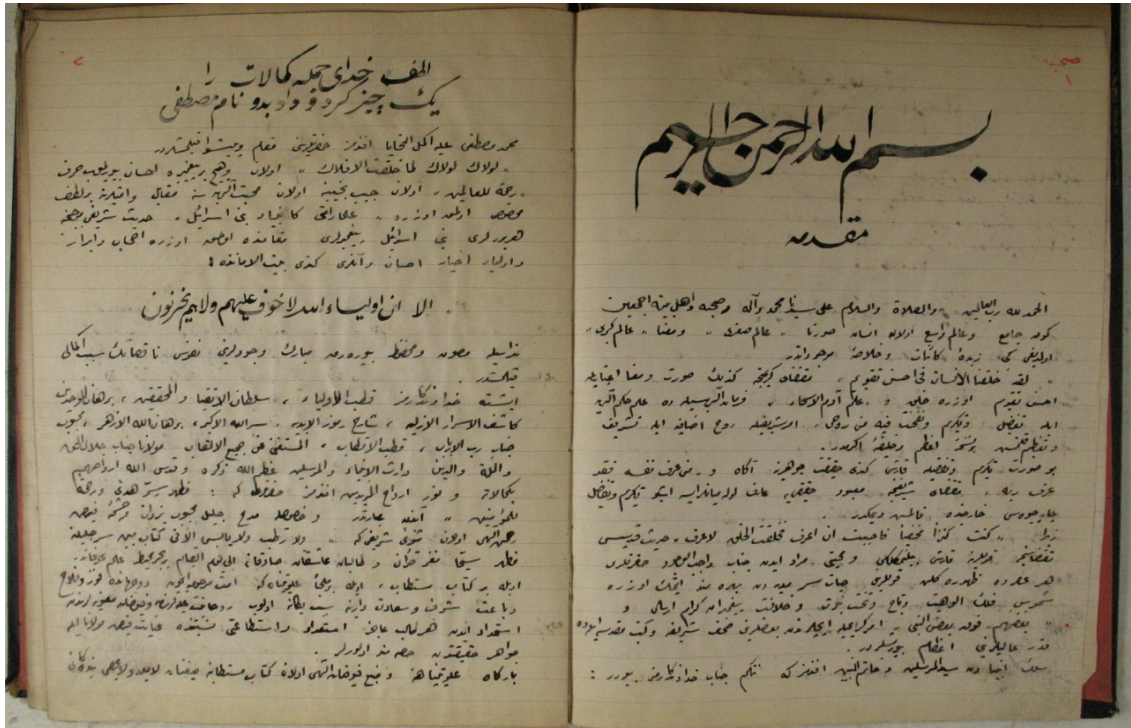
- Şirâzî, Hafız. *Hafız Divanı*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: MEB Yayınları, 1992.
- Tanman, M. Baha. “Galata Mevlevihânesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/317-321. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. thk. Beşşar Avvad Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Topçu, İlyas - Akılmak Topçu, Sema. “Adnan Menderes’in Yargılanması ve İdamı”. *Akademik Bakış Dergisi* 61 (2017), 59-80.
- Tümer, Günay. “Brahmanizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/329-333. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Uçman, Abdullah. “Ahmed Celâleddin Dede”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/53. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Uludağ, Süleyman. “A'yân-ı Sâbite”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/198-199. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Kalb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/229-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. “Ma'rifet-i Nefs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/56-57. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Uyar, Mehmet. “Tasavvufta Kavramlar Arasındaki Anlamsal Bağların Mahiyeti Üzerine Bir Deneme: Nefs ve İlgili Kavramlar Örneği”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 167-195.
- Ünal, Mehmet. *Kastamonulu Muhammed Eşref Mestî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 2020.
- Vural, Hamza Semih. *Sultan II. Abdülhamid'in Tarikatlarla Münasebetleri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Levh-i Mahfûz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Nübüvvet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/279-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ruh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/187-192. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Yeşilyurt, Temel. “Nübüvvetin Gerekliliği, Kapsamı ve Süresi”. *Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı Çalıştay Bildiri ve Müzakere Metinleri*. 229-248. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Havra Kültür Merkezi, 2015.

- Yeşilyurt, Temel. “Rü’yetullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/311-314. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yıldırım, Ali. “Mesnevî’de Ruh ve Beden Tasavvurları”. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 9/23 (2021), 39-60.
- Yılmaz, Mehmet Serhat. “Mevlevî Eşref Dede”. Erişim 25 Ağustos 2022.
<https://www.kastamonur.com/mevlevi-esref-dede/>
- Yılmaz, Okan Kadir. *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*. Ankara: İSAM Yayınları, 2020.
http://www.isam.org.tr/index.cfm?fuseaction=objects2.detail_content&cid=1606&cat_id=5&chid=2
- Zerkeşî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh. *et-Tezkire fi'l-Ehâdisi'l-Muştehira*. nşr. Mustafâ Abdulkâdir ‘Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1406.

EKLER

Ek 1: NÜSHA-I KÜBRÁ'NIN MÜELLİF NÜSHASI

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi Koleksiyonu, No. 000662 (1-2/68)

ÖZGEÇMİŞ

2010 yılında ortaöğrenimini Çubuk Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde bitirdi. Lisans öğrenimine 2010 yılında Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde başladı. 2012-2013 eğitim öğretim yılında Fârâbî Değişim Programı çerçevesinde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde burslu misafir öğrenci olarak eğitim gördü. 2015 yılında Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2016 yılından beri MEB bünyesinde öğretmen olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk annesidir.